

Amsterdamse Universiteits-Bibliotheek
Postbus 415 - 1017 BP Amsterdam
Tel. (020) 61243737/243738/243739

de vvd en kunstbeleid

ingeborg seelemann

351.854:7/8:329.12

81834

85-235

De VVD en kunstbeleid

Boekmanslichting-Bibliotheek
Hersengracht 415 - 1017 BP Amsterdam
Tel: 243738/243737/243738/243739

Ingeborg Seelemann

Doktoraalskriptie politikologie

Vrije Universiteit Amsterdam

April 1985

inhoud

Boekverlichting-Bibliotheek
Herengracht 415 - 1017 BP Amsterdam
Tel: 020 57338/243737/243738/243739

Voorwoord	5
Hoofdstuk 1 - inleiding	6
1. kunstbeleid	6
2. de VVD: liberaal of konservatief	7
3. probleemstelling	7
bronnen	7
periodisering en thematisering	8
Hoofdstuk 2 - liberalisme en konservatisme	10
1. liberalisme	10
de doelen bereikt	11
behoudend liberalisme	11
vernieuwing van het liberalisme	12
2. konservatisme	12
3. liberaal en konservatief kunstbeleid	13
4. liberalisme in de nederlandse politiek	14
Thorbecke	14
liberale partijvorming	15
5. konservatisme in de nederlandse politiek	15
Hoofdstuk 3 - de VVD	17
1. ontstaan van de VVD	17
de doorbraak	17
de Partij voor de Vrijheid	17
groei	18
2. ideologie	18
Hoofdstuk 4 - kunstbeleid	20
1. vooroorlogs kunstbeleid	20
kunst is geen regeringszaak	20
uitbreiding van de overheidstaken	22
de liberalen	22
2. kunstbeleid na 1945	23
konsensus	23
karakterisering van het beleid	24
kunstspreiding	24

Hoofdstuk 5 - periode 1948 - 1955	26
1. politieke verhoudingen en kunstbeleid	26
restriktief uitgavenbeleid	26
kunstbeleid: vermanen	26
2. de VVD	27
3. de overheidstaak	28
legitimering	28
beperkte overheidstaak	28
uitgebreide overheidstaak	29
'kulturele defensie'	30
4. beoordeling	31
jury's	31
censuur	32
5. het publiek	33
bevoogdende benadering	33
vertrouwen in het publiek	33
onderwijs	34
Hoofdstuk 6 - periode 1956 - 1965	35
1. politieke verhoudingen en kunstbeleid	35
economische vooruitgang	35
kunstbeleid: overgangsperiode	35
2. de VVD	36
3. de overheidstaak	37
legitimering	37
aanvullende overheidstaak	37
tegen bezuinigingen	39
kunstenaars	39
4. beoordeling	39
de overheid oordeelt niet	39
jury's	40
scheiding kunst en politiek	40
moderne kunst	41
5. het publiek	42
opvoeding	42
televisie	42
massa/elite	43
amateuristische kunstbeoefening	43
Hoofdstuk 7 - periode 1966 - 1975	45
1. politieke verhoudingen en kunstbeleid	45
veranderde politieke verhoudingen	45
kunstbeleid: bewustwording	46
maatschappelijke relevantie en profijtbeginsel	46
2. de VVD	47
3. de overheidstaak	48
legitimering	48
onafhankelijke kunstmarkt	48
beeldende kunstenaars regeling	49
oppositie tegen de nieuwe stroming	50
4. beoordeling	51
maatschappelijke relevantie	51
jury's	52
filmkeuring	52

moderne kunst	53
tegenspraken	53
5. het publiek	54
konservatief volksdeel	54
publiek beslist mee	54
deskundigen	55
 Hoofdstuk 8 - periode 1976 - 1984	 56
1. politieke verhoudingen en kunstbeleid	56
economische crisis en stagnatie	56
kunstbeleid: bezuinigingen	56
2. de VVD	57
3. de overheidstaak	58
legitimering	58
beperkte rol van de overheid	59
afwijkende geluiden	59
wetgeving	60
BKR	60
4. beoordeling	61
scheiding van kunst en politiek	61
jury's	61
moderne kunst	62
5. het publiek	62
vertrouwen in het publiek	62
onderwijs	63
inspraak	64
 Hoofdstuk 9 - konklusies	 65
1. overheidstaak	65
a. ondersteunen van de kunst	65
b. onafhankelijke kunstmarkt	66
scheppende kunstenaars	67
niet-liberale opvattingen	67
2. beoordeling	68
scheiding kunst - politiek	68
konservatieve trekken	69
3. het publiek	69
1. vertrouwen	69
2. bevoogden	70
onderwijs	70
4. liberaal of konservatief?	71
5. overige konklusies	71
aandacht voor kunstbeleid	71
variatie in opvattingen	72
theorie	72
Noten	74
 Literatuurlijst	 86
 Bijlage 1 - kabinetten van 1945 - heden	 90
 Bijlage 2 - partijprogramma's	 92

voorwoord

Als laatste onderdeel van mijn studie politikologie heb ik een onderzoek gedaan naar de opvattingen binnen de VVD over kunstbeleid. Waarom kunstbeleid? Waarom VVD?

Over kunstbeleid wilde ik mijn skriptie schrijven omdat ik geboeid was door de interessante tegenstelling tussen enerzijds het geloof van invloedrijke kringen in het belang van kunst voor de hele samenleving, en anderzijds de opvatting van de meerderheid der bevolking, dat kunst voor hen geen enkele boodschap heeft.

In de voorbereidingsfase voor mijn skriptie kwam ik in contact met de Dr E. Boekmanstichting, een sociaal-wetenschappelijk studie- en voorlichtingscentrum over kunst en cultuur, waar een onderzoek 'Politieke partijen en Kunstbeleid' bleek te lopen. Ik heb mij graag daarbij aangesloten, en de keuze voor de VVD is daarbij een pragmatische: deze partij was 'aan de beurt' in het onderzoek.

Zo is deze skriptie dus, behalve het laatste onderdeel van mijn studie politikologie, een bijdrage aan het onderzoek 'Politieke partijen en Kunstbeleid' van de Boekmanstichting.

De probleemstelling van dat onderzoek werd in 1982 aldus geformuleerd: 'Wat is politiek-historisch gezien de visie van de grote politieke partijen op de rol van de overheid met betrekking tot het kunst- en kunstenaarsbeleid? Wat voor ontwikkelingen zijn er in die visie sinds 1945?' (1)

Als nevendoeel van het onderzoek moet zeker gezien worden het aktiveren van de partijen t.a.v. kunstpolitiek; in skriptietaal: de maatschappelijke relevantie van deze skriptie is, dat op grond van dit onderzoek de VVD op haar rol in de kunstpolitiek kan worden aangesproken.

Ik wil de volgende personen bedanken voor hun aandeel in het tot stand komen van deze skriptie:

drs. Hans van Dulken en drs. Pieter Ligthart, mijn toegewijde begeleiders vanuit de Boekmanstichting;

drs. Dick Boonstra, skriptiebegeleider vanuit de Vrije Universiteit;

Anja van den Bos, mededeelnemster aan het onderzoek Politieke partijen en kunstbeleid; en tenslotte

mijn moeder Tineke Seelemann-Schipper, niet alleen voor het typewerk maar vooral omdat zij mij altijd heeft gestimuleerd om verder te gaan dan ik dacht te kunnen.

hoofdstuk 1

inleiding

Deze skriptie is een studie naar de opvattingen binnen de VVD ten aanzien van kunstbeleid. Omdat over dit onderwerp nauwelijks eerder studie is gepleegd, moest veel bronnenonderzoek worden gedaan. Ik heb alles verzameld wat tussen 1948 en 1984 in de VVD-tijdschriften, partijprogramma's en andere uitgaven is geschreven, en wat in het Parlement is gezegd, over kunstbeleid.

Hopelijk kan dit werk een bijdrage vormen in de theorievorming over liberalisme en konservatisme - in de politikologie onderbelichte stromingen.

In het nu volgende zal ik na een korte aanduiding van de twee zaken waar het in deze skriptie om draait, nl. kunstbeleid en de VVD, mijn probleemstelling formuleren.

1. kunstbeleid

Dat bij kunstbeleid niet moet worden gedacht aan beleid in de zin van samenhangend stelsel van maatregelen om konkrete doelen te bereiken, wordt in Hoofdstuk 4.2 uiteengezet. Onder kunstbeleid zal ik in deze skriptie dan ook verstaan: elke aktiviteit van de overheid ten aanzien van kunst.

Kunstpolitiek zal ik als synoniem voor kunstbeleid gebruiken, omdat dit in de praktijk van de politiek en in de bronnen ook gebruikelijk is.

Kunst is een onderdeel van kultuur, maar vaak wordt kultuurpolitiek in mijn bronnen in enge zin gebruikt, en is dan hetzelfde als kunstpolitiek.

Wat is kunst? Over deze vraag zal altijd diskussie gevoerd worden. Ik doe daarom hier slechts een poging tot opsomming van alles wat onder kunst kan worden verstaan.

Kunst omvat:

- de scheppende kunsten: schilderkunst en beeldhouwkunst, literatuur en poëzie, het komponeren en de choreografie, en grensgebieden zoals architectuur, film en fotografie;
- de uitvoerende kunsten (ook podiumkunsten genoemd): muziekbeoefening al of niet in orkestverband, toneel, opera, mime, dans.

In deze skriptie zal ik met kunst verwante beleidsterreinen zoals monumentenzorg en media (= kultuurbeleid) buiten beschouwing laten.

Alleen het beleid van de Rijksoverheid zal ter sprake komen; op de aktiviteiten van de lagere overheden, hoe belangrijk ook op dit terrein, zal ik niet ingaan.

Ook zal ik zo min mogelijk ingaan op technische en praktische discussies, bijv. over welke orkesten wel en welke niet subsidie krijgen, en de nadruk op principiële beslispunten leggen. Ik zal mij dan ook beperken tot een aantal kernproblemen in de verhouding tussen overheid en kunst. Hierop kom ik terug bij de uitwerking van de probleemstelling in dit hoofdstuk.

In Hoofdstuk 4 geef ik een korte beschrijving van het vooroorlogse en huidige kunstbeleid.

2. de VVD, liberaal of konservatief

Over het algemeen wordt de VVD als 'rechts' beschouwd. De termen 'links - rechts' zal ik verder zoveel mogelijk vermijden. (1) Ik ga in deze skriptie nl. in op de liberale en konservatieve trekken in de VVD. In de tegenstelling liberaal-konservatief is 'rechts' onbruikbaar, omdat de term in het huidige spraakgebruik op allebei de ideologiën van toepassing is. In hoofdstuk 3 kom ik terug op de ideologische plaatsing van de VVD.

Om misverstanden te voorkomen wil ik hier al de twee toepassingen van 'konservatief' onderscheiden:

- ten eerste kan konservatief op een schaal 'links-rechts' worden afgezet: progressief = strevend naar vernieuwing;
konservatief = strevend naar behoud van het bestaande;
reaktionair = strevend naar herstel van het oude.

Ik zal over 'behoudend' spreken als ik konservatief in deze zin bedoel.

- ten tweede is er de konservatieve ideologie, dat is de betekenis waarin konservatief in deze skriptie wordt gebruikt. Het konservatisme is een samenhangend geheel van voorstellingen en beginselen, te vergelijken met liberalisme en socialisme. In hoofdstuk 2 worden de liberale en konservatieve ideologie beschreven.

3. probleemstelling

Ik wil het onderzoek naar de opvattingen binnen de VVD doen aan de hand van de volgende vragen:

Welke opvattingen zijn er binnen de VVD over kunstbeleid, en zijn hierin in de loop van de tijd veranderingen opgetreden?

Zijn deze opvattingen te kwalificeren als konservatief dan wel als liberaal?

Hiertoe zal ik twee ideaaltypen konstrueren: één van een typisch liberaal, en één van een typisch konservatief kunstbeleid. Deze konstrukties zullen gebaseerd zijn op kenmerken van de liberale en konservatieve ideologie, zoals die zijn neergelegd in hoofdstuk 2.

bronnen

De opvattingen over kunstbeleid heb ik uit de volgende verschillende bronnen verzameld.

1. beginsel- en verkiezingsprogramma's

De verkiezingsprogramma's zijn in de loop der jaren steeds omvangrijker geworden. Waar in de eerste periode soms met één kernachtig geformuleerd uitgangspunt voor het cultuurbeleid wordt volstaan, verschijnen in de latere jaren uitgebreide en gedetailleerde verhandelingen over

het onderwerp. In bijlage II staan alle kunst- en cultuurparagrafen uit de VVD partijprogramma's van 1948 tot 1984.

2. artikelen en berichten in de partij-organen

Er zijn twee VVD-bladen. Het eerste is Vrijheid en Democratie (soms afgekort tot V en D), een weekblad -vanaf 1973 tweewekelijks- en het echte partijblad.

Het tweede, Liberaal Reveil, wordt uitgegeven door de Teldersstichting en verscheen voor het eerst in 1956. Dit is een kwartaalblad, meer zelfstandig ten opzichte van de partij, en met artikelen die meer beschouwend van aard zijn.

3. andere publikaties van de VVD of van VVD-prominenten

Hierbij moest ik mij baseren op uitgaven waarnaar in andere bronnen wordt verwezen.

4. de Handelingen van de Eerste en Tweede Kamer

Kunst komt in het Parlement bijna alleen ter sprake bij de begrotingsbehandelingen. Voor wat betreft de Tweede Kamer heb ik deze allemaal (van 1948 tot 1984) bestudeerd. Dat geldt niet voor de begrotingsdebatten in de Eerste Kamer. (2)

Verder heb ik de speciaal aan kunstbeleid gewijde debatten geraadpleegd.

Opgemerkt moet worden dat de gevonden uitspraken slechts in hun politieke kontekst zijn geplaatst, als deze overduidelijk was. Dit betekent dat uitspraken van de Kamerleden tijdens perioden dat de VVD regeringspartner was of oppositiepartij zondermeer naast elkaar worden gezet. Nuanceringen aan de hand van zulke verschillende posities waren in het beperkte kader van deze skriptie niet mogelijk.

periodisering en thematisering

Ik hanteer bij de presentatie van de onderzoeksresultaten een indeling in decennia: 1948 - 1955, 1956 - 1965, 1966 - 1975 en 1976 - 1984. De reden hiervoor is van praktische aard: het maakt de stof overzichtelijker en het is zo gemakkelijker veranderingen in opvattingen in de loop van de tijd te herkennen. In de praktijk bleek de indeling ook goed overeen te komen met door anderen gebruikte periodisering. (2)

Omwille van de duidelijkheid is ook gekozen voor een indeling van het materiaal in drie thema's:

1. de overheidstaak

Wat moet de overheid doen ter ondersteuning van de kunst en waarom (legitimering), en wat moet zij aan de burgers (het partikulier initiatief) overlaten?

De twee andere thema's zijn eigenlijk onderdelen van deze eerste vraag. Ik behandel ze echter apart omdat ze in de discussies over kunstbeleid en de opvattingen in de VVD daarover als de belangrijkste te onderscheiden onderwerpen naar voren komen.

2. beoordeling

Als de overheid een taak ten aanzien van de kunst heeft, moet worden bepaald welke uitingen moeten worden gesteund en welke niet. Wie beoordeelt dat en op basis van welke criteria?

3. het publiek

Alle regeringen en politieke partijen zijn voorstander van kunstspreiding, d.w.z. dat alle lagen van de bevolking, in alle regio's, in de

gelegenheid moeten worden gesteld van kunst te genieten. Welke opvattingen worden daarbij over de bevolking (in het kunstbeleid vaak aangeduid als het publiek) aangehangen?

De thema's korresponderen met de opbouw van de ideaaltypen van konservatief en liberaal kunstbeleid, die in hoofdstuk 2.3 worden gepresenteerd.

hoofdstuk 2

liberalisme en konservatisme

In deze skriptie vat ik de VVD op als exponent van de liberale ideologie, maar eveneens drager van konservatieve elementen. Dit ondanks het feit dat de VVD zelf alleen het liberale karakter benadrukt. In hoofdstuk 4 zal ik dit onderbouwen aan de hand van Lucardie.

Hier zal ik het klassiek liberalisme, met zijn uitlopers naar neo- en behoudend liberalisme, en het konservatisme kort beschrijven.

Vervolgens zal ik de aangekondigde konstrukties van de hiermee korresponderende typen kunstbeleid formuleren.

Tenslotte ga ik in op de rol die de liberale en konservatieve ideologie in de nederlandse politiek hebben gespeeld.

1. liberalisme

Liberalisme kan allereerst worden opgevat als een geestelijke stroming, en staat dan voor het nieuwe denken, in de 18e eeuw opgekomen, dat de vrijheid van het individu stelt tegenover het door religie en absolute gezagsuitoefening beheerste oude denken. (1)

Daarnaast kennen we het liberalisme als een economische theorie; de onderbouwing van het kapitalisme. Hiervoor werd de grondslag gelegd door Adam Smith en de zg. Manchester School. (2) Deze leer beschouwt de menselijke belangen als in een natuurlijke harmonie: het marktmechanisme houdt als een onzichtbare hand de economische orde in evenwicht. Vandaar het motto 'laissez faire, laissez passer, le monde va de lui-même'. (3) De overheid moet niet in deze orde ingrijpen.

In deze skriptie gaat het om de uitwerking van deze ideeën in een politieke leer, een ideologie. In Kuypers' definitie een samenhangend geheel van voorstellingen en beginselen, met behulp waarvan een persoon of groepering zijn positie en beleid bepaalt en rechtvaardigt. (4)

Het politieke liberalisme kwam als eerste op in Engeland en werd het duidelijkst verwoord door John Stuart Mill (1806-1873). (5)

Het liberalisme bestreed de absolute macht van vorst en staat en streed voor de individuele vrijheid. Centraal stonden:

- het beginsel van de rechtsstaat, de grondwettelijke garantie van een aantal natuurlijke rechten;
- de scheiding van de wetgevende-, de uitvoerende- en de rechtsprekende macht: de 'trias politica';
- en de zg. klassieke grondrechten: het recht op vrijheid, het recht op gelijkheid, het recht op veiligheid en het recht op persoonlijk eigendom.

Alle drie deze beginselen hadden tot doel de staatsinvloed binnen de perken te houden. Voor het eerst werden deze uitgangspunten in de konstituties van de Amerikaanse staten neergelegd, en later in de Franse Verklaring van de Rechten van de mens en burger (1789). (6)

De overheid moest zich niet alleen niet bemoeien met de economische orde; ook de kerk en het gezin werden als autonome levensgebieden beschouwd. (7)

Dat overheidsingrijpen nodig noch wenselijk werd geacht, hangt samen met het optimistische geloof in de natuurlijke harmonie van de maatschappelijke belangen, en het vertrouwen in het eigen oordeel en inzicht van alle mensen. Zo was Mill's argument voor algemeen kiesrecht gebaseerd op de volgende uitgangspunten:

1. alle mensen (met een redelijk onderwijsniveau) kunnen een helder inzicht in hun belangen bereiken, en zullen daar dan ook naar handelen;
 2. als alle mensen in redelijkheid hun individuele belangen nastreven, zal dat resulteren in het grootste goed voor het grootste aantal.
- (8)

De doelen bereikt

De 'nachtwakerstaat' van de 19e eeuw was de konkretisering van de liberale gedachtengang. De overheid moest zorgdragen voor de handhaving van de openbare orde en de nationale veiligheid. Alle andere taken die de verzorgingsstaat later op zich heeft genomen, werden in de vorige eeuw door particuliere instellingen, zoals de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, vervuld.

Staatsonthouding was van het streven der liberalen tot de overheersende opvatting in de westerse landen geworden. Andere oorspronkelijk liberale ideeën, zoals de grondrechten en de vertegenwoordigende democratie, zijn in de loop van de tijd door zowel conservatieve als sociaal-demokratische partijen overgenomen. (9)

De behandeling van het liberalisme wordt bemoeilijkt door het gegeven dat de oorspronkelijke doelen van het klassieke liberalisme bereikt zijn. Dit gegeven kon tot twee reacties leiden: conservatisme in de zin van behoudzucht, of vernieuwing en aanpassing van de doelen. Beide zijn opgetreden. Ik zal deze ontwikkelingen hieronder kort bespreken.

Behoudend liberalisme

Meestal wordt conservatisme als een relatief begrip opgevat: het streven naar behoud van de status quo en het verzet tegen veranderingen. Conservatisme staat dan in het midden van een schaal, tussen progressief en reaktionair, waarbij de laatste begrippen staan voor verandering van de maatschappij naar een doel in de toekomst, en herstel van het verleden. Aldus opgevat, heeft conservatisme een door de tijd veranderende inhoud; wat gisteren progressief was kan vandaag conservatief zijn.

Het is te verdedigen dat liberalisme in het algemeen in de twintigste eeuw meer conservatieve trekken heeft gekregen. Was in de vorige eeuw het conservatisme (in de betekenis die hieronder wordt behandeld) de belangrijkste tegenstander, en rond de eeuwwisseling de konfessionelen, na de tweede wereldoorlog werden de socialistische partijen de grote tegenpartij.

De konservatieven in de vorige eeuw verzetten zich tegen de liberale hervormingen en de liberalen in onze eeuw verzetten zich tegen de veranderingen in socialistische richting.

Aan het einde van de 19e eeuw vormde zich een konservatief soort liberalisme - het sociaal-darwinisme - dat grote populariteit genoot in ondernemerskringen, vooral in Amerika en Engeland. Principes uit de evolutietheorie werden op het maatschappelijk leven geprojecteerd (survival of the fittest, struggle for life). Met deze ideologie kon de harde concurrentie worden gerechtvaardigd en konden pogingen tot sociale hervorming worden bestreden. (10)

Enigszins in het verlengde van dit soort liberalisme, is het verzet tegen de verzorgingsstaat van liberalen als Hayek en Friedman. Zij beschouwen de procentuele groei van de kollektieve sektor als een gevaar voor de parlementaire democratie, en zien concurrentie als een goede zaak. Zij pleiten dan ook voor het absoluut terugdringen van de overheidsuitgaven. (10a)

vernieuwing van het liberalisme

Behalve tot 'verrechtsing' leidde het bereiken van de liberale doelen ook tot 'verlinksing' van het liberalisme.

Toen in het midden van de vorige eeuw de gevolgen van de industrialisatie voor de omstandigheden van de arbeiders zichtbaar werden, waren het juist de liberalen, de zg. radikalen, die pleitten voor sociale wetgeving. Het liberale kabinet Pierson (1897-1901) had een ongekend hoge produktie van sociale wetten, en werd door Abraham Kuyper een 'uitgeversfirma voor legislatieve ontwerpen' genoemd. (11)

De overgang van het klassieke liberalisme naar dit sociale- of neo-liberalisme wordt rond de jaren 1870 gedateerd. (12)

Het neo-liberalisme wordt gekenmerkt door het zoeken van een kompromis tussen de principes van vrijheid en gelijkheid, waarbij de overheid ook een belangrijke rol toebedacht wordt. (13)

2. konservatisme

De konservatieve ideologie is het 'burgerlijk' of 'romantisch' konservatisme, een negentiende-eeuwse stroming die zich verzette tegen de gevolgen van liberalisme en kapitalisme. In 1887 verdween de laatste vertegenwoordiger van de konservatieve partij uit de Tweede Kamer (14), maar daarmee waren de konservatieve opvattingen niet uitgestorven. Er is echter bijzonder weinig literatuur over het konservatisme. Misschien spreekt het weinig tot de verbeelding van politikologen. In het engelse taalgebied is er wel iets meer belangstelling voor het konservatisme. In Engeland bestaat tegenwoordig ook nog een konservatieve partij.

Het konservatisme kenmerkt zich door de volgende opvattingen:

- een organische maatschappijbeschouwing;
- rangen en standen worden als noodzakelijk gezien;
- een staatkunde gebaseerd op christelijke beginselen;
- de overtuiging dat het wettig gezag een goddelijke oorsprong heeft en daarmee afwijzing van de leer der volkssoevereiniteit;
- strijd tegen revolutie; hervormingen langs geleidelijke weg;
- geen theorieën, maar liefde voor het traditionele bestaan. (15)

In de praktijk zijn standpunten als patriottisme, monarchisme en een 'law and order'-houding uitingen van de conservatieve ideologie. Klassiek liberalisme en konservatisme zouden elkaar uitsluiten: het romantisch konservatisme is sceptisch over de aard van de mens (vandaar de rangen en standen), terwijl het liberalisme gelooft in de vervolmaakbaarheid van de mens. (16)

Deze tegenstelling is van groot belang voor het denken over kunstpolitiek door de beide richtingen.

3. liberaal en conservatief kunstbeleid

Uitgaande van de bovenstaande beschrijvingen van de liberale (vernieuwde en behoudende vorm samengenomen) en conservatieve ideologie, kom ik tot twee ideaaltypen voor kunstbeleid. Hierbij moet natuurlijk het gebruikelijke voorbehoud worden gemaakt, dat er slechts beperkte conclusies uit kunnen worden getrokken, omdat ze mijn persoonlijke interpretatie van de ideologiën zijn.

liberaal kunstbeleid

Kunst is, naar analogie van gezin en religie, een autonoom levensgebied, waarmee de overheid zich in principe niet moet bemoeien. Voor ingrijpen moeten dus legitimeringen worden gegeven, en de overheid moet zich terughoudend opstellen. Censuur zal worden bestreden, want vrije meningsuiting is een grondrecht. In plaats van de onderwerping van kunst aan maatschappelijke doelen zal het idee van 'l'art pour l'art' worden aangehangen. Uit het geloof dat alle mensen - mits in staat gesteld passend onderwijs te volgen - hun eigen mening en smaak kunnen bepalen, volgt dat geen propaganda voor 'goede' kunst behoeft te worden gevoerd. Het publiek is reeds 'mondig'. Populaire en amateuristische kunst hebben hun eigen waarde, vooral omdat ze zonder ingrijpen van bovenaf tot stand komen.

konservatief kunstbeleid

In de organische maatschappijopvatting is de kunst niet onafhankelijk, maar is het een onderdeel van de samenleving en heeft een ondersteunende functie voor het gezag.

De kunstenaar moet door de elite (waartoe ook de vorst behoort) worden ondersteund. Over de moderne overheid en welke taken deze moet vervullen is mij geen conservatieve opvatting bekend. De elite kan behalve eisen betreffende de goede zeden, ook artistieke criteria stellen. De klassieke kunstvormen en -stijlen zullen daarbij de voorkeur genieten. Kunst wordt voor de lagere standen niet van belang geacht; wel zullen amateuristische en folkloristische kunstbeoefening gewaardeerd worden.

Voor de volledigheid noem ik hier ook een aantal kenmerken van socialistische kunstpolitiek, een begrip dat in tegenstelling tot de twee bovenstaande konstrukties, wel al vaker is ingevuld. (17) Aangezien ik hiervan geen studie heb gemaakt moet ik hier een nog groter voorbehoud maken; het is slechts een op eigen indrukken gebaseerde typologie.

Voor de socialist is kunst een kollektief goed en de staat de eerst aangewezen instantie voor de financiering daarvan. Van de kunstenaars wordt verwacht dat zij door hun kunst het publiek, dat niet tot zelf oordelen in staat is, bewust maken van de maatschappelijke verhoudingen.

Voor de duidelijkheid zijn de ideaaltypen hieronder in schema gebracht.

	. liberaal	. konservatief	. socialistisch
plaats van kunst in de samenleving	autonoom, l'art pour l'art	ondersteunende functie voor het gezag	kollektief goed, bewustmakende functie
omvang overheids-taak	terughoudend: primaat van partikulier initiatief	volledige ondersteuning door elite	volledige ondersteuning door staat
beoordeling	overheid oordeelt niet	overheid oordeelt naar zedelijke en artistieke maatstaven	overheid oordeelt naar politieke maatstaven
houding t.o.v. het publiek	vertrouwen in eigen oordeel van publiek	kunst alleen voor elite	publiek is onmondig

4. Liberalisme in de nederlandse politiek

Liberalisme als politieke beweging ontstond in Nederland in de eerste helft van de 19e eeuw. Liberale leiders als Van Hoogendorp en Donker Corstius pleitten in de jaren 30 en 40 voor ministeriële verantwoordelijkheid. (18) De beweging groeide snel en beheerste het politieke toneel tussen 1848 en 1918.

Tot 1870 was de belangrijkste politieke tegenstelling die tussen liberalen en konservatieven. Deze laatste groep verzette zich tegen de liberale hervormingen. De anti-revolutionairen werden pas in de jaren 70 een geduchte tegenpartij. De meerderheid der katholieken werd tot de schoolstrijd, waarin zij meer naar de AR nederden, tot de liberaal-gezinden gerekend. (19)

Thorbecke

In Nederland ligt het hoogtepunt van het liberalisme decennia vóór de eerste liberale partij werd opgericht, nl. in de tijd van Thorbecke. Deze staatsman wordt als de belangrijkste vertegenwoordiger van het liberalisme in Nederland beschouwd.

Thorbecke diende als Tweede Kamerlid in 1844 met nog 8 anderen het Voorstel der Negenmannen in tot herziening van de grondwet. In 1848 kon hij als voorzitter van de grondwetskommissie zijn denkbeelden verwezenlijken. Deze grondwetswijziging legde de grondslag voor de staatsinrichting zoals wij die vandaag nog kennen. De macht van de koning werd beperkt door de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid; voor de Tweede Kamer, Provinciale Staten en Gemeenteraden werd het rechtstreekse kiesrecht ingesteld (zij het slechts voor welgestelde mannelijke burgers); de klassieke grondrechten werden in de grondwet opgenomen; en de beraadslagingen van alle vertegenwoordigende organen werden openbaar. (20)

Welke rol moest de overheid volgens Thorbecke spelen? In zijn Narede van 1869 definieerde hij de staat aldus: "Het kenmerk van een liberalen Staat en een liberaal Gouvernement (is), dat zij de ontwikkeling van

zelfstandige kracht bevorderen; zelfstandige kracht in provincie, gemeente, vereeniging en individu. Bevorderen, dat heet de algemene voorwaarden scheppen, waaronder die ontwikkeling mogelijk wordt. Wil dit zeggen, dat de Staat voor alles te zorgen, alle kwalen en gebreken der maatschappij te genezen hebben? Integendeel. Een eerste eisch is onthouding; onthouding van hetgeen zijn roeping als regtsvereeniging te buiten gaat." (21)

liberale partijvorming (22)

De eerste liberale partij werd opgericht als reactie op de konfessionele partijvorming. Liberalen zaten tot de tweede wereldoorlog aan de linkerkant van de Tweede Kamer, met andere niet-konfessionelen. Die eerste liberale partij was de Liberale Unie, die in 1885 werd opgericht. Door een voortdurende spanning tussen vooruitstrevende en conservatieve liberalen deden zich meerdere scheuringen voor en werden steeds nieuwe partijen gevormd.

Zo ontstond in 1891 de Radikale Partij, die ingrijpen van de staat voor de noden van de arbeidersklasse bepleitte. Naar aanleiding van de discussie over de uitbreiding van het kiesrecht trad een behoudende groep uit de Liberale Unie en stichtte de Bond van Vrije Liberalen (1894).

De leiding van de Unie richtte in 1901 de Vrijzinnig Democratische Bond op, en daarbij sloten zich de meesten uit de radikale afsplitsing van 1891 aan. De V.D.B. bleef bestaan en fuseerde na de tweede wereldoorlog tot de PvdA.

De V.D.B. had een leiding van 'professoren' en miste daardoor het contact met de achterban wel eens. De partij had als bijnaam 'het leger der generaals zonder soldaten'. (23) Van '24 tot '36 stond ontwapening in het partijprogramma. (24)

In 1921 gingen de behoudende Vrije Liberalen en de rest van de Liberale Unie samen in de Vrijheidsbond, die na 1937 de Liberale Staatspartij heette. Dit was een reactie op de afname van het aantal Kamerzetels. Bij de verkiezingen van 1913 hadden de sociaal-demokraten een enorme overwinning behaald. Zij kregen 18 van de 55 linkse zetels. De tragiek van de liberalen was, dat zij streden voor algemeen kiesrecht, en na de invoering daarvan weggestemd werden.

Bij de verkiezingen van 1918 gingen de Vrije Liberalen terug van 10 naar 4 Kamerzetels, de VDB van 8 naar 5 en de Liberale Unie van 22 naar 6. Deze daling zette zich voort tot de tweede wereldoorlog, ten gunste van de socialisten. (25)

Zo waren er in de jaren '20 en '30 twee liberale partijen, de Vrijheidsbond en de Vrijzinnig Demokraten, waarvan de eerste de behoudende en de ander de progressieve, sociale variant van het liberalisme vertegenwoordigde.

5. konservatisme in de nederlandse politiek

Over conservatieve partijen in Nederland kan ik kort zijn, want er is in onze tijd geen partij die zich openlijk uitspreekt voor de conservatieve beginselen.

Er zijn wel enkele partijen te noemen die een eind in de richting komen, zoals de kleine rechtse konfessionele partijen, en de voormalige Boerenpartij.

Ook zijn er initiatieven in de richting van conservatieve partijvor-

ming geweest, zoals de heroprlichting van de Liberale Staatspartij door mr R.L.J. Ridder van Rappard c.s. in 1963. Deze Van Rappart was overigens een voorstander van censuur in de kunst. (26)

Een bekend konservatief als Heldring stelt in 1973 in Liberaal Reveil "dat het Nederlandse politieke leven ermee gediend zou zijn indien de conservatieve elementen die de Nederlandse samenleving, zoals iedere samenleving, kent, zich zouden verenigen op de grondslag van een conservatieve filosofie. (...) dat zou de zuiverheid van het politieke leven in Nederland ten goede komen." (27)

De VVD, die hier als exponent van liberale zowel als conservatieve politiek wordt opgevat, legt zelf sinds de jaren zestig de nadruk altijd op de liberale kant. Op het stuk van Heldring en de aantijgingen dat de VVD 'verrechtst' zou zijn, reageert voorzitter Geertsema in 1973 met de stelling dat de VVD een middenpartij is, en "er niet over zal piekeren het liberale fundament los te laten ter wille van electorale successen." (28)

Wel geeft J.A.A. van Doorn in 'Liberalisme in de jaren tachtig' toe dat de liberalen 'uit conservatieve bron geput hebben.' (29)

hoofdstuk 3

de vvd

1. ontstaan van de VVD

de doorbraak (1)

Na de tweede wereldoorlog zagen velen de gelegenheid om tot een doorbraak in het politieke stelsel te komen. Twee vooroorlogse stromingen vormden de bakermat van de doorbraak:

- ten eerste het streven naar volkseenheid. Kort voor de oorlog was de Nederlandse Unie opgericht, die als doelstelling had de likwidatie van de hokjesgeest van de verzuiling en de klassentegenstellingen via het korporatisme. De Unie werd al gauw een volksbeweging en telde ook vele liberalen onder haar gelederen.

- ten tweede het streven in sociaal-demokratische kring om het karakter van de SDAP te wijzigen van arbeiderspartij tot volkspartij. In 1937 schrapte de partij begrippen als klassenstrijd en revolutie uit haar program en rekende daarmee af met haar marxistische verleden. Door deze koerswijziging kwam de SDAP opvallend dicht bij de lijn van de links-liberale Vrijzinnig Democratische Bond.

Onder de vernieuwers waren veel verschillen van mening, maar over twee doelstellingen was men het eens: het bestrijden van de zedelijke verwildering en het doorbreken van de partijverhoudingen.

De beweging droeg een bevoogdend en moraliserend karakter (kultuurpessimisme) en wilde een brede 'progressieve' partij oprichten waarin o.a. SDAP, VDB, RKSP, het 'Hervormd Reveil' en de Christen Democratische Unie zouden opgaan. (2)

Zo werd de Partij van de Arbeid opgericht, maar deze 'doorbraakpartij' mislukte eigenlijk al meteen: bij de eerste verkiezingen kreeg zij slechts 28,3% van de stemmen, terwijl, KVP, ARP en CHU samen 51,6% kregen. (3)

Partij voor de Vrijheid

Daarnaast was de Partij voor de Vrijheid opgericht als voortzetting van de Liberale Staatspartij de Vrijheidsbond, met Stikker als voorzitter. Naar aanleiding van de vaststelling van het beginselprogramma van de PvdA, dat volgens de liberalen teveel het karakter van de vroegere SDAP droeg, en de kwestie Indonesië, stapten de voormalige VDB-ers onder leiding van Oud uit de partij, om vervolgens in januari 1948 met de PvdV de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie op te richten. Stikker werd voorzitter, Oud fractievoorzitter. De partij zou allen moeten omvatten, voor wie "de geestelijke vrijheid primair is, de sociale ge-

rechtigheid plicht en die het economische leven niet willen zien verstarren in het keurslijf van een socialistische dogmatiek, die uiteindelijk in staatsabsolutisme moet eindigen". (4)

Bij de vervroegde verkiezingen midden '48 voerde de VVD in haar campagne een felle aanval uit op de sociaal-demokraten. (5)

groei

Bij de eerste verkiezingen waaraan de VVD deelnam, behaalde zij 8 Kamerzetels. De PvdV had twee jaar eerder 6 zetels behaald.

VVD Tweede Kamerzetels (6)

verkiezingen in het jaar	'48	'52	'56+)	'59	'63	'67	'71	'72	'77	'81	'82
behaald aantal zetels	8	9	13	19	16	17	16	22	28	26	36

+) vanaf dit jaar 150 kamerzetels.

In de jaren zestig was er sprake van een uitloop van 'progressief liberalen' (o.a. Glastra, Gruyters, Goudsmit, Nijpels en Roethof) (7) uit de VVD. In 1967 verloor de partij 10% van haar kiezers aan D'66.(8)

De grootste groei ontstond in de jaren 70. Fraktievoorzitter Wiegel heeft hierin een aandeel gehad door zijn persoonlijke, Amerikaanse stijl. De aanwas kwam vooral van jonge kiezers.

Volgens Lucardie is de groei van de VVD vooral te danken geweest aan externe factoren. Hij noemt hierbij het ontstaan van een nieuwe middenklasse, de polarisering in het Nederlandse partijstelsel en de culturele ontwikkeling. Na 1970 waren ontzuiling, sekularisering, privatisering en individualisering in een stroomversnelling geraakt. Dit maakte de geesten rijp voor het liberalisme. De VVD-leuze 'gewoon jezelf zijn' (1980) gaf de tijdgeest treffend weer. (9)

In 1977 kwam de VVD voor het eerst als volwaardig coalitiepartner in een regering, na in de zestiger en zeventiger jaren al een paar maal in door konfessionelen overheerste kabinetten te hebben plaatsgenomen.

2. ideologie

Naar de VVD en haar ideologie is, zo is mij gebleken, heel weinig studie gedaan. In de systematische catalogus Nederlandse politieke partijen staan in de rubriek PvdA 2000 à 2050 titels vermeld; over de VVD zijn dat er 150 à 200. (10) De enige politikoloog van wie ik onderzoek naar de VVD aantrof is Lucardie. (11)

Lucardie constateert aan de hand van een vergelijking van beginselprogramma's een mengeling van konservatieve en liberale elementen in de VVD. (12) Hij hanteert hier 'konservatief' in dezelfde zin als ik dat doe, nl. behorend tot de konservatieve ideologie. (13)

In de eerste VVD-programma's komt het woord liberalisme niet voor, en in dat van de PvdV evenmin. (14) Ik kwam de term het eerst tegen in de brochure 'Opgaande lijnen' uit 1955.

In het beginselprogramma 1948 is de konservatieve erfenis van de doorbraak nog te vinden. "De partij is diep overtuigd, dat de grondslagen der Nederlandse beschaving wortelen in het christendom, al moge dit door de onderscheiden groepen des volks nog zo verschillend worden verstaan. Zij is ervan doordrongen, dat het bovenal de christelijke geest

is, die ons volk de waarde en de vrijheid van de mens en zijn verantwoordelijkheid heeft doen beseffen en die het aanzien van ons volk in de wereld heeft bepaald. Zij acht het daarom een onafwijsbare eis, dat door versterking van deze geest zedelijke ontworteling en geestelijk nihilisme worden overwonnen, opdat de grondslagen onzer samenleving daadwerkelijk kunnen worden beschermd tegen de gevaren, die deze, in het bijzonder van de zijde der voorstander van totalitaire staatsconstructies, bedreigen. (...)" (15)

In de meeste programma's van de vooroorlogse liberale partijen ontbrak deze verwijzing naar het christendom. (16) In het nieuwe beginselprogramma dat in de jaren zestig werd aangenomen, werd het religieuze element verzwakt. (17)

De keuze voor het harmoniemodel in de economie, dat is het verwerpen van de klassenstrijd is een ander konservatief punt. (18)

Ook in de latere jaren duiken meermalen konservatieve elementen op, zoals het verzet tegen de 'euforie der gelijke kansen' in het onderwijs, waartegenover 'eerlijke' kansen werden gezet, en later het verzet tegen de middenschool. (19) Een duidelijk voorbeeld van konservatief elitedenken vond ik in een artikel van Van Esveld in Liberale Gedachten uit 1962: "... grote groepen van mensen, die met weinig talenten ter wereld zijn gekomen, weinig of geen initiatief ontwikkelen (...). Met de creatie van nieuwe organen van medezeggenschap zijn zij echter niet te helpen. De kwaal ligt niet in een onrechtvaardig ondernemingsstructuur maar in henzelf, omdat zij niet uit het hout zijn gesneden van de elites, welke de samenleving bijeenhouden en voortstuwen, ongeacht de groep, rang of stand welke zij vertegenwoordigen." (20)

In bovengenoemd eerste beginselprogramma zijn echter ook neo- of sociaalliberale kenmerken aanwezig. De leer van het 'laissez faire, laissez passer' wordt in dit programma verworpen. "De overheid heeft daarom vóór alles de vrije ontwikkeling der in de maatschappij opgekomen organisaties te bevorderen. Erkennende, dat het ingrijpen der overheid in de tegenwoordige maatschappelijke verhoudingen niet kan worden gemist, oordeelt de Partij tevens, dat het doel van het overheidsbeleid moet zijn rechtstreekse overheidsbemoeding zoveel mogelijk overbodig te maken, opdat de overheid zich op den duur zal kunnen beperken tot een taak van toezicht, waarbij zij als hoedster van het algemeen belang corrigerend ingrijpt (...)." (21)

In 1948 was ook het beginsel, dat de overheid sociale voorzieningen dient te scheppen voor burgers, die niet in hun eigen onderhoud kunnen voorzien, door de VVD aanvaard. In alle programma's is hierbij echter de eis toegevoegd, dat dit het individueel verantwoordelijkheidsbesef niet mag aantasten. (22)

Lucardie constateert, dat de opvattingen van de VVD op sociaal-economisch terrein van zeer grote continuïteit getuigen (23), en op sociaal-kultureel gebied een ontwikkeling in progressieve richting laten zien. Dit omdat de konservatieve stellingname in het beginselprogramma van 1948 (christelijke grondslag voor de samenleving en het gezin als kern der maatschappij) in het programma van 1981 niet is terug te vinden, en in dit laatste programma strevingen als emancipatie en democratisering (volgens Lucardie dus progressief) zijn toegevoegd. (24)

Al met al blijven zowel liberale als konservatieve elementen in de VVD herkenbaar.

hoofdstuk 4

kunstbeleid

1. vooroorlogs kunstbeleid

In de 17e en 18e eeuw ondersteunden stadhouders, Staten Generaal, Provinciale Staten en stedelijke vroedschappen op verschillende manieren de kunsten. De aandacht was hierbij vooral op de beeldende kunst gericht. (1) Na 1830 liepen deze activiteiten terug. (2) Boekman stelt in *Overheid en kunst in Nederland* (oorspr. '39) dat er in de 19e eeuw een sfeer van onverschilligheid ten aanzien van de kunst heerste. Zijn boek begint met een verontwaardigde beschrijving van de houding van vorsten en overheid tegenover kunst: verzamelingen worden te gelde gemaakt en legaten geweigerd.

De oorzaak van deze terughoudendheid van de overheid moet echter niet uitsluitend in onverschilligheid worden gezocht, maar vooral in het algemeen aanvaarde beginsel van de staatsonthouding. Behalve de liberalen kwamen ook protestanten en katholieken, op basis van andere redeneringen (soevereiniteit in eigen kring resp. subsidiariteitsbeginsel) tot hetzelfde standpunt. (3)

De konfessionelen wilden liever zelf de kulturele ordening in de hand houden, in plaats van deze via het centrale gezag na te streven. (4) Partikuliere organisaties waren dan ook de belangrijkste financieringsbron van kunst. De vereniging Rembrandt kocht bijvoorbeeld verzamelingen aan (5); het Concertgebouw in Amsterdam werd door het Genootschap Felix Meritis gebouwd en het eerste museum werd door het Genootschap Teyler van der Hulst te Haarlem opgericht. (6)

kunst is geen regeringszaak

In 1862 sprak Thorbecke zich uit over kunst in een formulering die zelfs tegenwoordig nog regelmatig wordt geciteerd: kunst is geen regeringszaak. In Thorbecke's *Parlementaire Redevoeringen* is te vinden wat hij precies gezegd heeft, en het blijkt dat hij zich vrij uitgebreid over het onderwerp heeft uitgelaten.

De veel geciteerde opmerking is een verbastering van het antwoord dat Thorbecke als minister-president gaf op het verwijt dat in de troonrede was gezwegen over kunsten en wetenschappen. Na een opmerking over de direkte aanleiding voor de kritiek, besloot hij aldus: "Ik zal niet zeggen, dat ik er geen belang in stel: een groot deel van mijn leven was daaraan gewijd. Maar het is geene zaak van regering. De Regering is geen oordeelaar van wetenschap en kunst." (8)

In hetzelfde jaar, bij de begrotingsbehandeling van Binnenlandse Zaken, waar de sektor kunsten sinds 1825 was ondergebracht, ontlokten pleidooien voor kunstbescherming door kamerleden Thorbecke de volgende woorden: "Het blijkt opnieuw, welk een krachtig middel van populariteit in die zoogenaamde bescherming van wetenschap en kunst te vinden is. (...) Ik noem zoogenaamde bescherming, wanneer het niet zoo zeer de wetenschap, de kunst, als de kunstenaars en de mannen van de wetenschap geldt." (9) Thorbecke is dus tegen een 'kunstenaarsbeleid'. Hij voegt daaraan toe, dat hij de kunst wel wil ondersteunen, maar dat over de middelen onenigheid bestaat. Zo is hij er niet voor om grote bedragen op de begroting te zetten zoals andere regeringen doen; die verwijt hij praalzucht.

Zijn grote zorg blijkt te zijn dat de Regering met het publiek gaat concurreren. "Ook een ander punt verdient overweging, of niet in gelijke mate als de Regering met geld veel gaat doen, het publiek minder doet. En waar is de beschermer, zoo vermogend als het publiek? Het is niet in het voordeel, ook niet waar het op geldelijke ondersteuning aankomt, van de wetenschap niet en vooral niet van de kunst, het publiek te gewinnen op de Regering te wachten." (10) "De roeping der Regering is, meen ik, geene maatregelen te nemen dan die, zoo ik het dus mag uitdrukken, productief in nieuwe levenskracht en buiten het bereik van particulieren of van hunne vereenigingen zijn." (11)

Vervolgens geeft Thorbecke aan, welke middelen ter ondersteuning van kunst hij geschikt acht en wil gebruiken. Hij sluit zich in dezen aan bij suggesties van Kamerleden. Hij somt op:

- reisbeurzen voor jeugdige talenten;
- zorg voor onderwijs, voor zover dit niet door partikulieren en gemeenten wordt gedaan;
- openbaarheid van staatskunstbezit ten behoeve van het publiek en tot voorbeeld van hen die kunstenaar willen worden (hierbij kondigt hij aan een Rijksmuseum te zullen laten bouwen; het in 1885 te Amsterdam gebouwde Rijksmuseum); (12)
- aankoop van werk van levende meesters in plaats van het uitloven van medailles. (13)

Hierop moet Thorbecke zich verdedigen tegen de niet verrassende opmerking uit de Kamer, dat de minister 'met zichzelf in tegenspraak' is. "Hetgeen ik gisteren zeide, zeg ik nog. Ik wil op de Regering geenerlei verplichting zien om schilderijen aan te koopen, maar ik acht, om de redenen die ik heb aangegeven, in de plaats van medailles een anderen vorm om meesterstukken te eeren verkiesselijk." (14)

Is kunst nu wel of niet een regeringszaak? Thorbecke voelt de behoefte zijn uitspraak toe te lichten: als de uitgave tot aankoop van een schilderij de kunst tot regeringszaak maakt, is het gebied der kerkgenootschappen dat ook, daar die uit de schatkist onderhouden worden. "De kunst is geene regeringszaak, in zooverre de Regeering geen oordeel, noch eenig gezag heeft op het gebied der kunst. Dit is de zin waarin ik gesproken heb." (15)

Gekonkludeerd kan worden dat Thorbecke reeds aanvaardde dat de overheid een taak heeft ten aanzien van de kunst, zij het aanvullend op het partikulier initiatief en zonder direkte steun aan kunstenaars.

uitbreiding van de overheidstaken

Na de erkenning van de staatstaak ten aanzien van de kunst, ging de overheid zich meer systematisch met kunsten bemoeien. (16)

Mede dank zij de pleidooien van de katholieke De Stuers (17), vanaf 1875 referendaris voor kunsten (18), werd de kunstbegroting in het begin van de jaren zeventig verdubbeld en bleef stijgen. (19) Het grootste deel van de uitgaven betrof monumentenzorg en musea.

In het begin van de twintigste eeuw werden geen nieuwe overheidstaken aangevat en in de eerste wereldoorlog werd er nog op kunsten bezuinigd. (20)

Pas na 1918 brak weer een periode van verhoogde activiteit aan. In dat jaar werd het departement van Onderwijs, Kunst en Wetenschap ingesteld onder de CHU-er De Visser, een predikant. (21) Hij begon met grote plannen en stelde een aantal advieskommissies in (o.a. inzake musea en toonkunst). (22) Veel resultaat kon hij niet bereiken door verzet uit de Kamer. Van konfessionele zijde werd vooral bezwaar gemaakt tegen steun aan opera en toneel, omdat dramatische kunst in strijd met de christelijke levensbeschouwing werd geacht. De uitgaven stegen ondanks dat; ook voor podiumkunsten. De grootste posten bleven monumenten en musea. Nadat in 1931 het kunstenbudget een rekordhoogte had bereikt, werden de uitgaven weer lager in verband met de crisis. De enige post die in 1939 hoger was dan in 1931, was de steun aan beeldende kunstenaars en letterkundigen. De eerste groep werd niet direkt maar middels opdrachten ondersteund. (23)

de liberalen

Thorbeckes uitspraak werd (en wordt nog steeds) meestal opgevat als: de overheid bemoeit zich absoluut niet met kunst. In bijna elk kunstdebat kregen de liberalen deze uitspraak weer voor de voeten geworpen. Zij hadden de staatsonthouding echter niet tot dogma verheven. Meerdere malen pleitten juist liberale Kamerleden voor vergroting van het kunstbudget. Zo diende Van Houten een amendement in om de bouw van musea op de begroting te zetten (24) en was het een motie van de Vrijzinnig Demokraat Beresteijn die de eerste steun aan levende kunstenaars op de begroting kreeg in 1923. (25)

Hieronder zal ik twee illustraties geven van het optreden van liberalen in de Tweede Kamer.

De liberalen stemden in januari 1919 tegen een AR/CH-amendement om de subsidie aan konservatoria, orkesten en verdere uitgaven ter bevordering van muziek en zang te verminderen. Het amendement kreeg wel de meerderheid van de stemmen. (26) De posities zijn hier verrassend: de konfessionelen stellen dat de opera maar door partikulier initiatief in stand moet worden gehouden; de Vrijzinnig Demokraat Beresteijn verdedigt overheidssubsidie. (27)

Enkele maanden later behandelt de Kamer de interpellatie en motie Wijnkoop (een kommunist), waarin de inbeslagname van het boek "L'Enfer" van Barbusse wordt afgekeurd.

De motie wordt verworpen, dat wil zeggen de Kamer wilde de censuur niet afwijzen.

Bij deze discussie blijkt een verschil tussen de liberale partijen: de V.D.B. stemt vóór de afkeuring van de inbeslagname, de Vrije- en de Unie-Liberalen tegen. De sprekers van de laatste twee partijen motiveren hun

stem echter niet door hun instemming met het inbeslagnemen van boeken, maar door hun niet kunnen of niet willen oordelen over het geval, (28) een zuivere navolging van Thorbecke's credo.

Als voorzichtige konklusie kan het volgende worden gesteld. De belangrijkste stellingnamen van de liberalen voor de Tweede Wereldoorlog waren ten eerste, dat de overheid wel degelijk een taak heeft ten aanzien van de kunst; ten tweede, dat de overheid geen oordeel mag uitspreken.

2. kunstbeleid na 1945 (37)

konsensus

Zoals al in de inleiding is opgemerkt, moet men zich bij het in Nederland gevoerde kunstbeleid geen 'beleid' voorstellen in de zin van een samenhangend systeem van sturende maatregelen om een concreet doel te bereiken. Uit verschillende kringen komt wel altijd weer de vraag om zo'n sturend beleid. In de politiek bestaat echter consensus over de onwenselijkheid van een cultuurpolitiek uitgaande van de eigen voorkeur van de beleidsmakers. (38)

Knulst verwoordt het aldus: "Behoort men tot degenen die eigenlijk geen zelfstandige ideologische rol zien weggelegd voor een overheid, dan is de cultuurpolitieke strategie die de Nederlandse overheid al jaren volgt nog niet zo gek te noemen: in plaats van eigen voorkeuren voorop te stellen, gaat zij bij haar toekenning van gelden en bevoegdheden uit van waardenoriëntaties in de samenleving." (39)

De eenstemmigheid t.a.v. de rol van de overheid tekende zich al af in 1946 bij de afwijzing door het hele parlement van de plannen van de eerste na-oorlogse minister van O,K & W, Van der Leeuw. Zijn 'aktieve kunstpolitiek' hield in dat de kunstspreiding nationaal in plaats van binnen de zuilen moest plaatsvinden, en dat de subsidies niet naar de verzuilde, maar naar algemene, nationale christelijke instellingen zouden gaan. Dit beginsel hangt samen met de doorbraakgedachte (zie 3.1) en werd vooral gedragen door vrijzinnige en socialistische kringen. (40) Van der Leeuw kreeg echter niet de kans zijn ideeën uit te voeren, want in 1946 nam Gielen het bewind van hem over en saneerde het Departement. Aktief kunstbeleid werd positief kunstbeleid. De subsidies gingen weer naar de verzuilde organisaties. In de interpellatie-Joekes (1946) werd Gielen over zijn beleid aangevallen door deze sociaal-demokraat. (41) De zaak werd echter gladgestreken en de meerderheid van de partijen, inclusief de PvdA, sprak zijn vertrouwen in de minister uit. Alle volgende ministers van OK&W en later CRM waren tot 1973 (met een onderbreking van anderhalf jaar in 1965-'66) KVP-ers. De eenstemmigheid over de beperkte taak van de overheid bij het kunstbeleid die bij de interpellatie-Joekes was gebleken, bleef overheersen. Principiële discussies, die vlak na de oorlog nog wel gevoerd werden, kwamen steeds minder voor. Met de groei van de welvaart namen ook de uitgaven voor kunst toe, en werd vrijwel alleen nog over de besteding van de beschikbare middelen gedebatteerd.

Ook Kassies constateert eenstemmigheid (in 1974): "Je kan niet aantonen dat het onder meer rechtse bewindslieden tot 1971 slechter ging dan onder meer linkse. Aan de hand van de ontwikkeling van het beleid sinds 1945 valt er eigenlijk in het geheel niets aan te tonen met betrekking tot de politieke visie achter die steeds stijgende miljoenen." (42)

karacterisering van het beleid

Kunst is slechts een klein onderdeel van de totale overheidsactiviteit. Het kunstenbudget steeg van 0,11% van de Rijksbegroting in 1948 tot 0,2% in 1982. Dit is echter slechts een gedeelte van de uitgaven voor kunst, omdat ook andere ministeries dan WVC (OK&W tot 1965 en CRM tot 1982) zulke uitgaven op hun begroting hebben. Door deze versnippering is het totale bedrag dat voor kunstbeleid is uitgetrokken, moeilijk te schatten. (43)

Er is geen 'kunstenwet'; de overheidsgelden worden op subsidiebasis besteed. Het grootste deel van deze subsidies gaat naar de podiumkunsten: orkesten, toneel, ballet, opera. Voor deze sektor bestaan CAO's, en de overheid betaalt meestal de exploitatietekorten van de gezelschappen, of een vast percentage van de kosten. De werknemers in deze sektor zijn trendvolgers geworden.

Voor de scheppende kunsten is de inkomenspositie moeilijker te formaliseren. Voor de beeldende kunstenaars is geld op de begroting van het ministerie van Sociale Zaken uitgetrokken. De voorloper van deze BKR (Beeldende Kunstenaars Regeling), de zg. Kontra-prestatie, werd in 1949 ingesteld. De toelatingsnormen zijn in de loop der jaren steeds verscherpt, maar de stijging van de uitgaven is onbeheersbaar gebleken. Ter illustratie zet ik hier de uitgaven voor de BKR (van het ministerie van Soc.Zaken) naast de kunstbegrotingen (van resp. OK&W, CRM en WVC): (44)

	1955	1965	1975	1984
uitgaven BKR	f 300.000	1.900.000	30.000.000	132.000.000
aantal kunstenaars	103	365	1570	3300
kunstbegroting	6.787.000	28.708.000	140.823.000	225.000.000 ('82)

Een aanzet tot het vastleggen van de financiële verhoudingen tussen de overheid en de scheppende kunstenaars, is de Fondsenwet Scheppende Kunsten, ingesteld in 1979. Deze wet schrijft voor elke tak van kunst de instelling van een eigen fonds voor. Hieraan heeft geen principiële discussie ten grondslag gelegen, maar de eis in de comptabiliteitswet dat fondsen van een bepaalde omvang een wettelijke basis behoeven. (45)

De Raad voor de Kunst is een adviesorgaan voor de regering, dat is ingesteld omdat algemeen aanvaard is dat de beoordeling van artistieke prestaties, op basis waarvan gesubsidieerd wordt, niet door de overheid moet gebeuren. Nadat sinds 1947 een voorlopige Raad voor de Kunst had gefunctioneerd, werd de definitieve Raad in 1955 geïnstalleerd. In de Raad hebben vertegenwoordigers van kunstenaarsorganisaties zowel als deskundigen zitting. In 1977 is de wet op de Raad voor de Kunst gewijzigd, met als doel de verbinding met de kunstenaarsorganisaties te verzwakken. De advisering was in zekere zin ontaard in belangenbehartiging.

kunstspreiding

Kunstspreiding is altijd een hoofddoel van kunstbeleid geweest, zowel horizontaal (= spreiding van voorstellingen e.d. over de regio's) als vertikaal (= het opheffen van barrières voor kunstgenot voor de 'lagere' klassen). Een punt van discussie daarbij is geweest, welke de geëi-

gende subsidie-objekten zijn: de producenten (kunstenaars) of de konsumenten (het publiek). (46)

Producentensubsidies zijn de bovengenoemde steun aan gezelschappen van uitvoerende kunstenaars en de BKR.

Konsumentensubsidies zijn bijv. het Cultureel Jongeren Paspoort en de in 1950 ingestelde Aankoop Subsidieregeling Kunstwerken. Deze regeling werd in 1979 weer opgeheven (47), nadat was gebleken dat de A.S.K. alleen de groep welgestelde kunstkopers ten goede kwam, die ook zonder deze regeling gekocht zouden hebben.

Drees jr. pleitte in de jaren zestig tegen producentensubsidies. Volgens hem zouden de mensen de f 50,- die de overheid in feite op hun toegangskaartje toelegt liever zelf in handen krijgen. (48) Van Drees was ook het profijtbeginsel afkomstig, dat sindsdien steeds meer ingang vond. (49) Het profijtbeginsel wil de relatie tussen betalen van, beslissen over en genieten van diensten en goederen veranderen. De overheidsuitgaven zijn in deze visie teveel gestegen, terwijl de burgers goed in staat zijn om een eigen bijdrage voor hun genieten te betalen. Daarbij wordt ook meer beslissingsbevoegdheid naar de burgers overgeheveld.

Effektstudies met betrekking tot het kunstbeleid laten onthutsende resultaten zien. De uitgaven stegen, en de bezoekersaantallen daalden, ondanks het gevoerde spreidingsbeleid. (50) De laatste jaren is het bezoekersaantal weliswaar gestabiliseerd; het aanbod bleef echter stijgen. Overigens geldt dat niet voor musea: hier stijgt het bezoekersaantal. (51)

In de inleidende paragrafen van de hoofdstukken 5 t/m 8 over de vier onderzochte periodes komt het gevoerde kunstbeleid meer in detail aan de orde.

hoofdstuk 5

periode 1948 - 1955

1. politieke verhoudingen en kunstbeleid (1)

restriktief uitgavenbeleid (2)

In de naoorlogse jaren was de consensus over het te voeren economisch beleid groot. (3) Hoewel de sociaal-demokraat Drees wel als symbool van deze periode wordt beschouwd werd er een liberaal economisch beleid gevoerd. In de rooms-rode kabinetten waren het de katholieken die het voor het zeggen hadden. De liberalen en de konfessionelen zaten in de jaren vijftig op één lijn. Hierdoor waren de verdedigers van het partikulier initiatief in de meerderheid.

De aanvankelijk hoge overheidsuitgaven - voor de wederopbouw - werden teruggedraaid in een restriktief uitgavenbeleid. In de recessiejaren 1951 en '56 werden zelfs letterlijk bestedingsbeperkingen ingesteld. Om de concurrentie met het buitenland aan te kunnen werd een lage lonenpolitiek gevoerd.

De grootste begrotingsposten in deze koude oorlogs-jaren waren oorlog en marine; kunst had duidelijk niet de hoogste prioriteit.

kunstbeleid: vermanen

De uitgaven voor kunstbeleid waren nog erg gering maar groeiden gelijk op met het totale overheidsbudget. (4)

In 1950 werd één van de weinige geheel aan kunst gewijde debatten gevoerd, in welk minister Rutten (KVP) zich verheugd toonde, omdat volgens hem voor de eerste keer in de parlementaire geschiedenis gebleken was "dat in deze Kamer de gemeenschappelijke overtuiging leeft, dat de Overheid ook op het gebied van kunst en cultuur een plicht heeft". (5) De KVP-er Cals, vanaf 1948 staatssecretaris voor kunstzaken en na 1952 ruim tien jaar minister van Onderwijs, Kunst en Wetenschappen, ondervond weinig verzet tegen zijn beleid, dat uitging van het primaat van het partikulier initiatief in het kunstbeleid. Het beleid was gericht op de verhoging van het morele peil van de bevolking en de geografische kunstspreiding. Dit laatste hield in het meer gelijkmatig verdelen van kunstmanifestaties en -instellingen over het land. (6)

Knulst beschouwt de cultuurpolitiek tot ongeveer 1955 als 'vermanend'. Vooral de konfessionele politici vreesden de schadelijke gevolgen van modern vermaak als film en dans. Tot de jaren zestig hebben de calvinisten zich verzet tegen overheidssteun aan toneel, concerten, ballet, film en vrijzinnige lektuur. (7)

In de kunstenaarswereld was direkt na de oorlog een nieuwe Federatie van Beroepsverenigingen voor Kunstenaars opgericht. De leiding bestond voornamelijk uit linkse kunstenaars, reden voor sommige kunstenaarsverenigingen om niet toe te treden. (8) In liberale kring klonk veel verzet tegen deze 'dirigistische' federatie.

In kunstenaarskringen werd al tijdens de oorlog gepleit voor een Raad voor de Kunst. Men stelde zich hierbij een instelling met vergaande bevoegdheden voor, een soort kunstparlement. Nadat sinds 1947 een Voorlopige Raad voor de Kunst had gefunctioneerd kwam de definitieve Raad er in 1955; met aanmerkelijk minder bevoegdheden dan de federatie had verlangd.

2. de VVD (9)

In juli 1948 werden de eerste 8 VVD-ers in de Tweede Kamer gekozen. Over het kunstbeleid van de KVP-bewindslieden liet men zich lovend uit. De VVD komt in deze jaren als een partij met een intellectuele achterban naar voren, waarin grote aandacht voor cultuur bestaat. Dit laatste leidt ik af uit de volgende gegevens.

1. Uit verslagen in het partijblad Vrijheid en Democratie blijkt dat op een aantal kongressen over kunst of cultuur is gesproken. De VVD-vrouwen hebben in de jaren vijftig zelfs drie kongressen gewijd aan cultuur gehouden. (10)

2. De instelling van de 'Commissie ad hoc, ter bestudering van het probleem betreffende subsidie-verlening aan de kunst' in 1952 is een aanwijzing voor het belang dat in de VVD aan kunstpolitiek werd gehecht. De kommissie komt met een stuk, bestaande uit tien punten, die grote overeenkomsten vertonen met de punten uit de verkiezingsprogramma's uit deze tijd.

Een aanwijzing voor de instemming die er over deze konklusies bestond is m.i. dat de punten door het Kamerlid Zeegering Hadders bij de begrotingsbehandeling in 1952 worden opgesomd. (11)

Een aantal personen die in de kommissie zitting hadden laten later nog van zich horen: Mr. H. van Riel, Mw. J.F. Schouwenaar-Franssen, en Mr. L.J.F. Wijsenbeek. (12)

3. In deze beginjaren wordt in Vrijheid en Democratie meer dan in de latere priodes over kunst- en cultuurbeleid geschreven, vooral in de jaren 1949 (7 artikelen) en 1951 (11 artikelen). Veel wordt anoniem gepubliceerd. J. van Mourik is de auteur van een ware stroom artikelen over cultuur, vooral over onderwijs. Van de hand van Rob Geraerds, een akteur, verschijnen in 1951 een aantal artikelen over kunstpolitiek. Verder wordt af en toe door hoofdredakteur De Ridder over kulturele onderwerpen geschreven.

4. In het parlement spreken de VVD-ers met vuur bij de kunstbegrotingsbehandelingen. Mevrouw Fortanier-de Wit, die in de Tweede Kamer het meest namens de VVD het woord voerde over kunst tot 1958, toonde een groot enthousiasme voor de podiumkunsten. (13)

3. de overheidstaak

legitimering

Het fundamenteel liberale uitgangspunt, dat steun aan de kunst allereerst een zaak van partikulieren is, wordt in deze eerste periode meerdere malen verwoord. Overheidsingrijpen wordt dan gelegitimeerd met een verwijzing naar de belastingdruk, die het de partikulier belemmert deze taak te vervullen.

De overheidstaak wordt tweeledig opgevat: én de overheid moet de plaats innemen van de tekortschietende partikulieren, én de overheid moet de partikulieren weer in staat stellen hun taak te vervullen. Het duidelijkst wordt dit verwoord in de konklusies van de kommissie ad hoc uit 1952. De eerste konklusie begint als volgt: "De Commissie is van oordeel, dat steun aan de kunst in de eerste plaats door de particulier dient te worden verleend. Door de zware belastingdruk heeft de Overheid het de particulier echter onmogelijk gemaakt deze steun in de noodzakelijke omvang te geven. Zolang de Overheid die onmogelijkheid doet voortduren, dient zij deze plicht zelf te vervullen. Aangezien evenwel naar de mening van de VVD de steun van de Overheid aan de kunst alleen dan zin heeft, wanneer de particulier geïnteresseerd blijft, dient de Overheid die steun mogelijk te maken door verlaging van de belastingdruk (...)" of door andere belastingfaciliteiten. (14)

Op een kongres van de VVD-vrouwen in 1955 stelt mevrouw Veder-Smit het als volgt. "Particuliere financiering staat voor de VVD bovenaan: de taak van de overheid is een gunstig klimaat te scheppen. De overheid moet de particuliere financiering mogelijk maken. Het VVD Tweede Kamerlid Van Leeuwen bepleitte bij de inkomstenbelasting een grotere aftrek voor giften aan culturele instellingen. Beter zou een algemene belastingverlaging werken. Schrijvers, orkesten en toneelgezelschappen zouden de gunstige invloed ervan ondervinden. Daarnaast kan de overheid algemeen erkende landelijke en provinciale instellingen steunen, maar geen bepaalde uitvoeringen. Dat moeten particulieren doen en zij moeten dat kunnen doen." (15)

Een andere konsekwentie van het uitgangspunt dat de partikulier de eerste verantwoordelijkheid heeft voor de kunst wordt in de partijprogramma's van 1949 en '53 getrokken: de overheid moet kunst en cultuur steunen daar, waar het partikulier initiatief ontoereikend is. (16)

Er worden ook andere legitimeringen voor het overheidshandelen gehanteerd. In de brochure 'Opgaande Lijnen' uit 1955 wordt enerzijds het nationale karakter van de cultuur benadrukt, en anderzijds kunst als zingeving gezien in de volgende formulering: "Het peil waarop kunst en cultuur staan, bepaalt grotendeels de plaats van een volk in de wereldgeschiedenis, terwijl zonder kunst en cultuur het leven voor zeer velen van ons een groot deel van zijn inhoud en charme zou verliezen". (17) De pleidooien voor kunstonderwijs op school worden regelmatig beargumenteerd met de noodzaak tot verheffing van het kulturele peil van de bevolking. (18)

beperkte overheidstaak

Verder wordt over de omvang van de overheidstaak in deze periode verschillend gedacht.

Slechts éénmaal wordt kunstsubsiëring als zodanig afgewezen, en wel in een anoniem artikel in 1951 in *Vrijheid en Democratie*. Daarin wordt gesteld: "Voorzover de staat bemoeienis heeft met de kunst, wijl er ge-

waakt moet worden voor het zedelijk welzijn van het volk, kunnen wij ons met overheidsingrijpen verenigen. Iedere andere bemoeienis is principieel verwerpelijk..." (19)

De twee bezwaren die in dit artikel tegen subsidiëring van kunst worden genoemd, kwam ik ook elders tegen.

1. De zekerheid voor kunstenaars heeft geestelijke luiheid tot gevolg, terwijl concurrentie juist het beste naar voren haalt.

Ook Geraerds legt deze relatie tussen subsidiëring en kwaliteitsdaling van kunst: "Wat de prestaties betreft: dat deze inderdaad ernstig lijden onder het huidige ordenings- en subsidiëringssysteem, kan elkeen voor zichzelf vaststellen. Er is bijna geen toneelvoorstelling aanvaardbaar, wanneer men haar een vóór-oorlogse maatstaf aanlegt". (20) Direkte steun aan kunstenaars wordt in het verkiezingsprogramma van 1951 en in de conclusies van de commissie ad hoc afgekeurd. (21)

2. Het geld wordt verspild.

Dit verwijt komt o.a. steeds terug bij de Amsterdamse Raadsdebatten over het Holland Festival. De subsidie "behoort uitermate zuinig en efficiënt te worden beheerd, omdat zij betaald wordt uit de belastingpenningen van reeds overbelaste staatsburgers". (22) Eén van de conclusies van de commissie ad hoc is, dat de overheid moet toezien op de deugdelijke besteding van subsidiegelden. (23)

Door het particulier bedrijf aan het gesubsidieerde 'kunstbedrijf' ten voorbeeld te stellen, wordt impliciet de tijdelijkheid van het overheidsingrijpen gesteld. De kunst zou onafhankelijk van de overheid moeten kunnen functioneren.

In V&D wordt regelmatig de vergelijking met het bedrijfsleven getrokken. Rob Geraerds pleit voor een interne reorganisatie van het 'artistieke bedrijf' om te bezuinigen, (24) en in het verslag van een toneelcongres in V&D wordt met instemming een spreker aangehaald die zegt: "Een winstgevend exploitatie op het particuliere Carré en een zeer grote verliesgevend exploitatie van de stedelijke schouwburg (...) liggen te ver uit elkaar." (25)

In hetzelfde kader vallen de pleidooien van mevrouw Fortanier-de Wit in de Tweede Kamer tegen het subsidiëren als 'premie op tekorten'. (26)

uitgebreide overheidstaak

De overheidstaak ten aanzien van kunst wordt door de Tweede Kamerleden ruimer geformuleerd dan in de programma's of Vrijheid en Democratie.

In elk Kamerdebat wordt meer subsidie gevraagd. Dit zou kunnen worden verklaard door het algemene verschijnsel dat Kamerleden altijd vinden dat voor hun sector/specialisme te weinig aandacht en geld is.

Tweede Kamerlid Zeegering Hadders bestrijdt in zijn betoog bij het kunstdebat in 1950 het misverstand omtrent Thorbeckes uitspraak dat kunst geen regeringszaak zou zijn: "Het staat voor ons vast, dat de Overheid ook op dit terrein een taak heeft." (27)

Zeegering somt een aantal maatregelen op, die opvallende overeenkomsten met de opvattingen van Thorbecke uit 1862 vertonen (zie Hoofdstuk 4.1.)

De overheid moet:

1. subsidie geven aan kunstinstellingen waarbij voldoende waarborg is dat het geld economisch en doeltreffend gebruikt wordt;
2. beurzen aan jonge talenten toekennen;
3. tentoonstellingsruimten beschikbaar stellen;
4. opdrachten geven voor de bouw van nieuwe overheidsgebouwen (opdat de tewerkstelling van kunstenaars niet het karakter van steun heeft);

5. prijzen instellen om kunstenaars te eren en hun materiële omstandigheden te verlichten;
6. "met kracht de goede muziek, het goede toneel, de goede beeldhouwkunst en de goede schilderkunst bevorderen, overal waar dat mogelijk is".

En verder dient de belangstelling voor kunst en cultuur bij de jeugd te worden opgewekt. (28)

Later gaat Zeegering Hadders (in tegenspraak met het vierde punt) verder dan de auteurs in Vrijheid en Democratie en de partijprogramma's voor wat betreft steun aan kunstenaars, als hij zegt: "Laten wij wel bedenken, dat de kunstenaar, wil hij tot goede prestaties in staat zijn, de innerlijke rust moet hebben, dat zijn bestaan verzekerd is." (29)

Eveneens een ruime opvatting over de taak van de overheid blijkt uit een opmerking van mevrouw Fortanier-de Wit in de Tweede Kamer in december 1953: "In samenwerking met de particuliere initiatieven uit het maatschappelijke leven zullen wij moeten komen tot een cultuurfinanciering, uitgaande van de gedachte, dat alles wat in engere zin tot het culturele leven behoort, evenzeer de zorg van de Overheid dient te hebben als scholen, bibliotheken en dergelijke instellingen". Verder vraagt zij om salarisverhoging voor orkestleden, maar komt dan toch weer herkenbaar op de VVD-lijn terug: de belangrijkste financier moet toch de partikulier zijn. "De meest aantrekkelijke, doch ook de moeilijkste, is de weg om het de particulieren weer mogelijk te maken zelf de weg naar de kunstenaar te vinden." (30)

'kulturele defensie'

In deze koude-oorlogsjaren woedde een discussie over het belang van de uitgaven voor defensie en die voor cultuur. De aanleiding was de bestedingsbeperking ten bate van defensie in 1951, die ook de cultuuruitgaven trof.

Van Riel sprak in maart 1951 op een discussiebijeenkomst de gedachte uit, dat de toekomst van het land afhangt van straaljagers en niet van orkesten, en dat derhalve het geld voor een halve straaljager belangrijker is dan dat voor een heel orkest. (31) Van Riel was in deze tijd ondervoorzitter van de VVD.

Verder werden in de partij minder extreme standpunten geuit.

Rob Geraerds haalt de PvdA-er Polak aan, die het tegenovergestelde beweert: eerst is er aandacht voor cultuur nodig, anders valt er niets te verdedigen. Polak bepleit een verhoging van de uitgaven voor cultuur, te putten uit de defensiebegroting. (32) Van deze Polak stamt de term kulturele defensie. (33)

In de Tweede Kamer protesteert Zeegering Hadders in december 1952 tegen bezuinigingen op cultuur ten bate van defensie. "(...) Als wij ons als volk grote offers getroosten voor onze defensie, dan doen wij dat juist terwille van onze cultuur en dan mag het niet zo zijn, dat de cultuur in haar verschillende uitingen verkommert door de offers welke wij op een ander gebied brengen." (34)

Een tussenpositie wordt ingenomen door mevrouw Fortanier de Wit, die in mei 1951 in de Tweede Kamer zegt dat de beschavingskracht van de nederlandse bevolking moet worden opgevoerd, opdat men het besef krijgt dat offers voor defensie nodig zijn om de nederlandse cultuur te beschermen. (35) Dezelfde redenering trof ik aan in Vrijheid en Democratie. (36) Een jaar later schrijft mevrouw Fortanier in V&D: "De zin van de

lange dienstplicht van onze mannen, de zin van de zware belastingen die op het volk drukken, zij worden gebracht in het besef, dat het ten-slotte gaat om hogere geestelijke waarden, die tezamen de Nederlandse cultuur vormen". (37)

In deze kwestie blijkt duidelijk de variatie in opvattingen die binnen deze politieke partij mogelijk was.

4. beoordeling

In de programma's en de artikelen in V&D wordt zeer stellig verkondigd dat de overheid niet over kunst mag oordelen, en dat de jury's en commissies die wèl oordelen onpartijdig moeten zijn. Volgens de VVD-ers is er sprake van een linkse dominantie in de kunstenaarswereld en de beleidssfeer. In het parlement laten de VVD-ers echter meermalen een ander geluid horen.

jury's

Veel aandacht is er in de programma's en in Vrijheid en Democratie voor de samenstelling van jury's en commissies, die over kunst moeten oordelen. Steeds wordt gesteld dat slechts een minderheid van de leden belanghebbende mag zijn. (38)

Deze aandacht hangt samen met de afkeer van de linkse dominantie in de kunstenaarswereld. In de folder "Opgaande Lijnen" (1955) staat dat de VVD vreest dat bij de verdeling van de subsidies grote misbruiken bestaan: belanghebbenden die elkaar de bal toespelen.

De Ridder is konkreter als hij in 1952 schrijft: "Het vraagstuk dat ons bezighoudt, is in onze tijd niet weinig vertroebeld, doordat van socialistische zijde onder de leuze van "actieve cultuurpolitiek" getracht wordt de kunst en de kunstenaar op een bepaalde wijze onmiddellijk in de partijpolitiek te betrekken." (39)

Volgens Geraards worden progressieve kunstenaars bij de overheidssteuning voorgetrokken. "Het beproefde principe: eerst prestaties, dan steun, gold niet meer voor hen die in de juiste (progressieve) sector zaten". De overheid dient zich volgens Geraers ervan bewust te zijn "dat de steun aan de kunst losgemaakt dient te worden van welke ideologie dan ook en dus uit de politieke sfeer dient te worden gehaald. Dat ze bij het kiezen van haar adviseurs louter aandacht heeft te schenken aan hun deskundigheid. Dat waar de kunstenaars een deel van hun vrijheid verliezen vanwege het feit dat ze steun ontvangen, dit deel uitsluitend moet liggen op zakelijk en niet op artistiek terrein (...)". (40) Ditzelfde wordt bedoeld met het artikel in het verkiezingsprogramma 1952: bevordering van de ontplooiingsmogelijkheden van de kunst en de kunstenaars, uitsluitend op die wijzen welke hun zelfstandigheid volledig waarborgen.

Gezien het bovenstaande, mocht verwacht worden dat de VVD bij de Kamerbehandeling van het Wetsontwerp op de Raad voor de Kunst in 1954 een principieel geluid liet horen, maar dat was niet het geval.

Hoewel het grootste bezwaar van de VVD tegen het wetsvoorstel volgens mevrouw Fortanier is, dat te weinig adviezen van de Raad in het openbaar verschijnen, stemt de fractie toch tegen een amendement dat stelt dat de Raad zelfstandig kan besluiten adviezen te publiceren, waarschijnlijk omdat het door de kommunist Gortzak wordt ingediend. Mijn indruk is, dat in dit debat de politieke plaatsbepaling (nl. Cals te vriend houden) de principiële stellingname verhindert. (41)

censuur

Een konservatief geluid komt in 1950 van het Eerste Kamerlid Wendelaar. Het betreft de uitreiking van de Jacob Marisprijs aan een 'prullerig' schilderij: het abstracte 'Vader en Zoon' van Ouborg. (42) Wendelaar vraagt zich af "of het niet tijd wordt dat de autoriteiten, en vooral de hoogste autoriteiten in den lande - ik zeg het met grote aarzeling, want ik moet van huis uit niets hebben van inmenging van de Overheid in de beoordeling van artistieke prestaties - ingrijpen ter voorkoming van zulke ergerlijke en de kunst onwaardige dingen, zoals er nu zijn gebeurd. (...) Ik weet, dat het niet op den weg van de Overheid ligt zich met de kunst te bemoeien, en ik begrijp volkomen dat wij (...) niet in elke generatie een Rembrandt kunnen hebben. (...) Maar als men zulke lorren bij een officiële competitie een prijs van duizend gulden toekent, dan vind ik dat zo een afschuwelijk bewijs van decadentie, dat ik niet kan nalaten de aandacht van de minister daarop te vestigen en in ieder geval een ernstig protest in de Volksvertegenwoordiging te doen horen; het zou het zuivere artistieke gevoel van het grootste deel van het volk - daarvan ben ik zeker - beledigen, wanneer dit achterwege bleef." (43)

Later verzoekt hij de minister middels schriftelijke vragen, niet toe te staan dat bepaalde schilderijen naar een internationale kunsttentoonstelling te Pittsburg worden gezonden, omdat er het gevaar is "dat Nederlands grote naam op het gebied van de schilderkunst te Pittsburg wordt geschaad". (43a)

In 1954 wordt eenzelfde punt weer door Wendelaar aan de orde gesteld. Hij beklaagt zich over een eenzijdig (modern) samengestelde Regeringskommissie die beslist over de uitzending naar de Biennale in Venetië. De commissie zou niet representatief zijn voor de Nederlandse kunstwereld. (44)

Bij de behandeling van het Wetsontwerp op de Raad voor de Kunst in de Eerste Kamer in 1955 spreekt namens de VVD De Vos van Steenwijk. Hoofdzak van zijn betoog geldt de vermeende bevoordeling van de experimentele kunst. Tegen de beschuldiging uit de Kamer dat een VVD-er nu juist de overheid wel wil laten oordelen, is zijn verweer zwak: hij stelt dat Regeringspersonen wel een oordeel mogen hebben. "Alleen ten aanzien van regeringsdaden zal de Regering een zekere mate van neutraliteit in acht moeten houden." De Vos van Steenwijk citeert vervolgens heel het bovenstaande betoog van Wendelaar uit 1950, maar neemt er geen afstand van. Hij zegt alleen: "Dat zijn heel andere woorden dan ik heb gebruikt. Ik heb mij zeer gematigd uitgedrukt". (45)

Opvallend is, dat dergelijke pleidooien voor censuur vooral bij Eerste Kamerleden worden gevonden.

In de Tweede Kamer neemt Zeegering Hadders vrij duidelijk afstand van dit soort uitspraken door te stellen: "Als de overheid werken doet verwijderen van een tentoonstelling, dan betreedt zij daarmee een naar mijn inzien uitermate gevaarlijk terrein." (46)

Bij een belangrijk toetsingsmoment voor een liberale of conservatieve stellingname inzake overheidsbeoordeling van kunst in 1951, laten de Tweede Kamerleden het echter afweten.

Minister Cals heeft de schrijver Van het Reve een reisbeurs geweigerd op grond van de inhoud van de novelle "Melancholia", en is voor dit morele oordeel door zijn partijgenoot Verhoeven geprezen. Mevrouw

Fortanier zegt met veel omhaal van woorden dat zij helaas niet genoeg spreektijd heeft om op deze zaak in te gaan, in welke tijd zij haar mening al had kunnen geven. (47)

5. het publiek

In deze periode blijkt de VVD ambivalent tegenover het publiek te staan. Soms neemt men een bevoogdende houding aan, en soms wordt vertrouwd op de al aanwezige goede smaak en belangstelling voor kunst. Door dat laatste onderscheidt de VVD zich in deze jaren van andere politieke partijen.

Vertegenwoordigers van beide visies zijn voor de invoering van kunstonderwijs op school.

bevoogdende benadering

In de bevoogdende visie op het publiek werkt de tijdgeest van het kultuurpessimisme door. Gesteld wordt dat het kulturele peil van de bevolking moet worden opgevoerd.

Onder andere is deze mening te vinden in een redactioneel commentaar in *Vrijheid en Democratie* in 1953. De oplossing van het probleem van de lage inkomens van kunstenaars moet volgens dit artikel worden gezocht in "de lang niet altijd gemakkelijke taak de smaak van het publiek op te voeren, dat nog maar al teveel geneigd is zijn geld te besteden aan producten die met kunst niets van doen hebben". (48)

Het is ook de benadering van Van Mourik (49). Ongerust toont hij zich over het passieve vermaak (50), over beeldverhalen (strips) (51) en over de bioskoop (52).

Over dit laatste schrijft ook Amy Groskamp-ten Have (53), dezelfde die door haar boek over etiquette beroemd werd. In *V&D* verzorgt zij de eerste jaren een rubriek over opvoeding. Zij veroordeelt de bioskoop zelf, in tegenstelling tot Van Mourik, die een typische VVD-houding aanneemt: de klok kan niet worden teruggedraaid, dus moet je je afvragen hoe het kulturele en artistieke peil juist door de film kan worden verhoogd. Eenzelfde houding doet zich later voor t.a.v. de televisie. (54)

vertrouwen in het publiek

De benadering van kunstspreiding zonder belerende toon is te vinden bij Rob Geraerds, die twee artikelen aan het onderwerp wijdt. (55) Daarin betoogt hij "dat de oplossing van het probleem, hoe de scheppende kunstenaar en het publiek nader tot elkaar te brengen zijn, op organisatorisch terrein ligt: het meer organiseren van exposities van moderne beeldende kunst, het meer uitvoeren van nieuwe composities op concerten, enz., waarbij een en ander in een catalogus, programma of mondeling zal moeten worden toegelicht". (56)

Ook Van Mourik acht de potentiële belangstelling voor kunst op het platteland wel aanwezig en betoogt in meerdere artikelen dat de cultuur naar de mensen toe moet worden gebracht. (57)

In "Opgaande lijnen" wordt de kunstspreiding in verband gebracht met decentralisatie; ook een technische in plaats van een bevoogdende benadering. (58)

onderwijs

In de programma's van 1951 en '53 en in de konklusies van de kommissie ad hoc uit 1952 wordt gepleit voor kunstzinnige vorming van de schooljeugd ter verhoging van het beschavingspeil. Van Mourik stelt in 1948 vast dat belangstelling en gevoeligheid voor kunst slechts bij weinigen wordt aangetroffen, maar hij constateert dat dit niet tegen kunstonderwijs pleit, doch voor individueel onderwijs in esthetische vakken. (59) Mevrouw Fortanier spreekt vanuit het vertrouwen in het publiek. Zij zegt in 1955 in de Tweede Kamer dat het onderscheiden van schoonheid een kunst is, welke van jongsaf aan moet worden ontwikkeld. Het vermogen daartoe is bij elk mens van nature aanwezig, maar dit vermogen wordt bij een zeer groot deel van de mensen verstrikt als in de jeugd de vorming op dit terrein is verwaarloosd. (60)

Het standpunt, dat kunst slechts voor een elite is weggelegd, kwam ik in deze periode niet expliciet tegen.

In de konklusies van de kommissie ad hoc wordt juist gesteld dat ook de minder draagkrachtigen zelf initiatieven zouden moeten nemen, zoals het oprichten van spaargezelschappen. (61)

hoofdstuk 6

periode 1956 - 1965

Boekmansstichting-Bibliotheek
Herengracht 415 - 1017 BP Amsterdam
Tel: 020 5738/243737/243738/243739

1. politieke verhoudingen en kunstbeleid (1)

economische vooruitgang (2)

In deze periode groeide de economie op een nog nooit eerder vertoonde manier. De verzorgingsstaat kreeg vorm; niet bewust gewild, maar als gevolg van deze enorme groei. (3)

Na 12 jaar rooms-rode kabinetten en een grote verkiezingswinst voor de VVD (van 13 naar 19 Tweede Kamerzetels), trad in 1959 het eerste liberaal-konfessionele kabinet op.

De liberalen en de konfessionelen zaten al langer op één lijn, zodat Fortuyn spreekt van een coalitie sinds de jaren vijftig.

Ook na de bestedingsbeperking van 1957 werd het gematigde uitgavenbeleid voortgezet door de kabinetten waarin de VVD zitting had.

Langzamerhand werd het idee van de planning van economische en industriële ontwikkeling losgelaten en in 1963 werd de geleide loonpolitiek afgeschaft, wat tot een loonexplosie leidde. Gedurende de korte oppositieperiode tijdens het kabinet Cals (1965-'66) liet de VVD haar angst voor te grote overheidsuitgaven blijken door het uitbrengen van een tegenbegroting, het plan Joekes, waarin verschillende bezuinigingsvoorstellen. (4)

kunstbeleid: overgangperiode

In de kunstpolitiek was dit een rustige periode. Het beleid veranderde inhoudelijk niet; er kwam alleen meer van hetzelfde.

De uitgaven op de begroting voor kunsten stegen tot 1968 zowel reëel als in verhouding tot de totale overheidsuitgaven. (5) Deze toename van de uitgaven, die in tegenspraak was met het restriktieve uitgavenbeleid, en zich voordeed ondanks de geringe prioriteit die deze begroting over het algemeen kreeg, was te danken aan de autonome groei van de subsidies voor podiumkunsten.

Een groot aantal subsidieregelingen waren (en zijn) zo ingericht, dat het Rijk en de lagere overheden vaste percentages van de exploitatiekosten (toneel) of salarissen (orkesten) voor hun rekening namen. Die tekorten namen vooral bij het theater in de jaren zestig en zeventig enorm toe, door:

- . daling van het theaterbezoek;
- . stijging van de personeelskosten door uitbreiding van het aantal medewerkers;
- . het zg. Baumol-Bowen effect, d.i. de toegangsprijzen blijven achter

bij de loon- en prijsstijgingen. (6)

De stijging van de uitgaven voor kunst was dus niet het doel van het beleid maar een neveneffekt. Er kwamen geen nieuwe posten op de begroting, afgezien van de A.S.K., een konsumentensubsidie. De KVP-ministers van OK&W kregen niet veel kritiek en de korte overgang van het ministerie in PvdA-handen (minister Vrolijk, 1965-'66) was niet merkbaar in een beleidsverandering.

2. de VVD (7)

In het begin van de jaren zestig speelde een konflikt tussen vooruitstrevende en behoudende krachten in de VVD rondom het partijvoorzitterschap, waarna Toxopeus, die een middenpositie innam, de nieuwe voorzitter werd. (8) Het heeft indirekt tot een overwinning van de behoudende vleugel van de VVD geleid, omdat in de loop van de jaren zestig een ware uittocht van progressieve liberalen, o.a. richting D'66, volgde. Over deze gebeurtenissen vond ik niets in mijn VVD-bronnen. Het konflikt bleef binnenskamers.

Mevrouw Fortanier-de Wit verliet de Kamer in 1958 en kreeg een waardige opvolger in de persoon van mevrouw van Someren-Downer. In 1959 behaalde de VVD een verkiezingswinst: van 13 naar 19 zetels in de Tweede Kamer. Deze groei, die waarschijnlijk ook in spreektijd merkbaar was, uitte zich niet in een toename van de aandacht voor kunst bij de begrotingsbehandelingen.

Verder bleef de aandacht in de VVD voor kunstbeleid redelijk groot, gezien de volgende gegevens.

Uit de verslagen in Vrijheid en Democratie blijkt, dat in deze jaren op niet minder dan 5 door de VVD georganiseerde kongressen kunst ter sprake kwam. (9)

In twee verzamelbundels met opstellen over allerlei beleidsterreinen door VVD-kopstukken wordt aandacht aan cultuurpolitiek gegeven:

- het essay 'Modern cultureel liberalisme' in 'Enige aspecten van het moderne liberalisme' van de hand van Van Riel, en
- het artikel 'Over opvoeding en onderwijs' van mevrouw Schouwenaar-Franssen in 'Liberale gedachten' uit 1962.

Ook in de twee VVD-bladen wordt regelmatig over kunstbeleid geschreven. Het eerste nummer van Liberaal Reveil verschijnt in januari 1956. In de jaren 1956-1965 worden 8 artikelen geplaatst die over kunstpolitiek gaan of waarin kunst(-politiek) ter sprake komt. In twee daarvan, resp. door Wijsenbeek en Van Riel, wordt zeer uitgebreid op kunstbeleid ingegaan.

In Vrijheid en Democratie verschijnen in deze periode minder artikelen gewijd aan kunstpolitiek dan in de voorafgaande jaren. In 1961 zijn dat er 5, het grootste aantal in deze jaren.

De indruk dat de VVD een intellektuele achterban heeft, wordt gewekt door een serie hoofdartikelen in 1956 over 'de intellectueel en de politiek'. Behandeld wordt het beeld van de moderne mens zoals dat in de moderne literatuur (o.a. Hella Haasse) naar voren komt. (10)

3. overheidstaak

legitimering

In deze periode wordt op twee plaatsen een vrij uitgebreide legitimering voor kunstbeleid omschreven.

In de brochure 'Liberaal Bestek' uit 1962 is de kunstparagraaf in zijn geheel een buiten het liberale kader vallende legitimering. Onder het kopje 'gezondheid' wordt het volgende gesteld: "Gezonde mensen in een gezond land, werkende in een gezond geestelijk klimaat, is het doel van de VVD en dat verklaart ook waarom onze partij handhaving en verhoging van het culturele niveau van ons land door een ruime subsidiepolitiek voor kunst en wetenschap gewenst acht. Een actief cultureel beleid acht de VVD van grote betekenis mede in verband met de verkorting van de arbeidstijd. De VVD onderkent duidelijk het belang van al deze collectieve behoeften voor onze persoonlijke welvaart." (14)

Legitimering door te wijzen op de noodzaak van de verhoging van het culturele nivo en het 'gezond geestelijk klimaat' roepen associaties op met aspecten van de conservatieve ideologie.

Van Riel hanteert een interessante argumentering voor kunstbeleid: een elite van cultuurdragers is nodig, maar omdat de natuurlijke elite wordt ontmanteld (o.a. door progressieve belastingen), moet de overheid een gedeelte van deze taak overnemen. (15)

Deze eveneens conservatieve legitimering komt in de plaats van die uit de konklusies van de kommissie ad hoc in 1952: de hoge belastingen verhinderen het de burgers in het algemeen om cultuurbevorderend op te treden. Wijsenbeek en Van Riel nemen beiden in Liberaal Reveil afstand van deze stelling.

Volgens Wijsenbeek ontbreekt het enthousiasme voor de cultuurbevordering bij de meesten onzer landgenoten, (16) en Van Riel komt op de stelling die hij in 1958 nog zelf verkondigde (17) terug met de volgende woorden: "(...) men moet zich hoeden voor clichés en schematisch denken, in de geest van: vroeger was kunst een zaak van particulieren; als de belastingen niet zo schandalig hoog waren, kon dat allemaal best weer zo worden, etc." (18)

aanvullende overheidstaak

Ook in deze periode blijft de voorkeur voor de partikulier als kunstfinancier bestaan, maar de noodzaak van een actieve overheidsrol wordt aanvaard. De overheid moet daarbij ondersteunen wat door het partikulier initiatief tot stand is gekomen; niet een leidende maar een helpende rol.

Tweede Kamerlid Berkhouwer, die bij uitzondering bij de OK&W-begrotingsbehandeling in 1957 spreekt, betreurt het dat de overheid de taak van de partikuliere kunst koper heeft overgenomen en verklaart zich een tegenstander van het opnemen van kunst in de grondwet. "Kunstuitingen zijn, als zij echt zijn, te spontaan dan dat men daarop invloed kan uitoefenen door het redigeren van Grondwetsartikelen. Wil met datgene wat ik heb gezegd, door mij gesteld zijn, dat de Overheid volledig passief zou zijn ten aanzien van kunst en cultuur? Ik geloof het niet. Ik geloof dat de Overheid wel degelijk een taak heeft, maar een helpende en bevorderende, niet een leidende of dirigerende. De Overheid dient te bevorderen, dat de kunstenaar leeft onder voorwaarden, die gunstig

zijn voor zijn creatieve functie. Daarnaast dient de Overheid in cultuur te brengen en te houden wat ik zou willen noemen de receptieve bodem van het geheel der bevolking, dat de kunstuitingen tot zich neemt." (19)

Mevrouw Hardeman, gemeenteraadslid in Den Haag, drukt het op een conferentie van de VVD-vrouwen als volgt uit: "Het VVD-standpunt is, dat bemoeienis van de staat met kunstzaken eerst plaats moet vinden, waar het partikulier initiatief niet meer toereikend is. Thans is echter de conserverende taak der Overheid van honderd jaar geleden geworden tot een stimulerende en positieve bemoeienis, die naar liberale smaak veel te ver gaat." (20)

Mevrouw Schouwenaar ziet in 'Liberale Gedachten' de overheid pas als laatste verantwoordelijke instantie voor de kulturele ontplooiing van de bevolking, na de mensen zelf en het verenigingsleven, vooral de werknemersorganisaties. (21)

Mevrouw Van Someren toont zich blij met de invoering van de Aankoop Subsidie Kunstwerken (A.S.K.), omdat dit een konsumentensubsidie is. (22) Ook de pleidooien van Schouwenaar in de Eerste en Van Someren in de Tweede Kamer voor belastingfaciliteiten beogen de rol van de partikulier als kunstfinancier weer te versterken. (23)

Op een VVD-studiekonferentie over subsidiëring wordt gekonkludeerd, dat men voorzichtig moet zijn met start-/aanmoedigingsubsidies en beter die instellingen of initiatieven steunen die hun levensvatbaarheid reeds hebben getoond. (24) Ook hieruit blijkt de visie op de overheidstaak als volgend in plaats van leidend. Mevrouw Fortanier protesteert in december 1956 tegen het verlenen van subsidie aan een toneelgezelschap dat zich nog niet bewezen heeft, terwijl een gezelschap dat al lang goed funktioneert (het Jeugdtheater van Rob Geraerds, een naam die in het vorige hoofdstuk al veel is gevallen), steun geweigerd wordt. Vijf jaar later komt dit laatste gezelschap weer ter sprake. Mevrouw Van Someren pleit dan voor een 'beloning' van het gezelschap, omdat het al 25 jaar ongesubsidieerd bestaat. (25) Een opstelling, die in het verlengde ligt van de protesten van mevrouw Fortanier in het begin van de jaren vijftig tegen het subsidiëren als premie op tekorten.

De VVD-ers blijven bezwaren uiten tegen het Holland Festival, dat zij als een verspillende instelling beschouwen. Het festival trekt te weinig publiek; het wordt o.a. snobistisch genoemd. (26)

In de verkiezingsprogramma's 1956, '59 en '63 wordt een voorwaarden-scheppend beleid van de overheid gevraagd. (27) In de brochure 'Liberaal Bestek' uit 1962 gaat men veel verder. De overheid is hier de enige aktor, die een actief kultuurbeleid moet voeren. Het partikulier initiatief komt niet aan de orde. Deze brochure valt geheel buiten de lijn die in deze jaren in de VVD-opvattingen valt te ontdekken. (zie 'legitimering'). De Kamerleden gaan in deze jaren mee met de tendens tot uitbreiding van de overheidsuitgaven voor kunst. Daarbij blijven ze echter binnen het kader van de aanvullende overheidstaak. Gepleit wordt voor subsidiëring van musea, de Stichting Film en Jeugd, het Kunstmaandorkest, amateuristische kunstbeoefening en vele andere 'goede doelen'. (28) Mevrouw Van Someren geeft blijk van een grote belangstelling voor het ballet en bepleit o.a. subsidie voor kleinere gezelschappen. In 1961 en '64 wekt zij verbazing door het vragen van protektie voor de Nederlandse filmindustrie, met als argument dat dit

in het buitenland ook gebeurt. De Nederlandse bioskopen kunnen door de hoge belastingen niet investeren en worden door buitenlandse concerns opgekocht. (29)

tegen bezuinigingen

Interessant is het om op te merken dat, hoewel de VVD de bestedingsbeperkingen in het midden van de jaren vijftig toejuicht, men deze niet ten koste wil laten gaan van de steun aan kunst. De kulturele commissie van de VVD vreest dat het kulturele leven door de bestedingsbeperking van 1957 zal worden getroffen en ziet het mede als haar taak ervoor te waken, dat geen essentiële schade aan kunstenaars zal worden toegebracht. (30) In de Eerste Kamer protesteert mevrouw Schouwenaar in hetzelfde jaar tegen bezuinigingen op posten als amateuristische kunstbeoefening. (31) Zo ook Berkhouwer in de Tweede Kamer, die een begrotingstechnisch argument gebruikt waar het kunstenaars betreft. Hij vraagt zich af "of, als het Departement van Onderwijs, Kunst en Wetenschappen de bronnen verstopt, dan niet maatschappelijk hulpbetoon, - dat is Sociale Zaken - de kraan van de steun moet openzetten, zodat op deze wijze wat met de ene hand bespaard wordt met de andere hand moet worden uitgegeven". (32)

kunstenaars

Bijna nergens wordt steun aan kunstenaars absoluut afgewezen. Mevrouw Hardeman, raadslid in Den Haag, gaat in 1958 nog het verst in die richting met de volgende uitspraak. "Wij huldigen geenszins (...) het standpunt uit vroeger eeuwen, dat de beste kunstprestaties met een lege maag geleverd worden, doch zijn anderszins van mening, dat de kunst allerminst gediend is met het leggen van de kunstenaars in een roze zijden wiegje." (33)

Van Riel en Wijsenbeek pleiten beide voor steun aan kunstenaars in hun artikelen in *Liberaal Reveil*. Wijsenbeek schetst een soort twee-sporenbeleid: voorwaardenscheppend beleid en direkte kunstbevordering, dat is kunstenaarsbeleid en kunstbeleid. Hij ziet als "noodzakelijke voorwaarde die aan de subsidiëring als kunstbevorderend politiek instrument vooraf dient te gaan: het scheppen van een minimum bestaansmogelijkheid voor allen, die zich kunstenaar willen noemen, en de mogelijkheid voor allen, om desgewenst kunstonderwijs te volgen". (34)

Blijkbaar staan de pleidooien voor steun aan de konsument het steunen van de producent niet in de weg.

4. beoordeling

de overheid oordeelt niet

'De overheid mag niet oordelen over kunst' blijft het uitgangspunt van de VVD in deze jaren. Een aanwijzing voor het belang dat in de VVD aan dit punt wordt gehecht is het feit dat in alle drie de programma's uit deze periode dezelfde stelling verschijnt, die ook al in het program van 1952 voorkwam: "Bevordering van de ontwikkelingsmogelijkheden op het gebied van de kunst op zodanige wijze, dat de vrijheid van de kunstenaar blijft gewaarborgd". (35)

Mevrouw van Someren stelt in 1956 in de Tweede Kamer dat de overheid, hoewel zij nederlandse films subsidieert, toch geen eisen aan het kulturele nivo van die films mag stellen. (36)

Ook in de 'balletkwesitie' wordt het standpunt verdedigd dat het geven van subsidie niet betekent dat de overheid het artistieke aanbod kan beïnvloeden. In 1961 wordt in Vrijheid en Democratie een hoofdartikel aan deze kwestie gewijd. Het bestrijdt de vorming van één Nationaal Ballet (onder Sonia Gaskel), dat dan voortaan als enige Rijkssubsidie zou ontvangen. VVD-raedsleden verweerden zich in Den Haag en Amsterdam tegen deze monopolievorming omdat dit de vrijheid van de kunstenaars in gevaar zou brengen. (37) De zaak is blijkbaar goed afgelopen. In december 1962 prijst Mevrouw Van Someren de staatssekretaris voor zijn juiste oplossing, nl. bundeling van krachten in het Nationaal Ballet en een tweede groep, het Danstheater, als alternatief daarnaast, zodat voor de dansers een keuze mogelijk blijft. (38)

Ook voor konsumentensubsidies gebruikt Mevrouw van Someren het niet-oordelen van de overheid als argument. "De norm voor de waardering ligt dan precies daar, waar deze hoort, namelijk bij de koper zelf. Dat is toch wel bijzonder belangrijk; de Overheid blijft er als zodanig buiten." (39)

jury's

Veel aandacht is er in deze jaren voor de jury's die wèl over kunst oordelen. Nog steeds bestaat in de VVD onvrede over de samenstelling van de jury's. Mevrouw Van Someren zegt in 1956 de indruk te hebben dat de Raad van de Kunst alleen bestaat uit kunstenaars die elkaar prijzen toekennen. (40) Ook het Liberaal Gesprek-Centrum bekritiseert de jurysamenstelling. Er zou persoonlijke voorkeur meespelen, en de kunstenaars zelf zouden daar tegen zijn. (41)

E. Van As, kunstschilder, stelt in een ingezonden brief in Vrijheid en Democratie dat de vrijheid van de kunstenaar bedreigd wordt door de linkse dominantie in de kunstwereld. Na de oorlog "raakte in de beeldende kunst elk democratisch begrip zoek, men benoemde elkander en zichzelf en zo vormde zich hier het enige kanaal waarlangs de aanhangers van de ideologie van een uitheems regiem hun officiële kans kregen. Dit is voldoende gedemonstreerd met commissies, jury's en raden, enz. (...)" (42)

De enige die een suggestie doet ter verbetering van de situatie is Wijsenbeek in zijn artikel in Liberaal Reveil in 1956. Ook hij stelt dat men niet zorgvuldig genoeg kan zijn in de keuze van degenen, die de subsidies moeten verdelen. Een snelle doorvoering van de leden van de commissies zou reeds uitkomst bieden. (43)

Behalve over wie oordeelt, wordt ook gesproken over hoe geoordeeld moet worden. Mevrouw van Someren ziet in 1959 geen objectieve maatstaven voor kunst. "Wij kunnen eigenlijk niet meer doen dan ons optrekken aan de in wezen subjectieve oordelen van mensen, die groter zijn dan wij zelf (...)" (44)

In 1963 schrijft E. Nordlohne over de salariëring van orkestleden. Nordlohne vreest, dat bij het bepalen daarvan grote willekeur optreedt. Hij spreekt de voorkeur uit voor salariëring op basis van objectieve normen zoals opleiding. (45)

In de jaren zeventig komen de objectieve normen voor kunstbeoordeling weer terug.

scheiding kunst en politiek

Fel bestreden wordt de opvatting dat kunst maatschappelijke relevantie heeft. Zo zegt het Eerste Kamerlid Mevrouw Schouwenaar in 1957, dat de

funktie van kunst niet dienend is maar dat kunst zelfexpressie is. "Dienend mag de functie niet heten. Dan lopen wij het gevaar maatstaven aan te leggen, die met de kunst niets van doen hebben, wèl met nut, en dan belanden wij in termen als 'entartete Kunst'." (46)

De redactie van Vrijheid en Democratie reageert in 1958 op een artikel in de Volkskrant waarin geklaagd wordt over het weinig rooms-katholieke karakter van een amusementsprogramma van de KRO. De redactie vindt dit een ernstige misvatting. "(...) kunst is kunst en het is bepaald onzinnig om te spreken van een socialistische, christelijke of katholieke kunst." (47)

In 1964 bestrijdt P. Zonderland eveneens de vermenging van kunst en politiek. "Er zijn immers andere politieke richtingen, die voor zichzelf een monopolie van kunstliefde en vooruitstrevendheid opeisen (...) (Zij blijken) een voor betwisting vatbaar cultuur-ideaal te hebben. Dat is het geval wanneer zij de kunst meer als middel op het sociaal-ethische vlak zien dan als een doel op zichzelf, dat als zodanig moet worden nagestreefd om de liefhebber van de kunst rijker te maken. Het is daarentegen een taak van de liberalen om de kunstconsumenten en de kunst zelf te dienen door deze te beschermen tegen de richtingen die de kunst willen gebruiken om politieke doeleinden na te streven" (48)

Na al deze bevestigingen van de scheiding van kunst en politiek blijft één punt van twijfel over. Dit is het zwijgen van de VVD-Kamerleden in de kunstbegrotingsdebatten waar dit beginsel geschonden wordt. In 1958 houdt de KVP-er Verhoeven een heel betoog tegen avant-gardistische kunst in de Tweede Kamer, en AR-Eerste Kamerlid Algra protesteert in 1963 tegen subsidiëring van het tijdschrift Tirade omdat dit 'onsmakelijke' reisbrieven van Van het Reve publiceerde. (49)

In Liberaal Reveil wordt op dit laatste wel gereageerd. Er wordt in een anoniem stukje een dilemma gekonstateerd: het geld van onze gehele volksgemeenschap wordt voor een deel gebruikt voor de bevordering van uitingen, waar velen met afgrijzen tegenover staan. Gekonstateerd wordt dus dat problemen kunnen ontstaan als de overheid niet zelf oordeelt over datgene wat zij subsidieert, maar het beginsel blijft overeind bij gebrek aan een alternatief. (50)

moderne kunst

Een groot verschil met de vorige periode komt tot uiting in de houding tegenover moderne kunst.

Wijsenbeek verzet zich tegen mensen die alleen naar de 'klassieken' kijken en moderne kunst verwerpen, waarmee hij ook zijn partijgenoot Wendelaar veroordeelt. (51)

Een andere partijgenoot die moderne kunst verwerpt is de kunstschilder Haver Droeze. In een ingezonden stuk in Vrijheid en Democratie in 1959 houdt hij een tirade tegen abstrakte, dekadente kunst, en hij herhaalt dit in 1960 en 1961. Opvallend is, dat de redactie voorzichtig afstand neemt, door erop te wijzen dat "dit kennelijk uit het hart gegrepen stukje (...) uiteraard een strikt persoonlijke mening is". "Over kunst en kunstwaardering kunnen wij gelukkig in vrijheid discussiëren." (52) Ook na de tweede brief plaatst de redactie een relativerend commentaar. (53) Dit reageren op ingezonden brieven, wat doorgaans niet gebeurt, geeft aan dat de VVD-ers graag afwillen van de konservatieve roep, die hun door Wendelaar c.s. bezorgd is. Dit lijkt ook Van Riels bedoeling. In zijn artikelen protesteert hij tegen het vooroordeel tegen moderne kunst dat op onkunde gebaseerd is. In 1963 stelt hij: "Misschien mag ik (...) nog eens waarschuwen tegen het identificeren van een liberale

levensopvatting met een voorkeur voor 19e eeuwse of vroegere kunst. (...) Op dit punt moet men niet te bang zijn voor conformistische partijgenoten, noch zich anderzijds laten meeslepen door snobisme of geloof in de autoriteit van specialisten." (54)

5. het publiek

opvoeding

Samenhangend met het klassiek liberale uitgangspunt, dat alle mensen hun eigen belangen kunnen inschatten als zij redelijk onderwijs hebben ontvangen, wordt door de VVD niet veel aandacht besteed aan sociale spreiding, die drempels zoals milieu-achterstanden moet verwijderen. Gepleit wordt voor kunstspreiding via het onderwijs. Bijvoorbeeld in het verkiezingsprogramma 1956: "De jeugd moet worden opgevoed tot het leren genieten van kunstuitingen". (55)

Over het resultaat van deze opvoeding is de verwachting optimistisch. Daarbij worden verschillende aksenten gelegd. Van Someren vertrouwt erop dat alle mensen uiteindelijk van kunst zullen leren genieten en Van Riel stelt dat de mensen zelf in staat zullen zijn om te beslissen of zij zich met kunst willen bezig houden of niet. "Wanneer bij onze jeugd van jongs af aan het vermogen, dat ieder mens heeft, om van schone kunstvoortbrengselen te leren genieten, voorzichtig tot ontwikkeling wordt gebracht, zal er een nieuwe generatie opgroeien, waarvoor geen kloof meer bestaat tussen kunst en kunstenaar enerzijds en volk anderzijds." Aldus mevrouw van Someren in 1956. (56)

Ook Van Riel gelooft in een eindige opvoedingsperiode, zij het in combinatie met groei van de welvaart. "De overheidssubsidie voor de kunst-distributie kan in grote lijnen eindigen nadat een periode verlopen is, waarin aan een ieder van jongs af aan duidelijk is gemaakt, wat het genieten van kunst in het leven betekenen kan, en daartegenover het reële gezinsinkomen zodanig is gestegen, dat in deze materie van een min of meer vrije keuze kan worden gesproken. Het is niet realistisch te denken, dat iedereen liever een concert hoort of op den duur horen zal dan naar een voetbalwedstrijd of een wielervedstrijd te gaan kijken. (...) Ieder make zijn keuze - nadat de opvoedingsperiode is verlopen en het inkomen verder gestegen." (57)

televisie

Het vertrouwen in het publiek blijkt ook uit de optimistische kijk op de gevolgen van de technische vooruitgang. Ik constateerde dat al in het vorige hoofdstuk bij V&D-auteur Van Mourik. In de tijd dat half Nederland zich nog zorgen maakte over de slechte invloed van de film op de jeugd, pleitte hij voor een positieve benadering van het medium. (58) In 1956 toont Van Mourik zich enthousiast over de radio: hij stelt dat de radio de belangstelling voor de muziekbeoefening heeft doen toenemen. De radiokursus 'Openbaar Kunstbezit', die ons volk in contact wil brengen met het kunstbezit der nederlandse musea, wordt door Van Mourik toegejuigd. (59)

Het nieuwe medium televisie wordt begroet als een instrument voor kultuurspreiding. (60) Mevrouw van Someren is vol vertrouwen in de mogelijkheden om het publiek voor kunst te interesseren via de TV. "De fout bij de benadering van het publiek is, dat men meent, dat platvloersheid het meest gewenst is. Een der populairste BBC-uitzendingen is een antiquair, die over Griekse en Egyptische kunst spreekt. (...)

TV leidt tot een actievere cultuurpolitiek dan de meest volmaakte subsidiereregeling ooit kan doen. TV bereikt mensen, die, al zouden de tooneelvoorstellingen gratis gegeven worden, nog de drempel van de schouwburg niet over zouden gaan." (61)

massa/elite

Op een kongres dat de Vereniging van Raads- en Statenleden in 1956 organiseerden wordt de toegenomen vrije tijd als probleem gezien: de grote massa vervalt in passiviteit. Hier ontbreekt de optimistische visie en wordt zelfs precies het tegenovergestelde beweerd van hetgeen mevrouw van Someren gelooft. "Door het vertonen van hetgeen het publiek gaarne ziet (...) wordt de smaak verder bedorven." (62) Op het kongres, waar de konservatieve toon opvalt, toont men zich ongerust over de nederlandse cultuur. "Het cultuurpeil is op bedenkelijke wijze aan het zakken; Nederland deprecieert in het oog van de wereld!" (63)

Een pessimistische kijk op het publiek heeft ook Wijsenbeek in zijn artikel in 1956. Hij beschouwt het als funest als het lekenpubliek zich actief met het cultuurbeleid gaat bemoeien, aangezien het daartoe de geestkracht en de soepelheid mist. "Naar mijn mening zal slechts een langdurige grondige opvoeding tot het zien of genieten van kunst héél misschien in staat zijn deze in de laatste anderhalve eeuw ontstane geestgesteldheid te veranderen." (64)

Van Riel ziet een duidelijke rol voor de elite weggelegd in de kunst, een standpunt dat ik in de voorafgaande periode niet aantrof. In zijn essay uit 1958 verdedigt hij cultuurspreiding als volgt. "Alle werelden, alle beschavingen, alle toekomst worden uiteindelijk slechts door een élite gedragen en tot die élite behoren maar weinig mensen. Werken en leiden kan die élite alleen als zij weerklank vindt, als er een goede middenmaat is, die op zijn minst begrijpt waar het om gaat (...)." (65)

amateuristische kunstbeoefening

De mensen die begrijpen waar het om gaat zijn degenen die hun tijd zinvol besteden, in fanfarekorpsen en amateur toneelgezelschappen bijvoorbeeld. Van Riel stelt in hetzelfde artikel: "Deze mensen zijn de potentiële cultuurdragers. In plaats van passief genot te ondergaan door naar een voetbalwedstrijd te gaan kijken, naar een opera of televisie spannen zij zich in om zelf iets te doen. Politiek gesproken: dat is de weg om een typisch liberaal te worden. In de cultuurspreiding ligt namelijk een politiek element, een deel van de bevolking wordt ertoe aangezet om niet alleen te genieten, maar om op de een of andere manier te produceren. Zij, die weten hoe ontzaglijk moeilijk het is om zelfs maar een eenvoudige mars te leren spelen, weten dat men in het leven niets cadeau krijgt. Twee maal per week fietsen naar een verenigingslokaal - eventueel in de regen - een paar kwartjes in de week betalen voor de aankoop op afbetaling van een trombone, de critiek van een dirigent en eventueel de lichte spot van collega's, die het beter kunnen, ondergaan, dát is nog eens moeite doen om iets te bereiken. Zij, die langs deze moeilijke weg bekwame amateur-mucisi worden, krijgen op den duur het gevoel, dat het ook op andere gebieden des levens de voorkeur kan verdienen voor zichzelf te zorgen boven het ondergaan van weldaden van bovenaf." (66) Het pleidooi voor amateuristische kunstbeoefening wordt door Van Riel dus nauw verbonden met de voorliefde voor het

partikulier initiatief.

Tegen bezuinigingen op overheidssteun voor amateuristische kunst wordt meerdere malen door VVD-ers geprotesteerd, zowel in Vrijheid en Democratie als in het Parlement. (67)

hoofdstuk 7

periode 1966 - 1975

1. politieke verhoudingen en kunstbeleid (1)

veranderde politieke verhoudingen (2)

Het einde van de jaren '60 was een tumultueuze periode, waarin veel veranderde. De heersende normen en waarden werden opzij gezet, en links en rechts kwamen scherper tegenover elkaar te staan.

In 1967 leden alle traditionele partijen verlies, ten gunste van de Boerenpartij en D'66. Voor het eerst na driekwart eeuw hadden de konfessionele partijen niet meer de meerderheid. Na het kabinet Cals, met de PvdA, en -Zijlstra met alleen konfessionelen, kwam de VVD weer in de regering: het kabinet De Jong. Tot het kabinet Den Uyl in 1977 aantrad, werd een liberaal economisch beleid gevoerd: de regeringen hadden nauwelijks greep op de economische en loonontwikkeling, en streefden daar ook niet naar. Als gevolg van de loonexplosie steeg het gezinsinkomen ononderbroken. Eind jaren zestig stelde de liberale minister Toxopeus het trendmechanisme in. De uitkeringen en de uitgaven in het kader van de sociale zekerheid namen exponentieel toe, en door de uitbreiding van het ambtenarenapparaat en de kwartaire sektor kreeg de stijging van de overheidsuitgaven een sterke autonome component. Het uitdijen van de overheidsuitgaven begon dus al in de liberale periode, De regering Biesheuvel (1971-'73) probeerde tevergeefs de bestedingen terug te dringen.

De regering Den Uyl voerde een stimuleringsbeleid à la Keynes, en de overheidsuitgaven namen fors toe. Bij het begin van het kabinet Den Uyl kwam de VVD weer met een tegenbegroting, tegen de stijging van de overheidsuitgaven en belastingen. (3)

Lucardie constateert een polarisatie in de nederlandse politiek na 1970, veroorzaakt door een vermindering van de economische groei. De sociaal-economische conflicten werden gepolitiseerd, zodat de 'ondernemerspartij' VVD steeds uitgesprokener kwam te staan tegenover de 'arbeiderspartij' PvdA. Dit in tegenstelling tot de jaren vijftig en zestig, toen de klassentegenstellingen door de verzuiling en de stijgende welvaart hun scherpste hadden verloren. (4)

kunstbeleid: bewustwording

De sekularisatie die in de jaren zestig inzette, en de afbraak van de zuilen als gevolg daarvan, had ook effect op het kunstbeleid. Oude idealen als ingetogen zedelijkheid en kulturele verheffing hadden hun vanzelfsprekendheid verloren en maakten plaats voor nieuwe: alle energie moest worden gericht op de bewustwording van de maatschappelijk achtergestelden. Er ontstonden hiertoe allerlei nieuwe instellingen, bijv. het vormingstoneel. (5)

In 1965 kwam Kunsten onder een nieuw departement te vallen: Cultuur, Rekreatie en Maatschappelijk werk. Deze verandering ging vooraf aan de verandering in het denken over de functie van kunst in de samenleving en was een gevolg van onderhandelingen over de verhoudingen in het nieuwe kabinet.

Mejuffrouw Klompé, minister van CRM van 1966 tot '71, zag zich voor de taak geplaatst te reageren op de kunstenaarsprotesten. Deze hingen samen met het studentenprotest, en werden voorafgegaan door innovatiepogingen op het terrein van de politiek, zoals Nieuw Links in de PvdA en D'66. (6) Kunstenaars voerden o.a. acties tegen het ongeëngageerde, gevestigde, gesubsidieerde theater (aktie Tomaat) en tegen de verzwaring van de toelatingseisen voor de BKR (bezetting Nachtwachtzaal). (7)

Zij eisten een kunstbeleid dat ik in Hoofdstuk 2.3 als socialistische kunstpolitiek heb omschreven. Alleen maatschappelijk relevante kunst zou gesteund moeten worden.

Als tegemoetkoming aan hun wensen kondigde minister Klompé een Kunstnota aan. Hierom was door de Federatie van Kunstenaarsverenigingen al langer gevraagd. Hoezeer mej. Klompé zich met de nieuwe stroming vereenzelvigde, kan blijken uit dit citaat uit 1968:

"Wij willen het equipment scheppen waardoor iemand die zin heeft de kans krijgt zijn eigen gang te gaan. Wij moeten nieuwe, ook revolutionaire ideeën de gelegenheid geven tot ontwikkeling te komen. De kunstenaar moet op de deur van de samenleving kunnen kloppen en roepen: hé mensen, het gaat de verkeerde kant op. Wat hij te zeggen heeft zal de ene keer verblijden, de andere keer choqueren. Die functie heeft de kunstenaar." (8)

De vergelijking tussen twee gebeurtenissen tekent ook de invloed van maatschappelijke veranderingen op het kunstbeleid.

1951: Minister Cals weigert een reisbeurs aan G.K. van het Reve wegens onzedelijkheid.

1969: De PC Hooftprijs wordt toegekend aan G.K. van het Reve en deze bedankt minister Klompé met de legendarische kus.

Twee KVP-ministers, maar een andere tijd.

maatschappelijke relevantie en profijtbeginsel

In de diskussienota Kunstbeleid, door Klompé aangekondigd en door haar opvolger Engels in 1972 uitgebracht, doet als gevolg van het kunstenaarsprotest de nieuwe toetssteen zijn intrede: kunst moet maatschappelijk relevant zijn. (9) De nadruk ligt op de bewustmakende, emanciperende functie van de kunst. Bij deze opvatting past een paternalistische houding tegenover het publiek: de mensen weten zelf niet wat goed voor hen is.

In het door Drees jr geïntroduceerde profijtbeginsel wordt juist uitgegaan van het idee dat het publiek zelf kan bepalen of een kunstuiting

de moeite waard is, en dat daarom niet de overheid maar de partikulier moet bepalen waar het geld naar toe gaat.

Het tegelijkertijd opkomen van twee zo tegengestelde beginselen als maatschappelijke relevantie en profijtbeginzel is in overeenstemming met de hiervoor genoemde polarisatie, maar is op het gebied van de kunstpolitiek opmerkelijk, gezien de daar meestal heersende konsensus. Met de komst van PPR-minister Van Doorn op CRM in 1973 werd het kunstbeleid verder gepolitiseerd.

De percentuele stijgingen van de kunstbegroting gingen in deze jaren door.

Het stimuleringsbeleid uitte zich vooral in de eerste jaren van het kabinet Den Uyl in een forse stijging van de kunstuitgaven. (10)

2. de VVD (11)

Nadat zij een deel van haar progressieve aanhang had verloren in de tweede helft van de jaren zestig, was de VVD de enige politieke partij die niet werd geteisterd door interne conflicten. Deze werden elders grotendeels veroorzaakt door de ontzuiling. (12)

Mevrouw van Someren was partijvoorzitter van de VVD van 1969 tot 1973. Haar plaats in de Tweede Kamer werd overgenomen door de heren Van Dijk en Vonhoff, en later door mevrouw Kappeijne van de Coppello. Minister Klompé (KVP) kreeg veel lof toegezwaaid van de VVD-ers; tegen Van Doorn was men als oppositiepartij uiteraard veel minder vriendelijk. In de kabinetten Biesheuvel, van 1971 tot 1973, was Vonhoff staatssekretaris van CRM, onder minister Engels.

In deze jaren was de aandacht voor kunstbeleid in de VVD veel minder groot dan voorheen.

In Vrijheid en Democratie werd behalve over kunst, ook minder over nevenonderwerpen of cultuurbeleid in het algemeen geschreven. Vooral na 1970 was de aandacht praktisch tot nul gereduceerd. Over minister van Doorn werd wel af en toe geschreven, maar dit betrof steeds zijn media-beleid. Opvallend is het totaal ontbreken van reacties op het kunstenaarsprotest en op de Diskussienota kunstbeleid.

In de loop van de tijd wijzigde de toon van V en D: de toon werd populairder, de uitgebreide Kamerverslagen verdwenen en er verschenen meer interviews.

Ook in Liberaal Reveil werd praktisch niets geschreven over kunstpolitiek. Wel verscheen in 1974 een kunsthistorische beschouwing in het blad, maar overheid en politiek komen in het artikel niet voor. (13) Het enige artikel dat direkt op kunstbeleid betrekking heeft, is een bespreking van de brochure Kunst-zinnig subsidiëren, die hierna wordt geïntroduceerd. (14) In Liberaal Reveil werd wel veel geschreven over de politieke richting van de VVD; over liberalisme, konservatisme, links en rechts. Hierin worden de politieke veranderingen van deze tijd weerspiegeld.

De enige twee VVD-activiteiten van belang op het gebied van de kunstpolitiek gedurende deze periode waren:

1. een VVD-kongres over cultuurbeleid in 1968. Hieraan werd in Vrijheid en Democratie wel uitgebreid aandacht besteed.
2. de uitgave van de brochure Kunst-zinnig subsidiëren. Deze brochure werd samengesteld door een commissie onder voorzitterschap van Wijsenbeek en in 1974 uitgebracht door de Teldersstichting.

De uitgave valt in de 'stilteperiode' van de jaren zeventig. Nooit werd nadien naar de inhoud verwezen; nergens werd het boekje genoemd. De enige reactie was een zeer kritische recensie in Liberaal Reveil. (14 a)

3. de overheidstaak

legitimering

In het nieuwe beginselprogramma, dat in 1966 wordt vastgesteld, en in het verkiezingsprogramma uit het jaar daarop, wordt cultuurbeleid weer gelegitimeerd met de conservatieve verwijzing naar het culturele peil van 'ons volk'. De cultuurparagraaf in het beginselprogramma begint als volgt: "Doordrongen van de grote betekenis van een zo sterk mogelijke culturele ontwikkeling van ons volk, verlangt de partij een doelbewust beleid ten aanzien van de cultuur. Deze dient, mede ter handhaving van het Nederlands geestesmerk, in al haar facetten tot haar recht te kunnen komen, zonder dat in enig opzicht een cultuurpatroon wordt opgelegd." (15)

In het verkiezingsprogramma van 1971, 'Liberalen op nieuwe wegen', wordt meegegaan met de nieuwe stroming in de kunstwereld. Evenals minister Klompé dat deed, legitimeert men cultuurbeleid door welzijn tegenover welvaart te stellen. (16)

Het pleidooi voor de invoering van het profijtbeginsel in het kunstbeleid, dat voor het eerst in het verkiezingsprogramma 1967 voorkomt, is het tegenovergestelde van een legitimering van overheidsbeleid ten aanzien van kunst. (17) Door het leggen van een grotere verantwoordelijkheid voor de kunst bij het publiek, wordt de taak van de overheid juist ontkend.

Zo kunnen in deze periode conservatieve, socialistische en liberale elementen worden aangetroffen in de opvattingen over de rol van de overheid.

onafhankelijke kunstmarkt

Het partikulier initiatief blijft het uitgangspunt in deze jaren, en allerlei door de VVD bepleite maatregelen, zoals konsumentensubsidies, belastingfaciliteiten en het profijtbeginsel, zijn erop gericht de kunstmarkt onafhankelijk van de overheid te laten functioneren.

Vanaf 1967 verschijnt het profijtbeginsel in alle verkiezingsprogramma's. In 1971 wordt in Vrijheid en Democratie over de profijtgedachte gezegd dat het wel een nieuw woord in de politiek is, maar dat de gedachte zelf in 'onze kring' zeker niet nieuw is. (18) Inderdaad stelt Van Riel al in 1958 dat de mensen bij stijgende welvaart een zo groot

mogelijk deel van de kostprijs voor het deelhebben aan kulturele activiteiten moeten betalen. (19)

In het verkiezingsprogramma 1972 wordt als motief voor de eigen bijdrage genoemd de terughoudende rol van de overheid. "Particuliere inbreng in de sociaal-culturele sector, zowel financieel als organisatorisch, weerhoudt de overheid ervan zich teveel te bemoeien met de inhoud van het werk. (...) In het algemeen dient zij de voorzieningen te scheppen waarin bepaalde activiteiten zich kunnen ontplooiën, als zonder het overheidsoptreden die noodzakelijke voorzieningen er niet zouden komen." (20)

Ook in 'Kunst-zinnig subsidiëren' wordt de overheid een aanvullende rol toegekend. "Wij zien de noodzakelijkheid en de wenselijkheid van subsidiëren door de overheid tegen deze achtergrond: de primaire verantwoordelijkheid voor zijn daden en uitingen ligt bij het individu zelf. Pas als de 'polsstok' te kort is, kunnen overheidssubsidies ter sprake komen. Pas als al het redelijke is gedaan om zonder subsidie te werken, kan de overheid geldelijk gaan bijspringen, met dien verstande dat degene die om subsidie vraagt, activiteiten zal ontplooiën die waardevol kunnen zijn voor het publiek of een deel daarvan." (21)

Om partikuliere bijdrage aan het sociaal-culturele werk te stimuleren, worden in 'Kunst-zinnig subsidiëren' - getrouw aan de VVD-traditie - aanpassingen van het belastingstelsel voorgesteld. (22)

Vonhoff stelt in 1971 in de Tweede Kamer dat musea bij de kunstenaars zelf moeten kopen, en niet reeds aangekochte werken in het kader van de regeling sociale kunstopdrachten betrekken, (23) en in 'Kunst-zinnig subsidiëren' wordt gesteld dat het galerie-wezen versterkt en de aankoopsubsidies uitgebreid moeten worden. (24)

De Kamerleden Van der Werff (1970) en Kappeijne van de Coppello (1975) benadrukken de noodzaak van het rouleren en het naar het publiek toebrengen van de kunst die is aangekocht in het kader van de BKR. (25) Dit alles is een poging tenminste de schijn van een kunstmarkt op te houden.

Buiten deze lijn valt de algemene tendens op het kultuurkongres in 1966, nl. dat het budget voor cultuur opgevoerd dient te worden. Gesteld wordt dat het subsidiebeleid een te incidenteel karakter heeft, en dat in geval van een niet-sluitende begroting CRM aanvullende subsidies voor cultuurbeoefening moet verstrekken. (26) In V&D bestrijdt S.J. Hageman dit automatisch blijven steunen van kulturele instellingen en verenigingen die niet meer functioneel zijn, en verdedigt m.i. daarmee weer een typisch liberaal standpunt. Hij stelt: "Een politiek die subsidies op cultureel gebied voornamelijk ziet als premies op zelfwerkzaamheid, functionaliteit en toekomstmogelijkheid, zal het etiket van 'voortreffelijkheid' verwerven. Op die manier voorkomt men ook dat overheidssteun terecht komt bij instellingen en verenigingen die door hun vermomde structuur van geen enkele betekenis meer zijn voor het culturele leven." (28)

In dit kader valt ook het steeds terugkerende protest van de Kamerleden tegen het Holland Festival. Vonhoff stelt in 1969 dat het Festival moet evolueren van een kermis der ijdelheid naar een werkelijk cultuurgebeuren. (29)

Beeldende Kunstenaars Regeling

Om verschillende redenen wordt in deze periode kritiek op de BKR

geuit. In het verkiezingsprogramma van 1971, dat ik beschouw als een kortstondig meegaan in de nieuwe stroming, staat dat moet worden gestreefd naar vervanging van de kontra-prestatie door reële inschakeling van kunstenaars. (30) In 'Kunst-zinnig subsidiëren' wordt voorgesteld, iedereen die van de kunstakademie komt, vijf jaar in de gelegenheid te stellen gebruik te maken van de BKR zonder tegenprestatie. (32) Daarnaast wordt gepleit voor iets ongebruikelijks: Vergroting van het aantal subsidiemogelijkheden aan creatieve kunstenaars, ook direkte steun dus. (33)

Door het eerste voorstel, dat neerkomt op een startsubsidie, wordt de kunstenaar de mogelijkheid geboden zich een positie op de markt te veroveren, zodat hulp van de overheid overbodig wordt. Ook experimenten kunnen volgens 'Kunst-zinnig subsidiëren' wel gesteund worden, maar altijd moet duidelijk zijn dat dit slechts tijdelijk is. (34) Van Dijk brengt dat laatste in praktijk door in de Kamer te pleiten tegen voortzetting van een experimenten-subsidie voor een gezelschap (Studio) dat al tien jaar die subsidie ontvangt. Van Dijk stelt dat experimentensubsidies juist kunnen leiden tot verstarring van die experimenten. (35)

Op het boekje 'Kunst-zinnig subsidiëren' komt de reactie van Leeftang in Liberaal Reveil. Hier wordt elke steun aan kunstenaars afgewezen. Leeftang stelt: "Rijkssubsidies op aankopen, aankopen door het Rijk, BKR, het zijn in feite allemaal maatregelen die de verstoorde of nooit bestaande relatie tussen kunstproducent en -konsument willen veranderen. Een liberaal beleid (...) zou mijns inziens moeten streven naar een markt relatie waarin de kunstenaar zonder overheidssteun kan leven". Leeftangs diagnose is, dat er gewoon teveel kunstenaars zijn. (36)

oppositie tegen de nieuwe stroming

De gedachte dat kunstbeleid een onderdeel van welzijnsbeleid is, heeft niet aan de vorming van het departement van CRM ten grondslag gelegen, maar wordt in later jaren wel veel verkondigd, onder andere in de Diskussienota kunstbeleid. Van de VVD mocht enig verzet hiertegen verwacht worden, maar alleen de Kamerleden laten zich erover uit. (37) Vooral Vonhoff, later zelf staatssecretaris van CRM, laat kritiek op de structuur van het departement horen.

In 1969 laat hij zijn afkeer blijken in een fraaie beeldspraak: "Ik vind de structuur van het Departement (...) een beetje kwalachtig: het is glibberig, het groeit en het heeft tentakels, waaraan het partikulier initiatief zich af en toe lelijk kan bezeren." (38)

Hij doet in V&D het voorstel om CRM op te splitsen. Het ene departement zou met het cultureel en rekreatief welzijnsbeleid worden belast, terwijl het andere zich zou bezig houden met het maatschappelijk welzijnsbeleid. Kunst dus in verband gebracht met vrije tijdsbesteding, en niet met welzijn. (39)

In 1974 verklaart Vonhoff zich tegen het gebruik van de term 'welzijnsbeleid' in plaats van 'sociaal-kultureel beleid'. (40) Ook in het verkiezingsprogramma 1972 wordt de voorkeur voor de laatste boven de eerste term uitgesproken. (41)

Als het kabinet Den Uyl, met Van Doorn als minister van CRM in 1973 aantreedt, gaat de VVD voor het eerst echt oppositie voeren in de kunstdebatten. Door de linkse partijen worden moties ingebracht om de uitgaven voor kunst te verhogen; de VVD stemt tegen. (42)

In 1974 trekt Vonhoff van leer tegen de nieuwe bewindslieden. Hij stelt dat de distantie bij het opereren in het niet-materiële veld ontbreekt. "De memorie van Toelichting ademt een behoefte aan regelen en ingrijpen". (43)

4. beoordeling

De scheiding van kunst en politiek is een thema dat in de jaren 1966-'75 veel minder dan voorheen aan de orde komt. In de tijdschriften is, zoals al werd opgemerkt, überhaupt minder over kunst geschreven, en in het Parlement, waar de Kamerleden door de begrotingsbehandeling jaarlijks gedwongen worden over kunst te spreken, komt het motto 'de overheid oordeelt niet' ook nauwelijks meer aan de orde.

In het beginselprogramma en de andere programma's uit deze periode komt steeds de formulering voor dat de overheid een voorwaardenscheppend beleid moet voeren zonder zelf een cultuurpatroon op te leggen. (44)

In 1972 wordt de grens van die onthouding als volgt aangegeven: "De overheid doet er in het algemeen goed aan terughoudend te zijn bij het bepalen van wat mooi is of verkeerd. Pas als het algemeen belang wordt geschaad, moet de overheid als hoedster daarvan optreden." (45)

Ook in het verslag van de diskussies op de kulturele dag in 1968 komt het pleidooi voor de scheiding politiek-kunst aan de orde. "De overheid mag nooit de esthetische aspecten van de kunst beoordelen, maar moet er wel voor zorgen dat het publiek kan kennisnemen van de verschillende kunstvormen." (46)

Hier komt een punt naar voren, dat ook in de latere jaren een grote rol zal spelen: het zorgen voor een pluriform (kunst-) aanbod.

maatschappelijke relevantie

De nieuwe stroming in het denken over kunstbeleid laat de VVD niet geheel onberoerd.

In Vrijheid en Democratie verschijnt in 1966 zelfs een serie artikelen over architectuur waarin de architect E.F. Maas precies die nieuwe ideeën verkondigt.

Hij stelt "(...) dat het wel eens goed zou zijn, beter zou zijn voor de architectuur (dat is de beeldende kunst), voor de politiek en de samenleving in het bijzonder, wanneer deze onderdelen wat meer samenwerkten en elkaar bijstonden." (47) "Stijl is immers niet alleen een schoonheidsaffaire. Het heeft ook te maken met een ideologie, een opvatting en is er eigenlijk een exponent van. De esthetica is geen esthetica op zichzelf, maar een werkelijk deel van de samenleving." (48)

In het verkiezingsprogramma 1971, 'Liberalen op nieuwe wegen', wordt vooral door het woordgebruik gesuggereerd dat de VVD 'om' is. In plaats van opvoeden tot kunstgenot, moet men nu de jeugd leren haar creativiteit te ontplooiën; de inbedding van kunst in de samenleving moet worden bevorderd; beeldende kunstenaars moeten worden betrokken bij de verfraaiing van de wijken; en vervanging van de kontraprestatie door reële inschakeling. (49)

Belangrijker dan deze incidentele 'dwalingen' is het ontbreken van oppositie tegen deze denkbeelden. In het bovengenoemde verkiezingsprogramma wordt wel impliciet het kunstenaarsprotest veroordeeld, echter niet door de maatschappelijke relevantie af te keuren, maar door op te komen voor het behoudende volksdeel. Na 1973 komt die oppositie er wel.

In 1975 gaat mevrouw Kappeljne van de Coppello met minister Van Doorn in discussie over de Memorie van Toelichting, waarin zij een tendens tot politisering van de kunstzinnige vorming konstateert. Als de minister haar vraagt, of het kabinet de vorming wenst te richten naar een socialistische kunstpolitiek, met nee heeft beantwoord, blijft zij wantrouwend. (50)

jury's

Over de samenstelling van jury's wordt niet meer gesproken. Het protest dat in de vorige periode nog werd gehoord tegen de linkse dominantie, is verstomd. Wel wordt gesteld dat de oordelen van jury's door de politiek niet mogen worden aangevochten. Op het kongres in 1968 wordt een concreet voorbeeld genoemd. "In dit verband releveerde de heer Vonhoff het voorval in Amsterdam, waar de gemeente zich niet wilde conformeren aan het oordeel van een door haarzelf samengestelde jury (cultuurprijs Jan Cremer). De overheid mag uitsluitend ingrijpen als zij zelf consument is." (51)

In 'Kunst-zinnig subsidiëren' komt hetzelfde standpunt naar voren: de overheid moet als regel het advies van deskundigen die bij de beoordeling van subsidieaanvragen voor de kunst worden betrokken, volgen. (52) Het vertrouwen in deskundigen dat vaak wordt uitgesproken door VVD-ers, wordt in 'Kunst-zinnig subsidiëren' onderbouwd met het zg. Hof-experiment, dat aantoonde dat een gelijkkluidend oordeel van deskundigen ook op artistiek terrein mogelijk is. (53) Naast dit vertrouwen in intersubjectiviteit doet een nieuw uitgangspunt zijn intrede: het oordelen naar objectieve maatstaven. Terwijl de Kamerleden Van Someren (in 1959) en Van der Werff (in 1976) stellen dat er geen vaste normen zijn voor kunst, (54) komt Leeftang in zijn bespreking in 'Kunst-zinnig subsidiëren' wel met objectieve criteria, volgens welke subsidieaanvragen beoordeeld dienen te worden. Het blijken echter geen artistieke criteria, maar functionele, bijvoorbeeld: 'wordt door subsidie het cultuurpatroon van land/provincie/gemeente verrijkt?' en 'is het werk gericht op de totale bevolking of op een speciale groep?' (55) De objectieve criteria komen na 1975 in de partijprogramma's terecht.

filmkeuring

Geertsema en Wiegel schrijven respektievelijk in 1968 en 1971 in V&D over de filmkeuring. Geertsema beschrijft nauwgezet de gevolgen die het opheffen van de filmkeuring zonder wijziging van de strafwet zou hebben. Chaos en onzekerheid zou bij filmverhuurders en bioskoopexploitanten uitbreken en burgemeesters zouden zelf films gaan verbieden. Geertsema noch Wiegel willen een oordeel uitspreken. Er blijkt onenigheid in de partij over het al of niet afschaffen. (56) Dit geeft aan dat het conservatieve law & order-denken, waarvan de filmkeuring een exponent is, in de partij wel aanwezig is.

Principiële liberale geluiden klinken echter ook over dit punt. Het Liberaal Beraad, een werkgroep binnen de VVD, uit zich in Vrijheid en Democratie voor afschaffing van de filmkeuring zonder bovenstaande bedenkingen in 1969 (57) en Eerste Kamerlid Van der Werff protesteert in februari 1972 tegen het knippen in films door filmverhuurders en filmkeuring. Hij vindt dat mensen zelf moeten kunnen oordelen. (58)

moderne kunst

De voorkeur voor het ondersteunen van moderne kunst wordt in deze jaren meerdere malen 'genuanceerd' met verwijzingen naar het behoudende volksdeel.

Nog slechts af en toe wordt onomwonden voor steun aan moderne kunst gepleit. Zo vond ik in verkiezingsmateriaal uit het jaar 1966 een propagandafolder die een test bevat voor de kiezer om uit te vinden of hij/zij VVD moet stemmen. Volgens de puntentelling is dat het geval, als de vraag "vindt u het juist, dat de Overheid onbegrijpelijke beeldhouwkunst en schilderkunst subsidiëert?" met ja wordt beantwoord. (59) Ook Eerste Kamerlid Van der Werff geeft blijk van een liberale instelling ten aanzien van kunst, door in 1970 die houding juist in minister Klompé te prijzen. Hij zegt: "Het ontwapenende open standpunt van de Minister ten aanzien van de vele divergerende culturele uitingen past geheel in onze conceptie van een algemeen toegankelijk, modern opgezet cultuurbeleid. Het steeks m.i. gunstig af bij de opvattingen van sommige landgenoten, die niet schromen anderen de wet voor te schrijven". Onder de laatsten rekent hij overigens ook de (KVP-) achterban van de minister. Van der Werff herinnert er echter ook aan, dat dit wel geld kost, zonder dat het aan velen appelleert. (60) Dezelfde nuancering komt voor in het verkiezingsprogramma 1971. De cultuurparagraaf besluit met de volgende opmerkingen: "Een geïntegreerd cultuurbeleid voeren waarin voor actief en passief kunstbeleven plaats is en dat recht doet aan verscheidenheid. Dat betekent: het beleid voortdurend aanpassen aan veranderende situaties. Iedere starheid is uit den boze. Het kunstenaarsverzet heeft in dit hele proces een duidelijke functie, maar de kunstenaars dienen zich wel te realiseren dat de overheid niet alleen de hoedster is van hun belangen, maar ook van de belangen van hen die zich in de bestaande cultuurvormen thuis voelen en niet protesteren." (61) Van Riels rede op het cultuurcongres 1968 bevat dezelfde tweeslachtigheid. In deze rede geeft hij blijk van een ruime opvatting over wat allemaal kan in de kunst. De sociaal-revolutionaire gezindheid van vele kunstenaars vindt hij begrijpelijk, aanvaardbaar en zelfs vanzelfsprekend, en onzedelijke kunst bestaat voor hem niet. Tegelijkertijd komt hij echter op voor het behoudende volksdeel. De bij belangrijke groepen van de bevolking bestaande taboes moeten worden gerespekteerd. (62)

tegenspraken

Opvallend is het gebrek aan consistentie in de uitspraken van de Kamerleden over dit onderwerp. Vonhoff vraagt in 1969 subsidie voor het experimentele Mickerytheater; (63) een jaar later zegt hij dat het geld voor de Nederlandse Opera-stichting beter aan Artis kan worden gegeven als dat gezelschap werk van de moderne komponist Peter Schat wil uitvoeren. (64) Hij laat hier een artistiek oordeel meespelen en wordt daarvoor door minister Klompé op de vingers getikt. Van der Werff toont zich juist liberaler dan zijn voorgangers in de Eerste Kamer: vóór moderne kunst, tégen filmcensuur. (65) Zeer uit de toon vallend is een uitspraak van Tweede Kamerlid Van Dijk in 1971, die als gevaar van vrije theaterproducties noemt dat alleen nog kluchtige stukken gespeeld zullen worden. (66)

Het is in strijd met de VVD-voorkeur voor partikuliere initiatieven, met het vertrouwen in het publiek en met de opvatting dat de politiek niet mag oordelen over artistieke waarden.

Wederom blijken de standpunten die in het parlement worden verkondigd, sterk te worden bepaald door de persoon van het Kamerlid dat de kunstbegroting te behandelen krijgt.

5. het publiek

Ook over het publiek wordt minder geschreven.

Een aantal onderwerpen dat voorheen veel aandacht kreeg, zoals amateurkunstbeoefening en de media als spreidingsmiddel, komt nauwelijks meer aan bod. Andere bekende thema's komen nog wel enkele malen voor: kunstonderwijs op scholen, konsumentensubsidies.

Bevordering van amateuristische kunstbeoefening wordt in deze jaren alleen genoemd in een pre-advies voor het kultuurkongres in 1968 (67) en in het verkiezingsprogramma 1971. (68)

Het enthousiasme dat eind jaren vijftig heerste omtrent de media als middel voor kunstspreiding, verschijnt alleen nog in datzelfde programma. Hierin wordt gesteld: "De drempelvrees voor het theater, de concertzaal en het museum verminderen door een nog betere informatie o.a. via radio en televisie". (69) Vooral onder de jeugd moet de kunstliefde verspreid worden, via het onderwijs en het Cultureel Jongeren Paspoort (CJP). Ook in Kunst-zinnig subsidiëren (70) en het pre-advies voor het kultuurkongres wordt kunstonderwijs vanaf de lagere school aanbevolen. Overigens wordt in het programma van 1971 voorgesteld, naar analogie van het CJP ook bejaardenpaspoorten in te stellen. (71)

In deze periode kwam ik verschillende visies op het publiek tegen:

- er moet rekening worden gehouden met de conservatieve bevolking;
- het publiek moet mee kunnen beslissen over kunstsubsidieering;
- deskundigen maken uit wat wordt gesteund, en niet het publiek.

Konservatief volksdeel

Zoals in de vorige paragraaf werd gekonstateerd, werpt de VVD zich in deze tijd een paar maal op als spreekbuis voor het behoudende volksdeel (zie moderne kunst).

publiek beslist mee

Vonhoff merkt in 1969, naar aanleiding van het kunstenaarsprotest, op dat het contact tussen kunstenaars en samenleving verbeterd moet worden. Hij wijst op een experiment in Amsterdam, waar burgers worden betrokken bij jurybeslissingen en aankoop van kunstwerken. Dat lijkt hem het navolgen waard. (72)

Aan het profijtbeginsel ligt de opvatting ten grondslag, dat het publiek moet bepalen welke kunstuiting gesteund wordt. De kunstparagraaf in de verkiezingsbijlage van V&D in 1972 is geheel aan de eigen bijdrage gewijd. "Het gaat om zulke grote en onmiskenbare waarden, ook voor het individu, dat daarvoor van hem een redelijk offer verwacht mag worden." Dit moet mogelijk gemaakt worden door konsumentensubsidies. "Een verstandige tarievenpolitiek zorgt er daarbij voor dat men hen die het moeilijk kunnen dragen, toch niet afschrikt. Bijvoorbeeld door speciale jeugd- of gezinstarieven." (73)

Ook in het pleidooi voor afschaffing van de filmkeuring wordt op het eigen oordeel van het publiek vertrouwd. (Zie Hoofdstuk 7.4).

deskundigen

Dit alles staat haaks op de stelling dat de beoordeling van kunstsubsidieëring aan deskundigen moet worden overgelaten. In 'Kunst-zinnig subsidiëren' wordt gesteld: "Toetsing van deskundige adviezen aan de mening van leken (waartoe evenzeer volksvertegenwoordigers horen als een achterban), is in het algemeen ongewenst." (74) Ik wijt dit aan de invloed van Wijsenbeek, die in het verleden al blijk gaf van zijn afkeer van de invloed van het publiek op het kunstbeleid. (Zie Hoofdstuk 6.5). Op Wijsenbeeks inleidend schrijven voor het cultuurkongres in Vrijheid en Democratie reageert S.J. Hageman met het verwijt dat Wijsenbeek "niet loskomt van de gedachte dat cultuur slechts is voor de betrekkelijk weinigen". (75)

Hier blijkt dat ook de conservatieve houding tegenover het publiek in de VVD blijft voorkomen.

hoofdstuk 8

periode 1976 - 1984

1. politieke verhoudingen en kunstbeleid (1)

economische crisis en stagnatie (2)

Na de eerste jaren een Keynesiaans stimuleringsbeleid te hebben gevoerd om de crisis te bedwingen, kregen in '76 de monetaristen in het kabinet Den Uyl de overhand, met als gevolg bezuinigingen. Na jarenlange economische groei en welvaartsstijging moet Den Uyl in 1977 constateren: "Die tijd komt nooit meer terug." (3). Het CDA-VVD-kabinet Van Agt verweet zijn voorgangers de economische crisis. Wiegel sprak van "puinruimen". In Bestek '81 werden ingrijpende bezuinigingen voorgesteld, maar naar de smaak van de liberalen niet voldoende uitgevoerd. De bezuinigingspolitiek is de VVD op het lijf geschreven, omdat in de liberale visie de beheersing van de publieke sektor niet slechts door de omstandigheden wordt opgelegd, maar ook principieel de beste oplossing van structurele problemen is (4).

Het ministerie Van Agt-Den Uyl kon niet anders dan vallen over de tegenstrijdige (monetaristische en post-Keynesiaanse) crisisbestrijdingsconcepties, en zo vonden VVD en CDA elkaar weer in '82 in het kabinet Lubbers.

Bij de groeiende ongerustheid over de omvang van de staatsbemoeienis duiken nieuwe concepten op: deregulering en privatisering. De verzorgingsstaat wordt ter discussie gesteld.

kunstbeleid: bezuinigen

Minister Van Doorn brengt de nota Kunst en Kunstbeleid uit en vervolgens drie nota's over deelgebieden (5). Hierin worden de uitgangspunten van het kabinet Den Uyl - de spreiding van macht, kennis en inkomen - toegepast op het kunstbeleid. Kunst wordt als een onderdeel van welzijnszorg opgevat. In de nota's speelt de maatschappelijke relevantie van kunst niet meer zozeer de hoofdrol als in de Diskussienota uit 1972.

De nota's hebben nauwelijks tot beleidswijzigingen geleid (6). Bij een aantal maatregelen is de linkse achtergrond echter wel herkenbaar. Zo gaf Van Doorn opdracht te onderzoeken waar het geld van de Aankoop Subsidie Kunstwerken terecht kwam. Toen bleek dat de regeling alleen de beter gesitueerde kunstkopers ten goede kwam, is de A.S.K. door zijn opvolger, minister Gardeniers, opgeheven. Vervolgens werd de aanzet gegeven tot de instelling van uitlening aan het publiek van BKR-kunstwerken.

In de nota's wordt decentralisatie van het kunstbeleid aangekondigd,

en verdedigd als een stap in de richting van meer invloed voor het publiek (7). De volgende regeringen nemen de nota's geheel over (8). Uit sociaal-demokratische hoek komt het voorstel van de Kaderwet Specifiek Welzijn, de belichaming van het streven, om de welzijnsvoorzieningen aan de lagere overheden over te laten. Het aanvankelijke enthousiasme ebt echter weg, waarna uit kunstenaarskringen en klein links het pleidooi voor een aparte kunstwet opkomt.

De bezuinigingen op de overheidsuitgaven gaan ook aan het kunstenbudget niet voorbij. In 1978 wordt voor het eerst op kunst bezuinigd, nadat deze post nog lange tijd is ontzien. Een reactie hierop is de steeds toenemende partikuliere sponsoring in de kunstwereld.

Minister Gardeniers komt door de bezuinigingen veel in conflict met kunstenaars en politieke tegenstanders.

In 1979 komt de reeds lang bestaande onvrede over de BKR tot uitbarsting. Wegens gebrek aan opslagruimte wordt er door sommige gemeenten mee gedreigd dat geen kunstwerken meer in ontvangst zullen worden genomen. Ondanks de steeds toegescherpte toegangsnormen blijft de toevloed van kunstwerken en het aantal van de regeling gebruik makende kunstenaars stijgen. Na protesten van kunstenaars moet de minister de regeling ongewijzigd laten (9).

Vanaf het midden van de jaren zeventig kwam het probleem van de inkomenspositie van de scheppende kunstenaars, die was achtergebleven bij die van de uitvoerende kunstenaars, meer in de aandacht.

Naar aanleiding van pleidooien door de Federatie werd in 1979 de Fondsenwet Scheppende Kunsten aangenomen (zie Hoofdstuk 4). Van de invulling van deze wet is nog niet veel terechtgekomen.

2. de VVD (10)

De VVD is enorm gegroeid in deze periode. Bij de verkiezingen in april '82 behaalt de partij 36 Tweede Kamerzetels. Het ledental is dan de 100.000 gepasseerd. De nieuwe aanhang is jong en behoudend (11).

In het parlement is mevrouw Kappeijne van de Coppello voor de VVD de toonaangevende figuur op het gebied van de kunst tot 1982. De ministers Gardeniers en Brinkman kunnen weer de goedkeuring van de VVDers wegdragen, na de onvrede met Van Doorn.

De aandacht voor kunstpolitiek is in de VVD tot het begin van de jaren tachtig zeer gering. In Liberaal Reveil wordt zelfs met geen woord over kunst gerept in deze hele periode.

Misschien hangt dit samen met de verandering van de VVD-achterban. Was de stemming tot in de jaren zestig intellectueel, met o.a. veel aandacht voor onderwijs en cultuur in het algemeen in de tijdschriften, later overheerst een meer zakelijke sfeer. De VVD profileert zich in de periode Wiegels als een voornamelijk in economische vraagstukken geïnteresseerde partij.

In 'Liberalisme in de jaren tachtig', uitgegeven in 1978 door de Teldersstichting, schrijven verschillende VVD-prominenten over hun vakgebied. Noch mevrouw Van Someren, die schrijft over onderwijs en ontplooiing, noch Vonhoff, over vrije tijd, noemen kunst in hun artikel. Slechts één kongres over cultuur werd in deze jaren door de VVD georganiseerd. (12) Een cultuurkongres dat in 1980 in V en D werd aangekondigd, ging niet door wegens gebrek aan belangstelling. (13)

Ook in Vrijheid en Democratie was tot het begin van de jaren tachtig de aandacht voor kunstpolitiek praktisch nihil. Ook over cultuur in het algemeen werd minder geschreven. Toen eind 1980 Van Riel en Van Someren

kort na elkaar kwamen te overlijden, stond bij beide in het 'In Memoriam' niets vermeld over hun activiteiten op het gebied van de kunstpolitiek. (14)

Twee maal, in 1976 en in 1978, wordt melding gedaan van oproepen uit de partij om meer aandacht aan cultuurpolitiek te besteden. (15) In 1983 lijkt een antwoord te komen op deze vragen in de vorm van twee nota's: ten eerste het eindrapport van de Studiegroep Kunstbeleid van de VVD-afdeling Den Haag, getiteld 'Uitgangspunten voor een gemeentelijk en provinciaal liberaal kunstbeleid'; (16) ten tweede de 'Uitgangspunten en nadere formuleringen voor een liberale kunstnota', gebaseerd op een discussienota uit 1981 van de VVD-afdeling Amsterdam, tot stand gekomen onder leiding van Siau. Hierna zal ik deze nota's respectievelijk als de Haagse en de Amsterdamse nota aanduiden.

3. de overheidstaak

legitimering

In de twee nota's uit 1983 worden verschillende legitimaties van kunstbeleid gegeven.

In de Haagse nota wordt kunst als zingeving beschouwd: "Uitingen van individuele kunstenaars en manifestaties van kunstinstellingen zijn in hoge mate bepalend voor de kwaliteit van onze samenleving en voor de zingeving van het bestaan". (17) Een zo algemene legitimatie van kunstbeleid trof ik verder alleen aan in de brochure 'Opgaande lijnen' uit 1955.

Door de belastingdruk op te voeren als legitimering, grijpt de Amsterdamse nota weer terug op de jaren vijftig. "Als gevolg van de progressieve fiscale heffingen in de sociaal-economische structuur van ons land heeft de overheid een eerste verantwoordelijkheid ten aanzien van kunst en cultuur, ook al is er sprake van veel lofwaardig particulier initiatief." (18)

beperkte rol van de overheid

In de verkiezingsprogramma's en het Liberaal Manifest wordt de taak van de overheid voorwaardenscheppend genoemd, en het profijtbeginsel onderschreven. In het Liberaal Manifest wordt teruggegrepen op de verkiezingsprogramma's uit 1966, '67 en '71 met de formulering: de overheid moet een klimaat scheppen waarin de kunstenaar zijn talenten zo volledig mogelijk kan ontplooien. Ook in het Haagse rapport is deze benadering te herkennen: "Kunstbeleid dient niet richtinggevend doch stimulerend te zijn". (23).

Tegen de andere visie op het kunstbeleid van het kabinet Den Uyl, waarin de overheid een grote taak wordt toebedeeld, maken de VVD-ers in het Parlement bezwaar. Van der Werff mist de terughoudendheid in het beleid in 1976. Hij is argwanend tegen het begrip cultuurpolitiek. "Als cultuur een levenshouding van de enkeling of een levensstijl van een samenleving betekent, dan valt direct de vraag te formuleren in hoeverre daarbij überhaupt van gedepriveerden dan wel bevoorrechten sprake kan zijn". Cultuur kan niet, als inkomen, worden overgeheveld. (24)

Bij de behandeling van de museumnota in 1977 verwijt mevrouw Ginjaar-Maas minister Van Doorn eveneens de geringe terughoudendheid. "Het komt allemaal zo dirigistisch op ons over (...)." (25)

Maar ook in de latere jaren worden soortgelijke verwijten gehoord. Evenhuis protesteert tegen een advies van de Raad voor de Kunst omdat het 'centralistische tendenties' vertoont (26).

Mevrouw Vonhoff-Luyendijk geeft in de Eerste Kamer blijk van haar enthousiasme voor privatisering van de kulturele sektor. In 1979 spreekt zij over financieringsmogelijkheden die buiten de directe overheidssfeer liggen: de partikuliere fondsen. Zij vraagt zich af of de bevordering van de actieve kunstbeoefening "wel door gedurige stijging van de CRM-begroting moet plaatsvinden, zeker als daardoor andere beleidsterreinen in de knel komen. Herverdeling binnen dezelfde sector zou wellicht meer voor de hand hebben gelegen". (27) (28)

Later spreekt mevrouw Vonhoff haar vreugde uit over de positieve houding van de nieuwe minister (Brinkman) t.a.v. het partikulier initiatief. Zij signaleert de oude liberale grief, dat "door onze belastingheffing de ruimte wordt ontnomen die nodig is voor de grootscheepse financiering van de kunst in de private sector. Het profijtbeginsel, dat door deze Minister kennelijk ook als een goed uitgangspunt voor het beleid wordt beschouwd, functioneert alleen als men gelden overhevelt van de collectieve naar de private sector". (29)

In dit kader past ook de blijvende steun voor een konsumentensubsidie als het C,J,P. (30).

afwijkende geluiden

Bij de voorkeur voor partikuliere boven overheidsfinanciering van kunst is opvallend het ontbreken van protest tegen de opheffing van de ASK, waarvan de VVD altijd een voorstander was, en de invoering van de kunstuitleen, waartegen door de kunsthandel wel werd geprotesteerd. In 1978 stelt mevrouw Kappelijne bij de Interpellatie Kosto over de kunstuitleen alleen vragen over de procedure. (32)

Een ander geluid komt ook uit de eerder genoemde Amsterdamse kunstnota uit 1983, waarin lijkt te worden gebroken met het primaat van het partikulier initiatief. Gesteld wordt dat vrijheid en bloei van de

kultuur niet het meest gebaat zijn bij een passieve overheid, en de overheid wordt zelfs de eerste verantwoordelijke genoemd voor de ondersteuning van kunst en cultuur. Er wordt dan ook gezegd dat voorkomen moet worden dat op deze posten te drastische wordt bezuinigd. (33). Bezwaar tegen de bezuinigingen kwam ik in deze periode verder nergens tegen.

wetgeving

Bij elke spreekbeurt van VVD Kamerleden rond 1980 wordt de decentralisatie van het cultuurbeleid bepleit. In dat kader wordt ook de Kaderwet Specifiek Welzijn (met kunst daarin opgenomen) gesteund. De enige uitzondering die ik aantrof is mevrouw Vonhoff, die tegen opnemen van kunst in de Kaderwet pleit in 1983 (34). Verder kwam ik alleen bezwaren tegen een aparte kunstenwet tegen. (35), (36). Evenhuis beargumenteert dit verzet in 1982: een wet kan vernieuwing in de weg staan, en statisch en conserverend werken. (37).

In vorige perioden heb ik andere argumenten van VVD-ers tegen wetgeving op het gebied van de kunst gevonden:

1. (1958) Voorkeur voor subsidiëren omdat een liberale overheid die taak niet geheel naar zich toe wil trekken; (38)
 2. (1974) Een wettelijke regeling voor kunstsubsiëring kan maken dat de toename van de uitgaven in een stroomversnelling terecht komt. (39)
- Zo blijkt de VVD standvastig in het verzet tegen een wettelijke regeling van het kunstbeleid.

B.K.R.

In deze periode komen uit de VVD steeds minder kritische geluiden over de BKR naar voren. Een verbazende konstatering, omdat bezuinigingen en privatisering in de loop van de jaren juist steeds meer aanvaard worden. Mevrouw Kappeijne keert zich tegen een sociaal kunstenaarsbeleid in bewoordingen die aan Thorbecke herinneren. Zij zegt in 1977: "Mijn fractie beschouwt kunstenaars, wat hun positie in de maatschappij betreft, materieel vergelijkbaar met zelfstandigen. Wij staan op het standpunt, dat de vrijheid van de zelfstandige een zeker risico met zich meebrengt, dat niet bij voorbaat de aanspraak op een bepaald inkomen honoreert, anders dan het sociale minimum, dat aan een ieder toekomt. (...) Overigens vind ik dat kunstopdrachten verstrekt moeten worden in het belang van de kunst, gekeurd op artistieke kwaliteit en niet om voor de scheppende kunstenaar een bepaald inkomen veilig te stellen. (40)

In het verkiezingsprogramma 1981 wordt gesteld dat de BKR herzien moet worden, en Tweede Kamerlid Evenhuis komt in 1982 met alternatieven. Hij wil naast de BKR maatregelen die de producten daarvan weer in een circuit brengen. Een opening moet worden gemaakt naar de kunsthandel. Dit wordt ook weer ondersteund door een verzoek om kunstaankopen voor de belasting aftrekbaar te maken. Verder komt Evenhuis met het idee dat ook in Kunstzinnig Subsidiëren geopperd wordt, nl.: geef alle kunstenaars die van de academie afkomen, vijf jaar de gelegenheid te experimenteren, dus BKR zonder tegenprestatie. (41)

Het minst kritisch over de BKR is de Haagse nota, waarin wordt gezegd dat de BKR, ondanks alle discussies, een praktisch antwoord is om de kunstenaar in de onzekerheid van zijn bestaan tegemoet te komen. (42)

4. beoordeling

scheiding van kunst en politiek

De afkeer van het gebruiken van kunst voor politieke doeleinden blijft in deze jaren een uitgangspunt van de VVD.

In de verkiezingsprogramma's (1977 en 1980) is het respecteren van de keuzevrijheid van ieder mens in de plaats gekomen van het "niet opleggen van een cultuurpatroon" door de overheid, welk punt in de voorafgaande jaren wel de programma's sierde. Een soortgelijke formulering komt wel weer terug in het Liberaal Manifest (1981), waar wordt gesteld dat de overheid zich moet onthouden van een cultuurbeleid dat erop gericht is een bepaalde maatschappijvisie op te leggen.

Van der Werff zegt het in 1976 aldus: in een totalitaire staat is kunst een middel, in een democratie is cultuur een te respecteren eenheid.

Elke burger moet zijn eigen kulturele context kunnen bepalen. (43)

Ook in de Amsterdamse nota is de vrijheid van de kunstenaar en het zich van bevoogding onthouden van de overheid uitgangspunt. (44)

Initiatiefnemer Siau zegt in 1981: "Ik ben absoluut tegen politiek misbruik van kunst. Men mag de kunst niet dwangmatig in dienst stellen van welke politieke partij dan ook. Natuurlijk heeft iedere kunstenaar zelf het recht partij te kiezen en eventueel sterk geëngageerde kunst te maken. (...) De staat dient geen premie te verlenen op geëngageerdheid." (45)

In de commissievergaderingen in 1977 over de nota's van Van Doorn wordt maatschappelijke relevantie afgewezen. Zowel mevrouw Kappeijne (46) als mevrouw Ginjaar stellen dat l'art pour l'art moet kunnen. De laatste zegt over de nota Naar een nieuw museumbeleid: "De schrik slaat ons om het hart als wij lezen over 'welke aspecten van het maatschappelijk leven in een museumcollectie zichtbaar gemaakt zouden kunnen worden'. Wie bepaalt dat? Dreigt hier bovendien niet een veel te enge doelstelling van het museum? Ook collecties die maatschappelijk irrelevant zijn, moeten gevormd kunnen worden". (47)

Evenzo de Haagse nota: "Kunst is een zelfstandig verschijnsel, een autonoom scheppingsproces van mensen, die hun talenten zo volledig mogelijk moeten kunnen ontplooiën. (...) Kunstbeleid dient niet richtinggevend doch stimulerend te zijn; 'maatschappelijke relevantie' is daarbij irrelevant." (48)

jury's

In de verkiezingsprogramma's wordt gesteld dat voor kunstsubsiëring objectieve maatstaven moeten gelden (49), een punt dat verder nergens onderbouwd wordt. Hierop ging ik in het vorige hoofdstuk al in.

Het zorgdragen voor de pluriformiteit of veelzijdigheid van het kunst-aanbod is een aspect van kunstbeleid dat ook in de vorige periode opkwam. Het wordt in deze periode regelmatig genoemd. (50) Het lijkt ook een soort niet-artistieke norm die aan de behoefte aan objectieve maatstaven voor kunstbeoordeling tegemoet komt: als er maar van alles wat is, is het goed.

In Liberaal Manifest staat over de beoordeling een meer traditionele opvatting te lezen: de overheid dient zich voor zover het een waarde-bepalend oordeel betreft te laten adviseren door deskundigen.

De enige keer dat commissies en deskundigen verder nog aan de orde komen is bij de behandeling van de Wet op de Raad voor de Kunst in 1977.

Mevrouw Kappeijne haalt daarbij een teleurgestelde ex-sekretaris van de Raad aan, die stelt dat in de Raad alleen maar macht werd uitgeoefend gericht op de behartiging van eigen deelbelangen. Dit is ook een oude grief van de VVD. Mevrouw Kappeijne gaat naar haar gewoonte echter meer in op juridische en procedurele aspecten van de wetgeving. (51) Hetzelfde geldt voor de Kamerbehandeling van de Fondsenwet Scheppende Kunsten in 1981, terwijl dit punt aanleiding zou kunnen geven tot principiële stellingnames ten aanzien van de beoordeling van kunst. (52)

moderne kunst

Op het kongres in 1976 wordt een oproep gedaan om als VVD meer aandacht aan cultuurpolitiek te besteden. Mevrouw Kappeijne van de Coppello reageert instemmend, en geeft dan een m.i. onvolledige weergave van de VVD-houding inzake moderne kunst: "Cultuurpolitiek heeft voor de VVD altijd een vaste sector ingehouden met vaste ideeën: handhaving van de klassieke kunstvormen en uitbreiding daarvan. Die liggen in de belangstelling van onze leden en daar gaan we van uit. Maar nu staan we voor een herwaardering van kunstvormen en kunstuitingen. Ik geloof dat wij voor onszelf opnieuw moeten gaan denken wat wij in onze opvattingen waardevol vinden". (53) Zij suggereert hier dat de aandacht voor moderne kunst in de VVD iets nieuws is, het tegendeel dus van wat ik in hoofdstuk 6 konstateerde.

Bij de bezuinigingen (vooral op de orkesten) speelt deze jaren de vraag of de prioriteit bij oud of bij nieuw moet worden gelegd. Hier is de positie van de VVD mij niet geheel duidelijk geworden. Wel steunt Tweede Kamerlid VanHeemskerck Pillis-Duvekot in 1982 een linkse motie om de prioriteit voor experimenten en vernieuwing in de kunst te handhaven. (54) Hiermee is weer de liberale voorkeur voor vernieuwende kunst bevestigd, een punt dat ook in de Amsterdamse nota te vinden is. (55)

5. het publiek

vertrouwen in het publiek

Mevrouw Kappeijne houdt bij de behandeling van de nota Kunst en Kunstbeleid in 1977 een principieel betoog over kunstspreiding. Zij stelt dat het positief beleven van kunstuitingen een gewenningsproces is, en dat mensen daarom van jongs af aan met hun neus op kunst gedrukt moeten worden. "Democratisering van de kunst betekent niet dat de kunst inhoudelijk haar drempels moet verlagen door minder moeilijk te worden, met andere woorden dat de kunstenaar zijn werk moet laten bepalen door de smaak van het publiek (...)." Wankultuur, dat als probleem in de nota naar voren wordt gebracht, toont volgens mevrouw Kappeijne aan dat de ontvankelijkheid er wel is, maar dat er gebrek aan kunstzinnige vorming bestaat. (56)

Net als mevrouw van Someren in de jaren zestig, gelooft mevrouw Kappeijne in de media als methode van kunstspreiding. In 1979 zegt zij in de Tweede Kamer: "Helaas lijkt de NOS zich van de kunsten af te wenden. Ik vind dat heel betreurenswaardig omdat radio en TV een positieve rol kunnen spelen in het verbreiden en toegankelijk maken van kunsten". (57)

Hetzelfde vertrouwen in het publiek spreekt ook uit het verkiezingsprogramma 1971: "Het bij velen bestaande gebrek aan culturele belangstelling dient voor een belangrijk deel te worden toegeschreven aan onbekendheid. De overheid heeft de plicht bij te dragen aan het wegnemen

van die onbekendheid".(58)

In alle drie de programma's wordt benadrukt dat de burgers zich naar eigen aard en aanleg moeten kunnen ontwikkelen. In het Liberaal Manifest wordt dit als volgt geformuleerd: "Zo groot mogelijke deelneming door zoveel mogelijk burgers dient een van de uitgangspunten van het beleid te zijn. Maar het recht van elke burger om zelf zijn wijze van ontplooiing te kiezen mag niet worden aangetast". Met andere woorden: je moet er ook voor mogen kiezen om je niet met kunst bezig te houden. (59) In die zin spreekt mevrouw Ginjaar-Maas in 1977 bij de behandeling van de Museumnota. Zij vergelijkt kunst met sport, een vergelijking die Van Riel al in 1963 maakte. "Wij weten allen wat voetbalwedstrijden zijn - die kennis kunnen wij van onder andere de televisie hebben - maar toch gaan wij lang niet allemaal naar een voetbalwedstrijd. Die vrijheid wil ik op alle terreinen van sport, kunst en cultuur behouden." (60)

Van Riel zelf is blijkbaar in de optimistische verwachtingen die hij in de jaren zestig uitte teleurgesteld. (Zie hoofdstuk 6.5) In zijn bijdrage aan de Revisor-diskussie in 1980, het laatste jaar van zijn leven, toont hij zich een verbitterd man. Hij stelt dat het het Nederlandse volk ontbreekt aan ware belangstelling voor cultuur. Radio en televisie verwijt hij veel kwaad te hebben gedaan door de mensen van met eigen inspanning verkregen resultaten af te leiden. De enige groep die hem nog een positieve uitspraak kan ontlokken is die van de bekwame handarbeiders. Hij noemt als voorbeelden de timmerman van monumentenzorg en slotenmakers van Lips. Zij zijn onze echte cultuurdragers. (61)

onderwijs

Eén van de uitgangspunten die vanaf het begin door de VVD zijn aangehangen, nl. de invoering van kunstzinnige vorming op alle schooltypen, wordt in deze periode twee maal afgevallen.

Op het deelkongres in 1976 wordt een stelling verworpen die luidt: 'Onderwijs in cultuurgeschiedenis en kunst dient op basisscholen even gewoon te zijn als onderwijs in taal en rekenen'. Mevrouw Sicman-Hardeman en de heer Wijsenbeek, voorzitter en vice-voorzitter van de kulturele commissie, betreuren het dat de stelling het niet haalt. (62) Deze afwijking van de liberale traditie wordt verder dan ook genegeerd. Ik vond het punt weer bepleit door mevrouw Kappelijne in de Tweede Kamer (63), en in het partijprogramma waarvoor dit kongres een voorbereiding was staat weer als eerste aandachtspunt: 'het onderwijs moet de kulturele belangstelling bevorderen'. (63) Ook in de andere programma's komt het punt weer voor, en in de twee kunstnota's uit 1983. (64) In de Haagse nota heet het: "De overheid dient met voortvarendheid te streven naar inpassing van de kunstzinnige en creatieve vorming in het onderwijs". (65) En in de Amsterdamse nota: "De hele skala van cultuuruitingen dient in het basis- en voortgezet onderwijs via de kunstzinnige vorming aan de orde te komen". (66)

In het Liberaal Manifest en de Amsterdamse nota komt daarbij een nieuw begrip naar voren: de kulturele bewustwording dient te worden gestimuleerd. Het is mij niet duidelijk waarom deze aanvulling noodzakelijk wordt geacht. (67)

De tweede afwijking van het principe vond zeer onlangs plaats: Kamerlid Franssen pleitte uit bezuinigingsoogpunt voor afschaffen van de creatieve vakken op school. (68)

inspraak

Een controversieel punt in de VVD is of 'het publiek' moet meebeslissen over wat moet worden gesubsidieerd. In maart 1977 zegt mevrouw Kappeijne: "Nu zie ik het in het kunstbeleid nog niet zover komen dat het publiek het kunstbeleid zal bepalen. Ter wille van de avantgardistische functie van de kunst is het misschien ook maar beter dat dit uiteindelijk niet zo gebeurt. Het is echter wel dienstig dat men te weten komt wat het geïnteresseerde publiek wil". Daarom pleit ze voor een vertegenwoordiger van het publiek in de Raad voor de Kunst. (69)

In de Haagse nota wordt eveneens een middenpositie ingenomen: bij de subsidiëring moet advies van deskundigen worden ingewonnen, maar ook met de meningen in de samenleving rekening worden gehouden. "Toetsing van de mening in de samenleving kan bijvoorbeeld geschieden via groepen van burgers die zich bij de betreffende kunstinstelling betrokken voelen en als consument kunnen worden beschouwd." (70)

hoofdstuk 9

konklusies

In dit hoofdstuk kom ik terug op de in hoofdstuk 1.4. geformuleerde vragen, nl.

- welke opvattingen zijn er binnen de VVD over kunstbeleid, en zijn hierin in de loop van de tijd veranderingen opgetreden?
- zijn deze opvattingen te kwalificeren als liberaal dan wel konservatief?

In de behandeling van de vier periodes zijn de opvattingen over kunstpolitiek thematisch gepresenteerd. Hier vat ik deze samen en kijk naar de veranderingen door de tijd.

Ter beantwoording van de vraag of de opvattingen als konservatief dan wel liberaal te kwalificeren zijn zal ik de gevonden VVD-standpunten naast de typologieën uit het tweede hoofdstuk leggen.

Tenslotte zal ik nog enkele konklusies trekken over de VVD in het algemeen.

1. overheidstaak

Uit de hiervoor opgesomde opvattingen over de overheidstaak ten aanzien van kunst valt een consistente liberale visie op kunstbeleid af te leiden, die eigenlijk al in de konklusies van de commissie ad hoc in 1952 werd verwoord.

In deze visie moet de overheid:

- a. het ondersteunen van de kunst tijdelijk overnemen van het partikulier initiatief, en
- b. er voor zorgen dat de kunstmarkt onafhankelijk van de overheid kan functioneren.

a. ondersteunen van de kunst

De liberale stelling dat ondersteuning van de kunst allereerst een taak van partikulieren is wordt vooral veel in de eerste periode gehoord. De meest konsekwent liberale argumentering voor het toch ingrijpen van de overheid is het belastingargument: het is de burgers onmogelijk gemaakt hun taak te vervullen omdat hen de speelruimte daartoe is ontnomen door de progressieve belastingheffing.

Dit argument wordt in de jaren vijftig gehanteerd en komt in 1983 terug. Alleen in de eerste jaren wordt wel eens gesteld dat het overheidsingrijpen slechts tijdelijk is.

Het optreden van de overheid op het terrein van de kunst is vanuit liberaal oogpunt niet vanzelfsprekend, maar dient met redenen omkleed te worden. Opvallend genoeg laten de VVD-ers zich echter weinig gelegen liggen aan legitimeringen van kunstbeleid. Van de argumenten die ik genoemd heb is eigenlijk alleen het belastingargument een echte legitimering. Andere motieven worden in de bronnen niet nadrukkelijk als zodanig gepresenteerd.

Slechts een paar maal wordt bezwaar gemaakt tegen elke overheidssteun. Dit gebeurt in 1951 in een anoniem stukje in Vrijheid en Democratie en in 1975 in de recensie van 'Kunstzinnig subsidiëren'. Vaker worden bezwaren gehoord (en maatregelen voorgesteld) tegen verspilling van de gelden door de subsidie-ontvangers.

Meestal wordt de noodzaak van overheidsingrijpen echter zonder meer aanvaard. De overheid moet daarbij ondersteunen wat door particulieren geïnitieerd is; niet een leidende maar een helpende rol. Gesteund moet worden wat levensvatbaar is, en zich ondanks dat niet in het marktmechanisme kan handhaven. Het mag echter geen 'premie op tekorten' zijn. Het gaat daarbij altijd om subsidies, d.w.z. in principe eenmalige uitgaven. Tegen vastleggen van de verplichtingen in een kunstenwet verzetten de VVD-ers zich.

In de loop van de jaren is een slingerbeweging waar te nemen in de opvattingen over de omvang van de overheidstaak, die gelijk op gaat met de economische ontwikkelingen.

In de jaren vijftig wil men de overheidsuitgaven beperkt houden. Door de welvaart in de twee volgende decennia staan ook de Liberalen niet afwijzend tegenover de vergroting van de overheidsuitgaven. In de jaren tachtig ligt het aksent echter weer op herverdeling en het primaat van het particulier initiatief.

Bij de bezuinigingen op kunst in 1951 ten gunste van defensie zijn de opmerkingen die ik daarover aantrof niet eenduidig. Er wordt zowel gewezen op het belang van defensie voor de cultuur als op het belang van de cultuur zelf, dus zowel vóór als tegen de bezuinigingen.

In 1957 is de houding daarentegen eenstemming tégen de bestedingsbeperking, voorzover die ten koste van de uitgaven voor kunst gaat. In de tweede periode wordt ook vaker dan voorheen gevraagd om subsidies voor kunstinstellingen. Verder spreekt het cultuurkongres van 1968 zich nog duidelijk uit voor een verhoging van het kunstenbudget.

Bezuinigingen op de kunstbegroting doen zich pas weer na 1978 voor, en worden dan door de VVD gesteund. Slechts éénmaal wordt tegen de drastische bezuinigingen gewaarschuwd, en wel in de Amsterdamse nota. Vooral in de laatste jaren is er enthousiasme voor de nieuwe vormen van particuliere financiering, in het bijzonder sponsoring.

b. onafhankelijke kunstmarkt

Een aantal door de VVD bepleitte maatregelen hebben direkt ten doel de kunstmarkt te herstellen:

- belastingmaatregelen

Algemene belastingverlaging, en belastingfaciliteiten die het kopen van kunst en schenkingen aan instellingen van kunst aantrekkelijker

maken worden regelmatig bepleit gedurende alle perioden.

- konsumentensubsidies

Deze subsidies zijn, naast instrument voor kunstspreiding, voor de VVD vooral een middel om de burgers er toe aan te zetten onafhankelijk van de overheid kunst af te nemen. ASK en CJP krijgen de steun van de VVD.

- profijtbeginsel

Vanaf 1967 is het profijtbeginsel een vast terugkomend punt in de VVD; het principe wordt al in 1958 door Van Riel bepleit. De profijtgedachte past geheel in het liberale kunstbeleid: zodra de burgers het zelf kunnen betalen door de stijgende welvaart moet de overheid zich terugtrekken.

In de bovenstaande punten is nog steeds de stellingname van Thorbecke te herkennen.

Daarnaast zijn er ook andere standpunten in de VVD naar voren gekomen.

scheppende kunstenaars

Zo wordt ten aanzien van kunstenaarsbeleid in de zin van inkomensbeleid geen eenduidige houding ingenomen.

In de eerste jaren wordt in de programma's nog tegen directe steun aan kunstenaars gepleit, een standpunt dat ook de acteur Rob Geraerds, die in 1951 in V en D publiceert, inneemt.

In de jaren vijftig worden echter ook pleidooien vóór een dergelijke steun gehoord, van Zeegering Hadders, Wijsenbeek, Berkhouwer en Van Riel. In dit opzicht gaat Wijsenbeek vrij ver in 1957: hij ziet het scheppen van een minimum bestaansmogelijkheid voor allen, die zich kunstenaar willen noemen als voorwaardenscheppend beleid.

Er zijn wel konstruktieve voorstellen gedaan om iets van een marktverhouding tussen kunstenaar en publiek te kreëren, zoals door de konsumentensubsidies.

In 'Kunst-zinnig subsidiëren' uit 1974 wordt voorgesteld om kunstenaars een aantal jaren in de gelegenheid te stellen te experimenteren zonder tegenprestatie: een startsubsidie, die de kunstenaar de mogelijkheid biedt zich een positie op de markt te veroveren. Het idee is door Evenhuis in 1982 in de Tweede Kamer opgepakt, maar verder kwam ik het niet tegen.

Tegenover de BKR is de houding vreemd genoeg steeds minder negatief. Houdt mevrouw Kappeijne in 1977 nog een Thorbeckiaans betoog tegen kunstenaarsbeleid, in de Haagse nota legt men zich er bij neer dat de BKR een praktisch antwoord is op de problemen rond het kunstenaars-inkomen.

niet-liberale opvattingen

In een aantal gevallen worden totaal buiten de liberale lijn vallende opvattingen over de taakverdeling overheid-partikulier initiatief verkondigd.

In 'Liberaal Bestek' uit 1962 is de overheid de enige aktor, en komt het partikulier initiatief niet ter sprake. Er wordt gesproken over een ak-

tief kultureel beleid, en kollektieve behoeften.

In de Amsterdamse kunstnota uit 1983 lijkt ook te worden gebroken met het primaat van het partikulier initiatief. Hier wordt de overheid de eerste verantwoordelijke genoemd voor de ondersteuning van kunst en cultuur.

Behalve deze uitzonderingen in socialistische richting komen er ook in konservatieve richting voor.

Zo is daar de legitimering van kunstbeleid met de verwijzing naar de betekenis van het nivo van de kunst voor het nationale prestige, en naar het belang van de verheffing van het kulturele peil van het Nederlandse volk in het algemeen. Dergelijke legitimeringen trof ik aan in de partijprogramma's uit 1955, '62, '66 en '67.

2. beoordeling

scheiding kunst-politiek

Thorbeckes uitspraak 'de regering is geen oordelaar van kunst' blijft de lijfspreuk van de VVD. De afkeer van het gebruiken van kunst voor politieke doeleinden ligt daaraan ten grondslag.

Vooraf in de jaren vijftig en zestig komt de scheiding van kunst en politiek regelmatig expliciet tot uiting in de pleidooien en standpunten. Kunst is een doel op zichzelf: l'art pour l'art.

Dit punt komt o.a. steeds in de programma's terug als het waarborgen van de vrijheid van de kunstenaar. Het subsidiëren van kunstproducenten betekent nog niet, dat de overheid eisen aan de inhoud van het produkt mag stellen.

In deze jaren wordt regelmatig geklaagd over de linkse dominantie in de kunstenaarswereld, die tot uitdrukking zou komen in de toekenning van kunstprijzen.

Over de oordelende instanties, de jury's of kommissies, wordt in deze periodes veel geschreven, waarbij meestal gesteld wordt dat geen of slechts een minderheid van de leden belanghebbend mag zijn.

Het uit de scheiding van kunst en politiek voortvloeiende standpunt, dat de oordelen van jury's niet mogen worden aangevochten door de politiek, heb ik vreemd genoeg slechts tweemaal aangetroffen, nl. in het verslag van het kultuurkongres in 1968, en in Kunst-zinnig subsidiëren uit 1974.

Het protest tegen de linkse dominantie verstomt in de tweede helft van de jaren zestig, juist als de socialistische kunstpolitiek steeds grotere aanhang krijgt, en in brede kring het beginsel wordt verkondigd dat kunst maatschappelijk relevant is en moet zijn.

Ook binnen de VVD worden dan uitlatingen aangetroffen die in de lijn van de nieuwe stroming liggen.

Opvallend is het ontbreken van reacties op de Diskussienota Kunstbeleid en het kunstenaarsprotest, waarin de 'maatschappelijke relevantie' werd uitgedragen.

In de oppositie tegen minister Van Doorn is de toon weer liberaal en wordt het pleidooi voor het scheiden van kunst en politiek weer als vanouds gevoerd.

Zo is dus ten aanzien van de beoordeling dezelfde slingerbeweging waar te nemen als bij de opvattingen over de overheidstaak: bij uitstek liberaal in de jaren vijftig-zestig, en na een afwijking in de richting van socialistische kunstpolitiek halverwege de jaren zeventig weer terug op het liberale uitgangspunt.

konservatieve trekken

Tegelijkertijd lijkt er onder Kamerleden een traditie te bestaan om zich te onthouden van kommentaar in situaties waarin de overheid wel oordelen uitspreekt, of Kamerleden daarop aandringen. Af en toe maken VVD-ers zelf zich daaraan schuldig. Verschillende malen wordt stelling genomen tegen steun aan moderne kunst; duidelijke afwijkingen in konservatieve richting. Aan de stellingname van Wendelaar in 1950 heb ik uitgebreid aandacht geschonken, maar niet vergeten moet worden dat ook later dit soort uitspraken worden gedaan. Ik noem hier alleen Vonhoff, die in 1970 stelde dat een subsidie, bestemd voor de uitvoering van moderne muziek, beter aan Artis kon worden gegeven.

Ook maakt men zich niet eendrachtig sterk voor de afschaffing van de filmkeuring. Rond 1970 blijkt hieromtrent in de VVD geen overeenstemming te bestaan. De indruk wordt gewekt, dat men bij dit soort punten bang is om de meer behoudende achterban voor het hoofd te stoten.

In 1968 (rede Van Riel) en 1971 ('Liberalen op nieuwe wegen') werpt men zich zelfs expliciet op als verdediger van de belangen van de 'zwijgende meerderheid'.

Over de beoordeling van kunst moet ik dan ook konkluderen dat de liberale scheiding van politiek en kunst wel in theorie altijd het VVD-standpunt is geweest, maar dat in de praktijk konservatieve trekken aan worden getroffen, zoals het uitspreken van artistieke oordelen in een politieke context. Alleen in de tweede helft van de jaren vijftig en in de jaren zestig lijkt het verzet tegen dit soort oordelen te overheersen.

3. het publiek

In de voorgaande hoofdstukken noemde ik verschillende standpunten die in de VVD ten aanzien van het publiek zijn ingenomen. Deze zijn allemaal terug te brengen op de tegenstelling tussen 'vertrouwen' en 'bevoogden'.

1. vertrouwen

Het uitgangspunt dat het publiek potentiële belangstelling en goede smaak voor kunst heeft, is m.i. een uiting van het vertrouwen in de 'zelfmaakbaarheid' van de mensen uit de liberale ideologie.

Vooralsnog mevrouw Van Someren-Downer heeft dit vertrouwen hoog in haar vaandel geschreven. Zij gelooft dat in ieder mens een kunstliefhebber schuilt, en dat deze eigenschap door opvoeding en vorming in de jeugd kan en moet worden opgeroepen.

In de laatste periode komt dit weer terug. In 1977 wordt gesteld dat zowel het gebrek aan kulturele belangstelling als 'wankultuur' door onwetendheid wordt veroorzaakt, en daarom aandacht voor kunst in opvoeding en onderwijs noodzakelijk is.

Het vertrouwen in het publiek komt terug in een aantal standpunten die in het voorgaande zijn aangetroffen:

1. Het publiek moet invloed hebben op beslissingen over de aankoop of subsidiëring van kunstuitingen door de overheid. Dit wordt voor het eerst gesteld door Vonhoff in 1969, en het komt terug in 1977 en 1983, in welke gevallen alleen het geïnteresseerde, bij de kunstinstellingen betrokken publiek wordt bedoeld.

2. De pleidooien voor konsumentensubsidies en profijtbeginsel. Mevrouw Van Someren stelt in 1961 dat het voordeel van konsumentensubsidies is, dat de norm van de kunstwaardering bij de koper zelf ligt en niet bij de overheid.

Hetzelfde argument wordt later voor het profijtbeginsel gehanteerd.

3. In twee andere opvattingen over het publiek klinkt ook het vertrouwen door, zij het niet in bovenbedoelde zin:

- er moet rekening worden gehouden met (de taboes van) het behoudende deel van de bevolking (o.a. Wendelaar in 1950 en Van Riel in 1968);
- mensen moeten zelf kunnen uitmaken of ze zich al of niet met kunst willen bezighouden (Van Riel in 1963 en Mevrouw Ginjaar-Maas in 1977).

Bij deze stellingname wordt niet uitgegaan van kunstliefde die latent aanwezig zou zijn en noodzakelijk is voor een volwaardig menszijn, maar worden mensen geaksepteerd zoals ze zijn.

2. bevoogden

In de eerste twee periodes komt een bevoogdende houding ten opzichte van het publiek even sterk naar voren als de hierboven beschreven houding. Gesteld wordt dat het morele en kulturele nivo van de bevolking moet worden opgevoerd. In de eerste jaren is de ongerustheid over het kulturele peil een algemeen heersende opvatting, waarin de VVD zich niet van andere politieke partijen onderscheidt. Het is dan te vergelijken met de bevoogdende houding uit de socialistische kunstpolitiek.

In 1956 wordt echter een meer konservatieve toon gehoord op het kongres over het 'vrije tijdsprobleem' en in een artikel van Wijsenbeek. Hier wordt 'de massa' min of meer opgegeven: het grootste deel van de bevolking is nu eenmaal niet ontvankelijk voor cultuur in enge zin. Het is alleen in deze periode dat er over een kulturele elite wordt gesproken, en wel door Van Riel in 1958.

In de latere jaren komt de bevoogdende houding wel nog tot uiting in pleidooien voor kunstbeoordeling door deskundigen (in plaats van door leken), maar overigens lijkt de houding van vertrouwen in het publiek te overheersen. Een uitzondering vormt Van Riel, die zich in 1980 teleurgesteld toont over het gebrek aan ware belangstelling voor cultuur van het Nederlandse volk.

onderwijs

De VVD pleit vanaf het begin voor kunstonderwijs op alle scholen. Dit gebeurt zowel vanuit de 'vertrouwende' als vanuit de 'bevoogdende' houding. Het afvallen van dit principe in de laatste periode - vooral het pleidooi voor verminderen van creatieve schoolvakken in 1983 - is daarbij een opvallende afwijking, voortkomend uit bezuinigingsoverwegingen, die ik echter niet als hetzij konservatief, hetzij liberaal, kan duiden.

Zo kan ten aanzien van het derde thema worden gekonkludeerd dat de houding van vertrouwen in het publiek vanaf het begin aanwezig was, en vanaf de jaren zestig overheerst in de VVD.

4. liberaal of konservatief?

Overheidsingrijpen wordt soms beargumenteerd met het onvermogen van partikulieren, veroorzaakt door de belastingheffing (liberaal) en soms met verwijzingen naar het nationale karakter van de cultuur (konservatief) of de noodzaak van verheffing van het volk (konservatief of socialistisch). Maar ook vaak wordt de noodzaak van kunstbeleid niet nader beargumenteerd. In de eerste jaren wordt verondersteld dat het overheidsingrijpen tijdelijk zal zijn (liberaal). Later wordt verkondigd dat het aanvullend moet zijn op wat door het partikulier initiatief tot stand is gekomen (liberaal). In de laatste jaren is er hernieuwde belangstelling voor partikuliere financiering (liberaal). Over een bepaalde functie van de kunst of kunstenaar (socialistisch en konservatief) wordt praktisch nooit gesproken.

Een terugkerend thema is het pleidooi voor de vrijheid van de kunstenaar (liberaal) en het niet mogen oordelen over kunst door de overheid (liberaal). Bij uitzondering is echter ook om censuur gevraagd (konservatief).

De opvatting dat het publiek 'mondig' is (liberaal) overheerst, en komt tot uiting in pleidooien voor verschillende maatregelen. In de beginjaren wordt echter ook een bevoogdende houding (konservatief en socialistisch) aangetroffen, en de opvatting dat er een elite voor de kunst nodig is (konservatief).

Ik konkludeer dat, ondanks een aantal afwijkingen in konservatieve - en tegen de verwachting in ook in socialistische - richting, de standpunten die in de VVD zijn ingenomen in grote lijn liberaal genoemd kunnen worden.

5. overige konklusies

aandacht voor het kunstbeleid

Er is een duidelijk op- en neergaan te konstateren in de aandacht die in de VVD aan kunstbeleid wordt geschonken. De belangstelling is in de eerste twee perioden aanmerkelijk groter dan daarna.

De inspirerende inbreng van de dames Fortanier-de Wit en Van Someren-Downer, en het feit dat Van Someren en Van Riel tegelijkertijd cultuurspecialist en deel van de partijleiding zijn, zal hieraan niet vreemd zijn. De partij richt zich in deze jaren op een redelijk opgeleide aanhang, gezien de onderwerpen (bijvoorbeeld onderwijs en cultuur in brede zin) en het nivo van de tijdschriftartikelen.

Na het cultuurkongres in 1968 treedt een ware stilteperiode op, die ongeveer tien jaar duurt, en waarin in de twee VVD-tijdschriften praktisch niets over kunstbeleid wordt gepubliceerd. Midden in deze 'matte' jaren zeventig verschijnt wel het boekje 'Kunst-zinnig subsidiëren', dat echter, behalve een afbrekende recensie in Liberaal Reveil, geen enkele reactie losmaakt.

Het leiderschap van Wiegel is typerend voor de verandering van de atmos-

sfeer in de partij: op bijna populistische toon wordt een meer behoudend volksdeel aangesproken. De nadruk komt op economische onderwerpen te liggen.

Na enkele oproepen om meer aandacht voor kunstpolitiek uit de partij komen in 1983 twee VVD-kunstnota's uit, die misschien een kentering aangeven.

variatie in opvattingen

In de VVD ontbreekt duidelijk opgelegde partijdiscipline en vaak zijn dan ook volstrekt tegengestelde meningen over hetzelfde onderwerp waar te nemen.

Zo blijken de standpunten die in het Parlement worden verkondigd sterk te worden bepaald door de persoon van het kamerlid dat de kunstbegroting te behandelen krijgt.

Mevrouw Fortanier-de Wit is duidelijk een liefhebber van de podiumkunsten, evenals haar opvolger mevrouw Van Someren. Sommige andere kamerleden (o.a. Wendelaar en Van Dijk) laten zich verleiden tot het uitspreken van morele en artistieke oordelen, en mevrouw Kappeijne heeft de gewoonte om veel op procedurele punten in te gaan.

Helaas heb ik geen kans gezien om ook alle Eerste Kamer begrotingsdebatten te bestuderen. De indruk aan de hand van de wèl gelezen debatten is nl., dat de stellingname daar vaak afwijkt van de 'overzijde', en wel meer konservatief in de jaren vijftig, en meer liberaal in de jaren zeventig en tachtig.

Van Riel heeft een heel eigenzinnige inbreng. Vooral zijn essay 'modern cultureel liberalisme' uit 1958 is een fraaie mengeling van klassiek liberale en konservatieve elementen. Hij aanvaardt enerzijds een leidende rol voor de elite, maar is daarnaast enthousiast over een particuliere aangelegenheid als de amateuristische kunstbeoefening, waaraan hij ook duidelijk een liberaal politieke betekenis hecht.

Uit het bovenstaande valt af te leiden dat het doorzetten van de ontwikkeling naar weer meer belangstelling voor kunstbeleid grotendeels afhangt van de inzet van individuele partijleden. Het is de vraag of in de VVD van vandaag zulke bevlogen figuren aanwezig zijn.

theorie

Ten aanzien van mijn theoretisch kader wil ik nog het volgende opmerken. Ik ben begonnen met de tegenstelling liberaal/konservatief kunstbeleid omdat deze voor de VVD het meest toepasselijk leek. Herhaaldelijk miste ik echter voor een goed overzicht de socialistische opvatting over de behandelde thema's. Daarom is deze derde variant toegevoegd.

De konstrukties van socialistische en konservatieve kunstpolitiek hebben veel gemeen. In combinatie (als 'sturend' of 'funktioneel' kunstbeleid) zijn zij wel duidelijk tegenover liberaal kunstbeleid te plaatsen, en hiermee ben ik m.i. tot een bruikbaar onderscheid voor dit terrein gekomen.

Er blijven bij het kunstbeleid echter veel discussies die geen ideologische, maar een zuiver technische achtergrond hebben. In deze skriptie

heb ik deze buiten beschouwing gelaten.

Daarbij komt nog dat de uitspraken geïsoleerd van hun politieke kontekst en los van de opvattingen over met kunst verwante beleidsterreinen zijn behandeld.

Dit alles beperkt de waarde van de in deze skriptie getrokken konklusies maar maakt ze hopelijk niet waardeloos.

noten

Betekenis van de afkortingen:

Hand. = Handelingen

L.R. = Liberaal Reveil

V en D = Vrijheid en Democratie

De auteurs/titels verwijzen naar de literatuurlijst.

Noten bij Voorwoord

- 1 Interne notitie Boekmanstichting, Hans van Dulken, maart 1982.

Noten bij Hoofdstuk 1

- 1 Dit is ook het advies van Lipschits.
Lipschits '69
- 2 Ik ben begonnen met eerst alleen die debatten te lezen, waarnaar elders verwezen werd.
Daarna heb ik dit aangevuld met de begrotingsbehandelingen in tussenliggende jaren, met als criterium dat nooit meer dan twee jaar werd overgeslagen.

Noten bij Hoofdstuk 2

- 1 Banning blz. 36.
- 2 Repertorium blz. 102.
- 3 Banning blz. 40.
- 4 Kuypers blz. 194
- 5 Banning blz. 47.
- 6 Repertorium blz. 101, 102; Banning blz. 35; Boddendijk blz. 76.
- 7 Repertorium blz. 99.
- 8 Sabine blz. 584.
- 9 Boddendijk blz. 78.
- 10 Bovenkerk blz. 185
- 10 a Daudt/van der Wolk, hoofdstuk 3
- 11 De Beus/Van Doorn blz. 104.
- 12 Idem blz. 95.
- 13 Boddendijk blz. 80.
- 14 Elout blz. 7
- 15 Samengesteld uit twee definities, resp. uit:
Von der Dunk blz. 13
Scholten blz. 1
- 16 Heldring blz. 15

- 17 O.a. Van Baarle
- 18 Elout blz. 5.
- 19 Idem.
- 20 Van Putten blz. 18.
- 21 Banning blz. 51.
- 22 O.a. gebaseerd op Arkema, Banning, Repertorium en Van Putten.
- 23 Oud blz. 33 e.v.
- 24 Arkema blz. 64
- 25 Repertorium blz. 108
- 26 Meier blz. 129.
- 27 Heldring, blz. 17.
- 28 Geertsema blz. 5.
- 29 Liberalisme in de jaren tachtig blz. 17.

Noten bij hoofdstuk 3

- 1 Gebaseerd op Liagre Böhl, blz. 28 e.v.
- 2 Elders vond ik weer andere opsommingen, o.a. Banning blz 189, Van Putten, blz. 20.
- 3 Liagre Böhl, blz. 39.
- 4 Stikker, geciteerd in V.en D., 20-1-'78, Abspoel; Geboorte, groei en bloei van de VVD.
- 5 Liagre Böhl, blz. 86.
- 6 Parlement en Kiezer, versch. jaargangen.
- 7 Van den Berg, blz. 16.
- 8 Lucardie '83, blz. 120.
- 9 Lucardie '83, blz. 123, 124.
- 10 I. Lipschits, '82, blz. 63.
- 11 Zie de titels in de literatuurlijst.
- 12 Lucardie '83, blz. 125.
- 13 " " " 122.
- 14 " " " 120.
- 15 Beginselprogramma 1948, art. 3.
- 16 Lucardie '83, blz. 120.
- 17 Lipschits '69 blz. 100
- 18 Lucardie '81, blz. 144.
- 19 " '83, " 122, 123.
- 20 Liberale Gedachten, blz. 167.
- 21 Beginselprogramma 1948, art. 16.
- 22 Lucardie '83, blz. 122 e.v.
- 23 " '81, " 139.
- 24 " '83, " 123.

Noten bij hoofdstuk 4

- 1 Boekman (Inleiding Michaël), blz. 10.
- 2 id. " 21
- 3 Woudenberg, blz. 4.
- 4 Knulst, blz. 59.
- 5 De Stuers (Inleiding), blz. 132.
- 6 Boekman (Inleiding Michaël), blz. 14.
- 7 vervalt.
- 8 Thorbecke, blz. 136.
- 9 " " 217.
- 10 " " 218.
- 11 " " 223.
- 12 Boekman, blz. 109.
- 13 Thorbecke, blz. 219,220.
- 14 " " 232.
- 15 " " 233.
- 16 De Stuers (Nawoord) blz. 133.
- 17 " (Inleiding), blz. 24.
- 18 " (Nawoord), blz. 129.
- 19 Boekman, blz. 72.
- 20 Tillema, blz. 140.
- 21 Oud, blz. 67.
- 22 Boekman, blz. 117, 141.
- 23 " " 72 en 164.
- 24 Handelingen 2e Kamer 1872/'73, blz. 642.
- 25 De Stuers, blz. 153.
- 26 Boekman, blz. 126.
- 27 Handelingen 2e Kamer, 1918/'19, blz. 1020-1036.
- 28 " " " " 1619, 2598-2604.
- 29 t/m 36 vervallen.
- 30 Over het kunstbeleid in Nederland na de Tweede Wereldoorlog bestaan helaas geen standaardwerken of systematisch onderzoek. Wel zijn er allerlei incidentele publikaties verschenen (Welters in Van den Doel en De Beus, Hilferink, Knulst, Ligthart, Smiers). De informatie over het gevoerde beleid heb ik uit allerlei verschillende bronnen en mondeling van mijn begeleiders Ligthart en Van Dulken gekregen.
- 31 De Beus, blz. 160.
- 32 Knulst, blz. 72.
- 33 " " 64.
- 34 Smiers, blz. 136.
- 35 Kassies, blz. 253.
- 36 Fenger, blz. 19.
- 37 bron: Ligthart en Pots.
- 38 Ligthart '81.
- 39 O.a. Kassies.
- 40 Nederlandse Staatscourant 1978 202 (okt.) blz. 3.
- 41 Kassies, blz. 139.
- 42 " " 261.
- 43 Sociaal Cultureel Rapport 1974, blz. 137 t/m 155;
1976, " 141;
1978, " 125;
1980, " 144.
- 44 Sociaal Cultureel Rapport 1982, blz. 143.

Noten bij hoofdstuk 5

- 1 De kabinetten staan in Bijlage I.
- 2 Gebaseerd op Fortuyn, Hoofdstuk 2.
- 3 De Liagre Böhl/Nekkers/Slot blz. 15.
- 4 Ligthart '84 figure 1
- 5 Hand. '50-'51 Tweede Kamer blz. 80.
- 6 Knulst blz. 66.
- 7 Idem blz. 60-61.
- 8 Smiers blz. 163
- 9 Voordeze periode is - afgezien van de Handelingen en Vrijheid en Democratie -gebruik gemaakt van de volgende bronnen:
 - Werkprogram 1951 (Parlement en Kiezer '51-'52 blz. 171)
 - Verkiezingsprogramma 1952 (P. en K. '52-'53 blz. 132)
 - Gemeenteprogram 1949 en 1953, voor zover niet specifiek op gemeentepolitiek gericht (P. en K. resp. '49-'50 blz. 155 en '53-'54 blz. 144)
 - Opgaande Lijnen (wervingsfolder) 1955In het beginselprogramma 1948 staat kunstniet vermeld, evenmin als in het urgentieprogram uit dat jaar.
 - De konklusies van de 'kommissie ad hoc' uit 1952.
Met dank aan Joost Smiers, die mij deze konklusies deed toekomen. De volledige teksten van de programma's staan in Bijlage II.
- 10 V en D 23-6-'51 Rob Geraerds, Verlos ons van het diletantisme. Hierin wordt verwezen naar een studiekonferentie waar kunst ter sprake kwam.
De kongressen van de VVD-vrouwen vonden plaats in 1953, '55 en '58. Verslag van de eerste:
 - V en D 26-9-'53 Congres cultuur en gemeenschap stelde belangrijke vraagstukken aan de orde.
 - V en D 3-10-'53 vervolg.
- 11 Hand. '52-'53 Tweede Kamer blz. 2258, 2259
- 12 Wijsenbeek was directeur van het Haags Gemeentemuseum.
- 13 Hoewel enkele VVD-Kamerleden al voor 1948 in de Kamer zaten voor de Partij voor de Vrijheid, heb ik hun activiteiten pas vanaf de vorming van de VVD bekeken.
- 14 Konklusies van de Kommissies ad hoc, 1952, punt 1.
- 15 V en D 12-2-'55 Cultuur en Politiek.
- 16 Gemeenteprogram 1949 par. 12.
Gemeenteprogram 1953 par. 75.
- 17 Opgaande lijnen 1955 Kunst en cultuur op een voorname plaats.
Ook: Hand. '49-'50 Eerste Kamer blz. 841.
- 18 Werkprogram 1951 par. 4.
Konklusies van de Kommissie ad hoc punt 3.
Gemeenteprogram 1953 par. 70
V en D 15-4-'49 Van Mourik, Tegen de daling van de goede smaak
V en D 7-6-'52 Mw. Fortanier-De Wit, De toekomst van ons land staat op het spel, ons gezin en onze cultuur mede in het geding.
- 19 V en D 8-11-'51 Het publiek wordt dit spel zonder coulissen beu.
- 20 V en D 14-4-'51 Rob Geraerds, Deze problemen zijn even groot als alle andere.
- 21 Konklusies van de kommissie ad hoc 1952 punt 2.
- 22 V en D 20-1-'51 Wat hapert er aan het gesubsidieerde toneel?
- 23 Konklusies van de kommissie ad hoc 1952 punt 7.
- 24 V en D 24-11-'51 Rob Geraerds, Gehoonde zakelijkheid of: d'artistieke spilzucht.

- 25 V en D 23-1-'54 Wethouder De Roos sprak behartenswaardige woorden op toneelcongres te Amsterdam.
- 26 Hand. '50-'51 Tweede Kamer blz. 1702 en
Hand. '53-'54 Tweede Kamer blz. 2291.
- 27 Hand. '50-'51 Tweede Kamer blz. 55.
- 28 Idem.
- 29 Idem blz. 56.
- 30 Hand. '53-'54 Tweede Kamer blz. 2291, 2292.
- 31 Kassies, blz. 41.
- 32 V en D 23-6-'51 Rob Geraerds, De artist vraagt actieve medewerking.
- 33 Smiers blz. 178.
- 34 Hand. '52-'53 Tweede Kamer blz. 2260.
- 35 V en D 26-5-'51 Tering en nering bij Onderwijs Kunsten en Wetenschappen.
- 36 V en D 19-5-'51 Cultuur en
V en D 22-9-'51 G.A. de Ridder, Om onze cultuur.
- 37 V en D 7-6-'52 Mw. Fortanier-De Wit, De toekomst van ons land staat op het spel.
- 38 Werkprogram '51 art. 2.
Gemeenteprogram '53 art. 72.
Opgaande lijnen '55.
Konklusies van de commissie ad hoc '52 punt 5 + 6.
- 39 V en D 29-11-'52 De Ridder, Over de kunstenaar en zijn verhouding tot de politiek.
- 40 V en D 14-4-'51 Rob Geraerds, Deze problemen zijn even belangrijk als alle andere.
- 41 Hand. '53-'54 Tweede Kamer blz. 2488, 2489.
- 42 Kassies blz. 338.
- 43 Hand. '49-'50 Eerste Kamer blz. 841.
- 43A Hand. '49-'50 Eerste Kamer Aanspraak blz. 45.
- 44 Hand. '53-'54 Eerste Kamer blz. 2250.
- 45 Hand. '54-'55 Eerste Kamer blz. 2151, 2152 en 2196, 2197.
- 46 Hand. '50-'51 Tweede Kamer blz. 56.
- 47 Idem blz. 1702.
- 48 V en D 28-3-'53 Kunstenaars in nood.
- 49 V en D 15-4-'49 Van Mourik, Tegen de daling van de goede smaak.
- 50 V en D 4-3-'49 Van Mourik, Hoe reageert onze jeugd op de radio?
Ontspanningsuitzendingen het meest in trek.
- 51 V en D 17-9-'48 Van Mourik, Zelfs de sterkste verdraagt dit niet.
- 52 V en D 28-1-'49 Van Mourik, Het grootste deel van het zakgeld is voor de bios.
- 53 V en D 28-10-'49 Amy Groskamp-ten Have, De bioscoop.
- 54 1960-1961, zie Hoofdstuk 6.5.
- 55 V en D 5-5-'51 Rob Geraerds, De artist vraagt actieve medewerking deel I: De scheppende kunstenaar en zijn publiek.
- 56 V en D 23-6-'51 Rob Geraerds, De artist vraagt actieve medewerking deel II: De belangstelling voor kunstuitingen is voldoende. Het laatste woord zal aan de tijd zijn.
- 57 V en D 20-1-'50/3-2-'50/17-2-'50 Van Mourik, Het culturele leven ten plattelande en
V en D 19-11-'55 Van Mourik, Het platteland en de cultuur. Tentoonstellingsauto's zouden een bruikbaar hulpmiddel zijn.
- 58 Opgaande lijnen, 1955 Kunst en cultuur op het platteland.
- 59 V en D 15-4-'49 Van Mourik, Tegen de daling van de goede smaak.
- 60 V en D 19-3-'55 Mw. Fortanier weerde zich geducht bij het 'kunst-debat'.
- 61 Konklusies van de commissie ad hoc '52, toelichting op punt 1.

Noten bij hoofdstuk 6

- 1 De kabinetten staan in Bijlage I.
- 2 Gebaseerd op Fortuyn
- 3 De Beus/Van Doorn blz. 18.
- 4 V en D 14-1-'65 VVD biedt constructief financieel alternatief.
- 5 Ligthart, figure 1.
- 6 Hilferink blz. 63 De eerste twee factoren verklaren de stijging van de tekorten voor 85%.
- 7 Voor deze periode is naast de Handelingen en de bladen Vrijheid en Democratie en Liberaal Reveil van de volgende bronnen gebruik gemaakt.
 - Urgentieprogram behorend bij het verkiezingsmanifest 1956 (Parlement en Kiezer '56-'57)
 - Verkiezingsmanifest 1959 Op het Keerpunt (P. en K. '59-'60)
 - Urgentieprogram behorend bij het verkiezingsmanifest 1963
 - Liberaal Bestek (wervingsfolder) 1962
 - Essay van Van Riel in Enige aspecten van het moderne liberalisme, en van mevrouw Schouwnaar-Franssen in Liberale gedachten.De volledige teksten van de kunstparagrafen staan in Bijlage II.
- 8 Van den Berg/Molleman blz. 146
- 9 1956: V en D 14-4-'56 Vrije tijd, benut tot geestelijke verheffing, en 31-3-'56 Vrije tijd als maatschappelijk euvel.
1957: V en D 6-4-'57 Liberaal gesprek-centrum zorgde weer voor leerzame uren.
1958: V en D 11-10-'58 (VVD-vrouwen) Najaarsconferentie.
1959: V en D 24-10-'59 W. Abspoel, Een levendig gesprek over een ogenschijnlijk droog onderwerp.
1961: V en D 8-4-'61 Pleidooi van mevrouw Van Someren voor 'n tweede TV-net.
- 10 V en D Hoofdartikelen van de nrs. 5-9-'56, 22-9-'56, 29-9-'56 en 6-10-'56
- 11 t/m 13 vervallen
- 14 Liberaal Bestek 1962, gezondheid
- 15 Enige aspecten...blz. 88.
- 16 L.R. 1e jaargang, nr. 2, april '56, mr. L.J.F. Wijsenbeek, Subsidiering in de cultuurpolitiek.
- 17 Enige aspecten... blz. 99.
- 18 L.R. 6e jaargang, nr. 3, jan. '63, H. van Riel, Kunst en liberale politiek.
- 19 Hand. '57-'58 Tweede Kamer blz. 2217.
- 20 V en D 11-10-'58 Najaarsconferentie.
- 21 Liberale gedachten blz. 225.
- 22 Hand. '60-'61 Tweede Kamer blz. 2609
- 23 Hand. '56-'57 Eerste Kamer blz. 2078
Hand. '61-'62 Tweede Kamer blz. 2346.
- 24 V en D 24-10-'59 W. Abspoel, Een levendig gesprek over een ogenschijnlijk droog onderwerp.
- 25 Hand. 1956-1957 Tweede Kamer blz. 2178
Hand. '61-'62 Tweede Kamer blz. 2345.
- 26 V en D 23-7-'60 Holland Festival.
Hand. '63-'64 Tweede Kamer blz. 684 (Van Someren).
Hand. '65-'66 Tweede Kamer blz. 974 (Van Someren).
Hand. '66-'67 Eerste Kamer blz. 804 (Van Dijk).
- 27 Urgentieprogram 1956 art. 7.

- Verkiezingsmanifest 1959 art.
Urgentieprogram 1963 art. 29.
- 28 O.a. Hand. '55-'56 Tweede Kamer blz. 2479 (Toneelgroep Forum).
Hand. '57-'58 Tweede Kamer blz. 2220 (Stichting Film en Jeugd).
Hand. '60-'61 Tweede Kamer blz. 2609 (Kunstmaandorkest, de
Nederlandse film in het algemeen).
Hand. '64-'65 Tweede Kamer blz. 867 (Film/bioskoopwezen,
ballet).
Hand. '65-'66 Tweede Kamer blz. 974 (Orkesten).
Hand. '65-'66 Eerste Kamer blz. 734 (Musea).
- 29 Hand. '61-'62 Tweede Kamer blz. 2345.
- 30 V en D 3-8-'57 De commissie voor culturele zaken van onze partij
in vergadering bijeen.
- 31 Hand. '56-'57 Eerste Kamer blz. 2078.
- 32 Hand. '57-'58 Tweede Kamer blz. 2217.
- 33 V en D 11-10-'58 Najaarsconferentie.
- 34 L.R. zie noot 16.
- 35 Urgentieprogram 1956 art. 7.
Verkiezingsmanifest 1959 art.
Urgentieprogram 1963 art. 29.
- 36 Hand. '56-'57 Tweede Kamer blz. 2179.
- 37 V en D 19-8-'61 De Ridder, Balletconcentratie.
- 38 Hand. '62-'63 Tweede Kamer blz. 2162.
- 39 Hand. '60-'61 Tweede Kamer blz. 2609.
- 40 Hand. '56-'57 Tweede Kamer blz. 2179.
- 41 V en D 6-4-'57 Liberaal Gesprek-centrum zorgde weer voor leerzame
uren.
- 42 V en D 4-4-'59 Organisatie en vrijheid in de beeldende kunst.
- 43 L.R. zie noot 16.
- 44 Hand. '59-'60 Tweede Kamer blz. 2287.
- 45 L.R. jaargang 6, nr. 5, mrt. '63, E. Nordlohne, Subsidiëring van
symfonieorkesten.
- 46 Hand. '56-'57 Eerste Kamer blz. 2078.
- 47 V en D 27-9-'58 Na socialistische thans ook katholieke kunst?
- 48 L.R. jaargang 7, nr. 4, mei '64, Mr. P. Zonderland, Het informatie-
recht van de concertbezoeker.
- 49 Hand. '62-'63 Eerste Kamer blz. 2314.
- 50 L.R. jaargang 8, nr. 1, nov. '64, Kunstsubsiëring.
- 51 L.R. zie noot 16.
- 52 V en D 14-3-'59 Kunstpolitiek: Fataal dirigisme.
- 53 V en D 17-9-'60 Onze huidige moderne stadsbeelden.
- 54 L.R. zie noot 18.
- 55 Urgentieprogram 1956 art. 7.
Verder o.a.: V en D 14-4-'56 Vrije tijd, benut tot geestelijke ver-
heffing.
- 56 Hand. '55-'56 Tweede Kamer blz. 2178.
- 57 L.R. zie noot 18.
- 58 V en D 28-1-'49 Van Mourik, Het grootste deel van het zakgeld is
voor de bios.
- 59 V en D 8-12-'56 Bezinning op ons nationaal cultuurbezit.
- 60 V en D 16-2-'57 P. Gros, Televisie: vooral ook positieve invloeden.
V en D 31-12-'60 Televisie, het nieuwe medium voor culturele ont-
wikkeling en ontspanning.
- 61 V en D 8-4-'61 Pleidooi van mevrouw Van Someren voor 'n tweede TV-
net.

-
- 62 V en D 31-3-'56 Vrije tijd als maatschappelijk euvel.
63 V en D 14-4-'56 Vrije tijd, benut tot geestelijke verheffing.
64 L.R. zie noot 16.
65 Enige aspecten... blz. 102.
66 Enige aspecten... blz. 100.
67 V en D 5-4-'58 Van Mourik, Amateuristische kunst ten onrechte in
het gedrang.
V en D 19-8-'61 Mr. H.J. Zeevalking, Culturele zelfwerkzaamheid,
een liberaal beginsel.
Hand. '56-'57 Eerste Kamer blz. 2078 (Schouwenaar-Franssen).

Noten bij hoofdstuk 7

- 1 De kabinetten staan in Bijlage I.
- 2 Gebaseerd op Fortuyn, hoofdstuk 3.
- 3 V en D 28-9-'73 VVD komt met tegenbegroting.
- 4 Andeweg/Hoogerwerf/Thomassen, hoofdstuk 3.
- 5 Knulst blz. 67-69.
- 6 Idem blz. 67.
- 7 Smiers/Van Lakerveld blz. 90-92.
Poll blz. 110.
- 8 Algemeen Handelsblad 23-11-'68, geciteerd in Poll, blz 117
- 9 Smiers/Van Lakerveld blz. 191
- 10 Ligthart '84 figure 1
- 11 Dit hoofdstuk is gebaseerd op de volgende bronnen (naast de Handelingen en de VVD-periodieken):
 - Beginselprogramma 1966
 - Verkiezingsprogramma 1967
 - Verkiezingsprogramma 1971 Liberalen op nieuwe wegen
 - V en D 27-10-'72 VerkiezingsnummerDe teksten van de kunstparagrafen van de programma's staan in Bijlage II.
 - de brochure Kunst-zinnig subsidiëren
- 12 Van den Berg/Molleman blz. 146
- 13 Wel verschijnt in L.R. 16e jaargang, nr. 2, okt. '74 het artikel De democratisering van de kunst door M. Kolthof, maar overheid en politiek komen in het verhaal niet voor.
- 14 L.R. 16e jaargang, nr. 3, voorjaar '75, M. Leeftang, Kunst-zinnig subsidiëren
- 14 a De heer van der Werff (VVD-Eerste Kamerlid) schreef mij dat dit zo was "omdat een aantal liberalen de brochure op onderdelen en als geheel tamelijk aanvechtbaar vond, maar niemand tijd of gelegenheid had iets beters te produceren".
- 15 Beginselprogramma 1966 art. 22.
- 16 Smiers/Van Lakerveld blz. 189.
Liberalen op nieuwe wegen 1971 art. 6a.
- 17 Verkiezingsprogramma 1967 hoofdstuk Cultuur, onderwijs, sport en ontspanning.
- 18 V en D 22-8-'71, Interview met Staatssecretaris Vonhoff.
- 19 Enige aspecten...blz. 101.
- 20 V en D 27-10-'72 Verkiezingsnummer hoofdstuk bijdragen naar vermogen.
- 21 Kunst-zinnig subsidiëren blz. 7.
- 22 Idem blz. 16.
- 23 Hand. '71-'72 Tweede Kamer blz. 911
- 24 Kunst-zinnig subsidiëren, blz. 26.
- 25 Hand. '69-'70 Eerste Kamer blz. 507.
Hand. '75-'76 Tweede Kamer blz. 1139.
- 26 V en D 13-9-'68 Culturele dag was groot succes.
- 28 V en D 12-7-'68 'Mijn opinie is...' Cultuurpolitiek.
- 29 Hand. '68-'69 Tweede Kamer blz. 2178, 2179.
- 30 Liberalen op nieuwe wegen art. 6d.
- 32 Kunst-zinnig subsidiëren blz. 26.
- 33 Idem blz. 32.
- 34 Idem blz. 27.

- 35 Hand. '71-'72 Tweede Kamer blz. 911.
- 36 L.R. 16e jaargang, nr. 3, voorjaar '75, M. Leeflang, Kunst-zinnig subsidiëren.
- 37 O.a. Mw. ten Broecke-Hoekstra, Hand. Tweede Kamer '65-'66 blz. 969.
- 38 Hand. '68-'69 Tweede Kamer blz. 2178
- 39 V en D 21-3-'69 Moet CRM zo blijven?
- 40 Hand. '73-'74 Tweede Kamer blz. 2410.
- 41 V en D 27-10-'72 Verkiezingsnummer, hoofdstuk bijdragen naar vermogen.
- 42 Hand. '72-'73 Tweede Kamer blz. 656.
- 43 Hand. '73-'74 Tweede Kamer blz. 2410.
- 44 Beginselprogramma 1966, art. 22.
Verkiezingsprogramma 1967 hoofdstuk Cultuur...
Liberalen op nieuwe wegen 1971 art. 6d.
- 45 V en D 27-10-'72 Verkiezingsnummer, hoofdstuk bijdragen naar vermogen.
- 46 V en D 13-9-'68 Culturele dag was groot succes.
- 47 V en D 19-8-'66 Architectuur en politiek dl. 1.
- 48 V en D 30-9-'66 idem dl. 3.
- 49 Liberalen op nieuwe wegen 1971 art. 6 b., c. en d.
- 50 Hand. '74-'75 Tweede Kamer blz. 3279, 3399.
- 51 V en D 13-9-'68 Culturele dag was groot succes.
- 52 Kunst-zinnig subsidiëren blz. 30.
- 53 Idem blz. 10.
- 54 Hand. '59-'60 Tweede Kamer blz. 2287.
Hand. '75-'76 Eerste Kamer blz. 434
- 55 L.R. 16e jaargang, nr. 3, voorjaar '75, M. Leeflang, Kunst-zinnig subsidiëren.
- 56 V en D 5-4-'68 mr. W.J. Geertsema, Filmkeuring in discussie.
V en D 19-2-'71 H. Wiegel, Filmkeuring in discussie.
- 57 V en D 21-3-'69 (Bijlage) Cultureel beleid.
- 58 Hand. '71-'72 Eerste Kamer blz. 410.
- 59 Evenals de verkiezingsprogramma's gevonden bij de brochures in de bibliotheek politieke wetenschappen van de UvA.
- 60 Hand. '69-'70 Eerste Kamer blz. 506
- 61 Liberalen op nieuwe wegen 1971 art. 6 f.
- 62 V en D 13-9-'68 Graag revolutionaire kunst.
- 63 Hand. '69-'70 Tweede Kamer blz. 1588.
- 64 Hand. '70-'71 Tweede Kamer blz. 1013.
- 65 Hand. '69-'70 Eerste Kamer blz. 506.
Hand. '71-'72 Eerste Kamer blz. 410.
- 66 Hand. '71-'72 Tweede Kamer blz. 911.
- 67 V en D 6-9-'68 Pre-adviezen culturele dag.
- 68 Liberalen op nieuwe wegen 1971, art. 6 c.
- 69 Idem.
- 70 Kunst-zinnig subsidiëren blz. 10 + 30.
- 71 Liberalen op nieuwe wegen 1971 art. 6c
- 72 Hand. '69-'70 Tweede Kamer blz. 1470.
- 73 V en D 27-10-'72 Verkiezingsnummer, hoofdstuk bijdragen naar vermogen.
- 74 Kunst-zinnig subsidiëren blz. 30.
- 75 V en D 12-7-'68 'Mijn opinie is ...' Cultuurpolitiek.

Noten bij hoofdstuk 8

- 1 De kabinetten staan in Bijlage I.
- 2 Gebaseerd op Fortuyn Hoofdstuk 4.
- 3 Daudt/V.d. Wolk, Hoofdstuk 4.
- 4 De Beus/Van Doorn, blz. 108.
- 5 Nota Kunst en Kunstbeleid
Nota toneelbeleid
Nota naar een nieuw museumbeleid
Nota orkestenbestel
- 6 De Beus/Van Doorn blz. 160.
- 7 Knulst blz. 70.
- 8 Layenberg blz. 24.
- 9 Pots blz. 58, 45.
- 10 Voor deze periode is gebruik gemaakt van de volgende bronnen (behalve de Handelingen en de VVD-tijdschriften):
 - Verkiezingsprogramma 1977 Vrijheid, werk, samenwerking
 - Verkiezingsprogramma 1981 Samen aan 't werk
 - Liberaal Manifest 1981, uitwerking van het beginselprogramma 1980 (waarin kunst niet wordt vermeld)In het urgentieprogramma 1982 komt kunst niet voor.
De volledige teksten van de kunstparagrafen zijn vermeld in Bijlage II.
 - Nota Uitgangspunten voor een gemeentelijk en provinciaal liberaal kunstbeleid
- 12 - Nota Uitgangspunten en nadere formuleringen voor een liberale kunstnota
 - De bijdrage van Van Riel aan de Revisordiskussie in De kunst en het geld.
- 11 Lucardie '83, blz. 120 en Van den Berg, blz. 15
- 12 V en D 28-5-'76, Congres vraagt meer aandacht voor cultuurbeleid
- 13 V en D 6-5-'80 Cultuurcongres. Mondelinge informatie van mevrouw Meulemans
- 14 V en D 18-11-'80 In memoriam Haya van Someren
V en D 29-12-'80 In memoriam Harm van Riel
- 15 V en D 28-5-'76 Congres vraagt meer aandacht voor cultuurbeleid
V en D 15-12-'78 Statenlid vraagt om cultuurnota
- 16 Alleen de algemene inleiding, blz. 4 tot 6
- 17 t/m 22 vervallen
- 23 Uitgangspunten voor een gemeentelijk ... blz. 4.
- 24 Hand. '75-'76 Eerste Kamer blz. 434.
- 25 Hand. '76-'77 OCV blz. C 452.
- 26 Hand. '79-'80 Tweede Kamer blz. 2917.
- 27 Hand. '78-'79 Eerste Kamer blz. 627, 629.
- 28 Hand. '80-'81 Eerste Kamer blz. 969 eveneens mevr. Vonhoff-Luyendijk over privatisering.
- 29 Hand. '82-'83 Eerste Kamer blz. 822, 823.
- 30 Hand. '78-'79 Eerste Kamer blz. 629.
- 31
- 32 Hand. '78-'79 Tweede Kamer blz. 1248
- 33 Uitgangspunten en nadere ... blz. 2.
- 34 Hand. '82-'83 Eerste Kamer blz. 822.
- 35 Hand. '81-'82 Tweede Kamer blz. 1615.

- 36 Eveneens in: V en D 16-2-'82 Het ontbreekt Van der Louw aan kunst-beleid
- 37 Hand. '81-'82 U.C.V. blz. C 712
- 38 L.R. 3e jaargang, nr. 2, 1958, prof.mr. D. Simons, Algemene aspecten van subsidiëring.
- 39 Kunst-zinnig subsidiëren blz. 3.
- 40 Hand. '76-'77, OCV blz. C 405.
- 41 Hand. '81-'82, UCV blz. C 7, 13, 14.
- 42 Uitgangspunten voor een gemeentelijk ... blz. 27.
- 43 Hand. '75-'76 Eerste Kamer blz. 434.
- 44 Uitgangspunten en nadere ... blz. 1, 2.
- 45 V en D 6-10-'81 Portret van een Amsterdamse galeriehouder.
- 46 Hand. '76-'77 OCV blz. C 364.
- 47 Hand. '76-'77 OCV blz. C 469.
- 48 Uitgangspunten voor een gemeentelijk ... blz. 4.
Vrijheid, werk, samenwerking, 1977 art. 7, 9.
- 49 Samen aan 't werk, 1981, hoofdstuk cultuur.
- 50 Hand. 79-'80 Tweede Kamer blz. 2917.
Uitgangspunten en nadere ... blz. 3 (punt 9).
Liberaal Manifest hoofdstuk cultuur.
- 51 Hand. '76-'77 Tweede Kamer blz. 3672
- 52 Hand. '80-'81 Eerste Kamer blz. 969
Hand. '80-'81 Tweede Kamer blz. 4585, 4587.
- 53 V en D 28-5-'76 Congres vraagt meer aandacht voor cultuurbeleid.
- 54 Hand. '82-'83 Tweede Kamer blz. 2128.
- 55 Uitgangspunten en nadere ... blz. 2 (punt 2).
- 56 Hand. '76-'77 OCV blz. C 363.
- 57 Hand. '78-'79 Tweede Kamer blz. 2799 en ook in Liberaal Manifest hoofdstuk cultuur.
- 58 Vrijheid, werk, samenwerking 1977, art. 7.
- 59 Liberaal Manifest hoofdstuk cultuur.
- 60 Hand. '76-'77 OCV blz. C 474.
- 61 De kunst en het geld blz. 23.
- 62 V en D 28-5-'76 Congres vraagt meer aandacht voor cultuurbeleid.
- 63 Hand. '76-'77 OCV blz. C 363.
- 63 Vrijheid, werk, samenwerking 1977 art. 7a.
- 64 Liberaal Manifest hoofdstuk cultuur.
Samen aan 't werk hoofdstuk cultuur.
- 65 Uitgangspunten voor een gemeentelijk ... blz. 5.
- 66 Uitgangspunten en nadere ... blz. 3 (punt 5).
- 67 Liberaal Manifest hoofdstuk cultuur.
Uitgangspunten en nadere ... blz. 3 (punt 6).
- 68 Mondelinge informatie van de Boekmanstichting.
- 69 Hand. '76-'77 Tweede Kamer blz. 3647.
- 70 Uitgangspunten voor een gemeentelijk ... blz. 5.

literatuurlijst

- Abspoel, A.W.; Geboorte, groei en bloei van de VVD; in: Vrijheid en Democratie 20.1.78.
- Andeweg, R.B., A. Hoogerwerf en J.J.A. Thomassen (red.); Politiek in Nederland; Alphen a/d Rijn '81; daaruit: A.P.M. Lucardie; Politieke partijen.
- Arkema, N., e.a.; Mr P.J. Oud, gezien door zijn tijdgenoten; Rotterdam '51.
- Baarle, Y. van; De kunst van het socialisme, beschouwingen over kunst- en cultuurbeleid. Deventer '82.
- Banning, Dr W.; Hedendaagse sociale bewegingen, achtergronden en beginselen. Deventer '64.
- Berg, J.Th.J. van den, en H.A.A. Molleman; Crisis in de Nederlandse politiek. Alphen a/d Rijn '74.
- Berg, Drs J.Th.J. van den; De VVD heeft de aansluiting met de liberale herleving gemist; in: Liberaal Reveil, jaargang 16, nr 2, okt.'74.
- Beus, J.W. de, en J.A.A. van Doorn, (red.); De interventiestaat. Meppel/Amsterdam '84.
- Boddendijk, F.R.; Syllabus politieke stromingen cursus 1983-1984, Vrije Universiteit, vakgroep politikologie.
- Boekman, Dr E.; Overheid en kunst in Nederland, Utrecht '75 (oorspronkelijk '39), met een inleiding door H. Michaël.
- Bovenkerk, F., e.a. (red.); Toen en Thans; Baarn '78. Daarin: B. van Heerikhuizen en N. Wilterdink; Conservatisme en sociologie in de jaren dertig.
- Daudt, H., en E. van de Wolk; Bedreigde democratie? Parlementaire democratie en overheidsbemoediging in de economie. Van Gorcum/ Intermediair '78.
- Diskussienota Kunstbeleid; Den Haag '72, Ministerie van CRM.
- Doel, J. van den, en A. Hoogerwerf (red.); Gelijkheid en ongelijkheid in Nederland, analyse en beleid. Alphen a/d Rijn '75. Daarin: L.A. Welters; Cultuur en beleid.

- Dunk, Prof. dr. H.W. van der; Conservatisme; Bussum '76.
- Elout, C.K.; Onze politieke partijen; A'dam 1919.
- Enige aspecten van het moderne liberalisme; Leiden '58. Met bijdragen van o.a. Prof. Mr. P.J. Oud, Prof. Mr. N.E.H. van Esveld, en Mr. H. van Riel.
- Fenger, Pim; Government and the arts: The Netherlands (uit nog te verschijnen boek), UvA, 1984.
- Fortuyn, Dr W.S.P.; Kerncijfers 1945-1983 van de sociaal-economische ontwikkeling in Nederland. Expansie en stagnatie. Deventer '83
- Geertsema, Mr W.J.; De VVD heeft geen behoefte het midden te verlaten. In: Liberaal Reveil jaargang 15 nr 4, najaar '73.
- Heldring, J.L.; Lof van het conservatisme. In: Liberaal Reveil, jaargang 15, nr 2, voorjaar '73.
- Hilferink, J.D.; Oorzaken van het stijgende exploitatietekort bij het gesubsidieerde beroepstoneel. Openbare Uitgaven 4 (1972) 2 (juni).
- Hoogenboom, A.; Kunstbevordering door de Rijksoverheid in Nederland 1795-1840, Utrecht '80 (doktoraalscriptie kunstgeschiedenis).
- Kassies, J.; Op zoek naar cultuur, verzamelde opstellen. Nijmegen 1980. Daaruit o.a. de volgende artikelen: Drees, Pen en de cultuur ('51); Politiek en cultuur en de afgrond ertussen ('74).
- Knulst, W.; Vermanen, verheffen en verdelen, in: Tien jaar ontwikkeling van het toneel; Instituut voor theateronderzoek A'dam '80.
- Kunst en het geld, De; een discussie over cultuurpolitiek. (Blz. 23, bijdrage Van Riel); A'dam '82.
- Kunst-zinnig subsidiëren, uitgave van de Teldersstichting. Den Haag '74.
- Kuypers, Prof. Dr G.; Grondbegrippen van politiek; Utrecht/Antwerpen 1973.
- Layenberg, B.J., en J. Honout; De kunstcijfers en de cijferkunst, in: Informatiebulletin Raad voor de Kunst 9 (1978) sept., blz. 24.
- Liagre Böhl, H. de, J. Nekkers, L. Slot; Nederland industrialiseert! Nijmegen '81.
- Liberaal gedachten, bundel opstellen, in 1962 aan Oud aangeboden. O.a. daarin: N.E.H. van Esveld; De vrijheid in het sociaal-economisch leven.
- Liberalisme in de jaren tachtig, uitgaven van de Teldersstichting. Den Haag '78.
- Ligthart, P.; Financing the art policy by the Dutch government 1950 - 1980. Interne publikatie Boekmanstichting, 1984.
- Ligthart, P.; Het gebied tussen openbaar en particulier, in: Muziek en Dans, april 1981,

- Lipschits, Dr I.; Links en rechts in de politiek; Meppel '69.
- Lipschits, Dr I.; Geschiedschrijving over de Nederlandse politieke partijen, reactie en aanvulling. In: Politieke Partijen in het staatsrecht, uitgave van de juridische fakulteit van de Erasmus-universiteit. R'dam '82.
- Lucardie, A.P.M.; Waar blijft nieuw rechts in Nederland, een voorstudie over de continuïteit van het sociaal-economisch denken in de VVD. In: Jaarboek '81 van het Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen.
- Lucardie, A.P.M.; De VVD en de tweede jeugd van het liberalisme in Nederland. In: Civis Mundi juli '83 (themanummer over de VVD).
- Lijphart, A.; Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek. A'dam '79.
- Meier, H.J.; Politiek zakboek 1967. Amsterdam '67.
- Nota Kunst en kunstbeleid, uitgave van het Ministerie van CRM, Rijswijk, 1976.
- Nota Naar een nieuw museumbeleid; Rijswijk '76. Uitgave van het Ministerie van CRM.
- Nota Orkestenbestel; Rijswijk '76; CRM.
- Nota Toneelbeleid; Staatsuitgeverij, Den Haag, 1976.
- Oud, P.J.; Het jongste verleden, parlementaire geschiedenis van Nederland 1918 - 1940. Assen '48 - '51 (6 delen).
- Parlement en kiezer, verschillende jaargangen.
- Poll, K.L.; De bekleemde elite. A'dam 1974.
- Pots, R.; Beeldende Kunstenaars Regeling en andere contraprestatieregelingen. Groningen '79 (doktoraalskriptie).
- Putten, J. van; Democratie in Nederland. Utrecht/Antwerpen 1975.
- Repertorium van de sociale wetenschappen. A'dam/Brussel '58.
Daaruit: W. Verkade; Het Liberalisme.
- Sabine, G.H.; A history of political theory. London '60.
- Scholten, G.H.; Heldring en het conservatisme. In: Liberaal Reveil jaargang 16, nr 1, juli 1974.
- Sizoo, J.; Inzake rechts, verkenning van een politieke gedachtenwereld. Meppel '71.
- Smiers, J.; Cultuur in Nederland 1945-1955. Nijmegen '77.
- Smiers, J., en C. van Lakerveld (red.); Matheid, hoezo? Tweeëntwintig teksten over kunst en politiek 1970-1980. Sjaloom '81.
- Sociaal Cultureel Rapport, verschillende jaren.
- Stuvers, V. de; Holland op z'n smalst (oorspr. 1873). Ingeleid en toegelicht door een werkgroep van het kunst-historisch Instituut der Universiteit van Amsterdam. Bussum '75.
- Thorbecke, Mr J.R.; Parlementaire redevoeringen. Deventer 1867.
- Tillema, J.A.C.; Victor de Stuvers, ideeën van een individualist. Assen '82.

- Uitgangspunten en nadere formuleringen voor een liberale kunstnota (interne nota VVD 1983) ('Amsterdamse nota').
- Uitgangspunten voor een gemeentelijk en provinciaal liberaal kunstbeleid, eindrapport van de studiegroep 'kunstbeleid' van de VVD-afdeling Den Haag 1983 ('Haagse nota').
- Woudenberg, W.; De dreiging van een staatsmloch, de ARP en de cultuurpolitiek 1945-1955. A'dam 1983 (doktoraalskriptie politikologie).

Boekmanstichting-Bibliotheek
Nieuwe Markt 41-4101/5000 Rotterdam
T 010-613624/37/40/42/43

bijlage 1

kabinetten

jaar	naam en partijen	min.(en staatssekr.) van OKW enz.
24. 6.45/ 3. 7.46	Schermerhorn-Drees PvdA, KVP, ARP, Lib.	V.d. Leeuw (PvdA)
3. 7.46/ 7. 8.48	Beel KVP, PvdA	Gielen (KVP)
7. 8.48/ 15. 3.51	Drees-Van Schaik PvdA, VVD, KVP, CHU, ARP	Rutten (KVP) (Cals) (KVP)
15. 3.51/ 2. 9.52	Drees I PvdA, VVD, CHU, KVP	Rutten (KVP) (Cals) (KVP)
2. 9.52/ 13.10.56	Drees II PvdA, KVP, CHU, ARP	Cals (KVP) (De Waal) (KVP)
13.10.56/ 22.12.58	Drees III PvdA, KVP, CHU, ARP	Cals (KVP) (De Waal) (KVP)
22.12.58/ 19. 5.59	Beel KVP, ARP, CHU	Cals (KVP) (Höppener) (KVP)
19. 5.59/ 24. 7.63	De Quay KVP, VVD, CHU, ARP	Cals (KVP) (Scholten)(CHU) +{(Staubenrouch)}(KVP) +{(Jansen)}(KVP)
24. 7.63/ 14. 4.65	Marijnen KVP, ARP, CHU, VVD	Bot (KVP) (Grosheide) (ARP) +{(Van der Laar) (KVP)
14. 4.65/ 22.11.66	Cals KVP, ARP, PvdA	Vrolijk (PvdA) (Egas) (PvdA)
22.11.66/ 5. 4.67	Zijlstra ARP, KVP	Klompé (KVP)
5. 4.67/ 6. 7.71	De Jong KVP, VVD, ARP, CHU	Klompé (KVP) (V.d.Poel) (KVP)
6. 7.71/ 20. 7.72	Biesheuvel I ARP, KVP, VVD, CHU, DS'70	Engels (KVP) (Veenendaal)(DS'70) +{(Vonhoff) (VVD)

jaar	naam en partijen	min.(en staatssekr.) van OKW enz.
20. 7.72/ 11. 5.73	Biesheuvel II ARP, KVP, VVD, CHU	Engels (KVP) (Vonhoff) (VVD)
11. 5.73/ 19.12.77	Den Uyl PvdA, KVP, ARP, D'66, PPR	Van Doorn (PPR) (Meyer) (PvdA)
19.12.77/ 11. 9.81	Van Agt I CDA, VVD	Gardeniers (CDA) (Kraayeveld-Wouters) +(Wallis de Vries) (VVD)
11. 9.81/ 29. 5.82	Van Agt II CDA, PvdA, D'66	Van der Louw (PvdA) (De Boer) (CDA)
29. 5.82/ 4.11.82	Van Agt III CDA, D'66 (alleen PvdA-ers eruit)	De Boer (CDA)
4.11.82/	Lubbers CDA, VVD	Brinkman (CDA)

bijlage 2

partijprogramma's

1948

In het beginselprogramma wordt kunst niet genoemd, evenmin in het urgentieprogramma uit hetzelfde jaar.

1949

Gemeenteprogramma:

hoofdstuk Onderwijs, Volksontwikkeling en Kunst

11. De gemeente moedige de beoefening van wetenschap en kunst, ter vermeerdering van de volkskracht en ter verhoging van het algemeen beschavingspeil, aan. De organisaties, welke zich de volksontwikkeling alsmede een goede besteding van de vrije tijd ten doel stellen, dienen zo nodig medewerking van de gemeente te ontvangen.

12. De gemeente drage, zo particulier initiatief niet toereikend is of achterwege blijft, het hare er toe bij gebouwen en voorwerpen, welke kunstwaarde hebben of van historische betekenis zijn, te beschermen.

1951

Werkprogramma, hoofdstuk Kunsten en Wetenschappen:

1. De overheid moedige de beoefening van wetenschap en kunst aan. Dit geschiedde voornamelijk in de vorm van steun aan instellingen, die op dit gebied werkzaam zijn.

2. Wanneer prijsvragen worden uitgeschreven, worde gewaakt tegen eenzijdige samenstelling van de jury's. Opdrachten worden uitsluitend gegeven door deskundige colleges, waarin, naast de vertegenwoordigers van de burgerij, de direct belanghebbenden hoogstens als minderheid zijn vertegenwoordigd.

3. Steun worde gegeven aan instellingen en organisaties, die het zuiver gebruik van de Nederlandse taal willen bevorderen.

4. De overheid bevordere, dat bij de opvoeding van de schooljeugd ook aandacht wordt besteed aan kunstzinnige verdieping, ten bate van het culturele niveau van ons volk.

1952

Verkiezingsprogramma:

17. Bevordering van de ontplooiingsmogelijkheden van de kunst en de kunstenaars, uitsluitend op die wijzen, welke hun zelfstandigheid volledig waarborgen.

1952

Konklusies van de commissie ad hoc:

CONCLUSIES

waartoe de door het Bestuur van de Vereniging van Staten- en Raadsleden van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie ingestelde Commissie ad hoc ter bestudering van het probleem betreffende subsidie-verlening door de Overheid aan de Kunst, in samenwerking met de Kunstcommissie van de V.V.D., in haar slotvergadering op 30 Januari 1952 is gekomen.

1. De Commissie is van oordeel, dat steun aan de kunst in de eerste plaats door de particulier dient te worden verleend. Door de zware belastingdruk heeft de Overheid het de particulier echter onmogelijk gemaakt deze steun in de noodzakelijke omvang te geven. Zolang de Overheid die onmogelijkheid doet voortduren, dient zij deze plicht zelf te vervullen. Aangezien evenwel naar de mening van de V.V.D. de steun van de overheid aan de kunst alleen dan zin heeft, wanneer de particulier geïnteresseerd blijft, dient de Overheid die steun mogelijk te maken door verlagings der belastingdruk of door het verlenen van algehele of gedeeltelijke vrijstelling van schenkings- en successierecht voor dergelijke steun dan wel door toe te staan dat zodanige steun geheel of ten dele bij de heffing van de Inkomstenbelasting ten laste van het inkomen wordt gebracht. Tevens wordt de particulier met een klein inkomen in staat gesteld zoveel mogelijk deel te nemen aan alle uitingen van cultuur.
2. De Overheid moedige de beoefening van wetenschap en kunst aan. Dit geschiedt voornamelijk in de vorm van steun aan instellingen, die op dit gebied werkzaam zijn.
3. De Overheid bevordert, dat bij de opvoeding van de schooljeugd aandacht wordt besteed aan kunstzinnige verdieping, ten bate van het culturele niveau van ons volk.
4. Onderscheid moet worden gemaakt tussen de taak van het Rijk en die van de lagere organen op het gebied der subsidie-verlening. De Rijksoverheid dient zich te bepalen tot het bevorderen, e.g. in stand houden van het werk van instellingen en organisaties van algemeen landelijk karakter. De lagere organen moeten zorgen voor het brengen van kunst bij de burgerij, en - aanvullend - voor steun aan instellingen en organisaties in het eigen gebied.
5. Overheidsinstanties moeten niet gemengd worden in de beoordeling van kunst. Wel hebben zij tot taak om te waken tegen eenzijdige samenstelling van alle commissies op kunstgebied, zoals b.v. van jury's, indien van humentwege of met hun medewerking prijsvragen worden uitgeschreven; van jury's behoren in gemengd verband vertegenwoordigers van verschillende kunstrichtingen en financieel direct noch indirect belanghebbende kunstenaars deel uit te maken.
6. Opdrachten dienen uitsluitend te worden gegeven en beoordeeld door deskundige colleges, waarvan in de eerste plaats vertegenwoordigers van de burgerij deel uitmaken, terwijl direct of indirect belanghebbenden slechts als minderheid vertegenwoordigd mogen zijn.
7. Het is noodzakelijk, dat de Overheid medezeggenschap heeft ten aanzien van de deugdelijkheid van het geldelijk beheer der besturen van gesubsidieerde verenigingen. Accountants-onderzoek van overheidswege zal in deze gevallen voorgeschreven moeten worden.
8. Zolang het College van Rijksbemiddelaars in de tegenwoordige vorm bestaat, is het noodzakelijk noch wenselijk, dat de Overheid voorschriften geeft ten aanzien van de salarissen, uit te betalen aan krachten, verbonden aan gesubsidieerde gezelschappen.
9. Gegeven het feit, dat de Overheid de taak van de particulier heeft overgenomen, heeft zij ook de plicht de kunstenaar in de gelegenheid te stellen zijn kunst onder het volk te brengen, b.v. door het zoveel mogelijk beschikbaar stellen van expositie-ruimte.
10. In het belang van de handhaving van het peil van de Nederlandse cultuur, dient de Overheid er zorg voor te dragen, dat het uitgeven van tijdschriften op het gebied van kunst en cultuur financieel mogelijk wordt gemaakt.

SAMENSTELLING VAN DE COMMISSIE

- D.W. Dettmeijer te 's-Gravenhage, Voorzitter
 R.Th.J. le Cavellier te Amsterdam
 J.M.F.A. van Dijk te Amersfoort
 G.H. 's-Gravesande te 's-Gravenhage

J.J. Hornstra Jun. te Wassenaar
 Mr. N.J.C.M. Kappeyne v.d. Coppello te Loenen a/d Vecht
 J.J. van Mechelen te Amsterdam
 Mr. H. van Riel te 's-Gravenhage
 P.A. Scheen te 's-Gravenhage
 Mevrouw J.F. Schouwenaar-Franssen te Rotterdam
 Mevrouw Ida Simons-Rosenheimer te 's-Gravenhage
 Mr. L.J.F. Wijsenbeek te 's-Gravenhage en
 Mejuffrouw Mr. M.M.F. van Everdingen te 's-Gravenhage, Secretaresse
 N.B. De heer J.D. Ros te 's-Gravenhage heeft tot zijn overlijden actief aan het werk der Commissie deelgenomen.

TOELICHTING OP PUNT I VAN DE CONCLUSIES

Het lid der Commissie, Mr. L.J.F. Wijsenbeek, geeft de volgende toelichting op het slot van punt 1:

"Dit ware b... te bereiken door te bevorderen dat diegenen, die een geringe financiële draagkracht hebben, zich verenigen tot spaargezelschappen, in de trant van de spaargezelschappen, die bestaan om gezamenlijk loten uit de staatsloterij te kopen. Uit het jaarlijkse gespaarde bedrag kan dan een werk van beeldende kunst aangekocht worden, dat onder de leden verloot wordt. Het winnend lid loot daarna een aantal jaren niet mee. Evenzeer mogelijk is dat het geld gedurende een aantal jaren besteed wordt voor een bezoek aan een culturele manifestatie (concert, toneelvoorstelling, opera, museum). Opgemerkt zij, dat in Zweden dit systeem reeds jaren bestaat en grote opgang gemaakt heeft."

1953

Gemeenteprogramma:

Kunst

69. De overheid zie toe, dat de lokale gemeenschap deel heeft aan hetgeen de huidige maatschappij aan geestelijke verworvenheden biedt. Zij stelle zich op het standpunt, dat de overheid - staatsrechtelijk en administratief georiënteerd als zij is - zich wegens haar wereldlijk gezag niet rechtstreeks en onmiddellijk met de geestelijke ontwikkeling kan bemoeien. Zij zal haar taak niet verrichten door zichzelf te mengen in activiteiten, welke aan esthetische waarden vorm geven, maar door het scheppen van zo groot mogelijke waarborgen, dat een veelvoud van geestelijke en maatschappelijke stromingen tot samenwerking wordt gebracht, opdat niet het ene ten koste van het andere tot ontwikkeling kome of aan nieuwe ontwikkelingen de levenskans worde misgund.
70. Ter verhoging van het algemeen beschavingspeil bevordere de gemeente, dat bij de opvoeding van de schooljeugd aandacht wordt besteed aan kunstzinnige verdieping.
71. Onderscheid moet worden gemaakt tussen de taak van het Rijk en die van de lagere organen op het gebied der subsidieverlening. De Rijksoverheid dient zich te bepalen tot het bevorderen, c.q. in stand houden van het werk van instellingen en organisaties van algemeen landelijk karakter. De lagere organen (de gemeenten) moeten ervoor zorgen de kunst nader te brengen tot de burgerij en - aanvullend - zorgdragen voor steun aan instellingen en organisaties in het eigen gebied.

72. Overheids instanties moeten niet gemengd worden in de beoordeling van kunst. Wel hebben zij tot taak om te waken tegen eenzijdige samenstelling van alle commissies op kunstgebied, zoals bijv. van jury's, indien van hunnentwege of met hun medewerking prijsvragen worden uitgeschreven; van jury's behoren in gemengd verband vertegenwoordigers van verschillende kunstrichtingen en financieel noch direct belanghebbenden deel uit te maken.

73. Opdrachten dienen uitsluitend te worden gegeven en beoordeeld door deskundige colleges, waarvan in de eerste plaats vertegenwoordigers van de burgerij deel uitmaken, terwijl direct of indirect belanghebbenden slechts als minderheid vertegenwoordigd mogen zijn.

74. Het is wenselijk, dat de gemeente de kunstenaar in de gelegenheid stelt het volk in aanraking te brengen met de kunst, b.v. door het zoveel mogelijk beschikbaar stellen van expositieruimte.

75. De gemeente drage, zo particulier initiatief niet toereikend is of achterwege blijft, het hare ertoe bij gebouwen en voorwerpen, welke kunst waarde hebben of van historische betekenis zijn, te beschermen.

1955

Opgaande Lijnen:

Kunst en cultuur

Kunst en cultuur op een voorname plaats

Het peil waarop kunst en cultuur staan bepaalt grotendeels de plaats van een volk in de wereldgeschiedenis, terwijl zonder kunst en cultuur het leven voor zeer velen van ons een groot deel van zijn inhoud en charme zou verliezen.

Overheidssteun onbekrompen

Zolang de belastingen zó hoog blijven, kunnen kunst en cultuur niet bloeien zonder onbekrompen steun van de overheid. Deze steun worde dan ook onbekrompen gegeven, en kan onbekrompen worden

gegeven, omdat de bedragen die nodig zijn, ook bij een royale opvatting van de overheidstaak, het staatsbudget nimmer zwaar zullen belasten in verhouding tot andere kostengroepen der overheidshuishouding.

Kunst en cultuur op het platteland

Van het liberale beginsel uit gezien is spreiding van kunst en cultuur over de kleine steden en het platteland een specifieke taak der lagere publiekrechtelijke organen. Hetzelfde geldt voor de financiering van de mogelijkheid om alle vormen van kunst en cultuur onder het bereik van Nederlanders met lagere inkomens te brengen. Bij deze dingen kan een belangrijke taak weggelegd zijn voor reeds gevormde of nieuw te vormen plaatselijke gemeenschappen.

Involed van het publiek op de subsidiëring van kunst

Men late in het algemeen de vraag, wie subsidies krijgt, door de vrije keuze van het publiek bepalen, en bevordere de mogelijkheid voor particulieren om door fiscale of andere faciliteiten kunstwerken voor zich zelf in eigendom te verkrijgen, om er thuis rustig van te genieten. Dit namelijk geeft de nauwste band tussen de Nederlander en zijn kunst.

Bij de verdeling van alle overheidssubsidies is inschakeling van belangstellenden, zo mogelijk deskundigen, maar nimmer belanghebbenden, uit alle sociale en politieke groeperingen noodzakelijk om te voorkomen, dat of enkele specialisten uitmaken de bal toespelen. De Volkspartij voor Vrijheid en Democratie vreest dat op dit gebied vrij grote misbruiken bestaan en acht hier bijzondere waakzaamheid van regeringsinstanties nodig. Ook hier zal machtsconcentratie veelal tot machtsmisbruik leiden.

1956

Verkiezingsmanifest, urgentieprogramma:

7. Bevordering van de ontplooiingsmogelijkheden van de kunst en de kunstenaars, op zodanige wijze, dat de zelfstandigheid van de kunstenaar volkomen blijft gewaarborgd.
Rijk, provincie en gemeente dienen de voorwaarden te scheppen, waardoor het kunstleven tot bloei kan komen.
De jeugd moet worden opgevoed tot het leren genieten van kunstuitingen.
Cultuurspreiding moet worden bevorderd, mede door een grotere spreiding der opleidingsinstituten voor kunstenaars.

1959

Verkiezingsmanifest Op het Keerpunt, urgentieprogram:

19. Bevordering der ontwikkelingsmogelijkheden op het gebied van de kunst op zodanige wijze, dat de vrijheid van de kunstenaar blijft gewaarborgd.

1962

Liberaal Bestek, paragraaf gezondheid:

Gezonde mensen in een gezond land, werkende in een gezond geestelijk klimaat, is het doel van de V.V.D. en dat verklaart ook waarom onze partij handhaving en verhoging van het culturele niveau van ons land door een ruime subsidiepolitiek voor kunst en wetenschap gewent acht. Een actief cultureel beleid acht de V.V.D. van grote betekenis mede in verband met de verkorting van de arbeidstijd. De V.V.D. onderkent duidelijk het belang van al deze collectieve behoeften voor onze persoonlijke welvaart.

1963

Verkiezingsmanifest, urgentieprogram:

1963

29 Bevordering der ontwikkelingsmogelijkheden op het gebied van de kunst op zodanige wijze, dat de vrijheid van de kunstenaar blijft gewaarborgd.
Onderzoek naar de mogelijkheid van de instelling van een nationaal cultuurfonds voor manifestaties, die alleen landelijk kunnen worden georganiseerd.

1966

Beginselprogramma:

Hoofdstuk Onderwijs, cultuur en ontspanning

22. Doordrongen van de grote betekenis van een zo sterk mogelijke culturele ontwikkeling van ons volk, verlangt de partij een doelbewust beleid ten aanzien van de cultuur. Deze dient, mede ter handhaving van het Nederlands geestesmerk, in al haar facetten tot haar recht te kunnen komen, zonder dat in enig opzicht een cultuurpatroon wordt opgelegd.

De overheid dient daartoe voor culturele uitingen zo gunstig mogelijke omstandigheden te bevorderen door de scheppende mens de kans te bieden zich in vrijheid te ontplooiën en door ervoor te zorgen dat de bevolking in al haar geledingen deel kan hebben aan de uitingen van de cultuur.

1967

Verkiezingsprogram, hoofdstuk Cultuur, Onderwijs, sport en ontspanning:

algemeen

Alle facetten van de cultuur moeten tot hun recht kunnen komen, zonder dat de overheid een cultuurpatroon oplegt.

De overheid moet helpen overal waar pogingen gedaan worden om het culturele peil van ons volk te verhogen. Bij dit beleid moet mede het Nederlands geestesmerk worden gehandhaafd.

De scheppende mens moet de mogelijkheid hebben zich in vrijheid te ontplooiën. De overheid dient daartoe voor culturele uitingen zo gunstig mogelijke omstandigheden te bevorderen en de rechtspositie van kunstenaars te versterken.

Door het overheidsbeleid moet worden bevorderd dat de bevolking in al haar geledingen, in het bijzonder de jeugd, deel kan hebben aan uitingen van de cultuur.

De uitbreiding van het systeem van culturele jeugdpasspoorten, tegen vertoon waarvan lagere tarieven gelden, dient te worden nastreefd.

Een evenwichtig beleid ter zake van de regionale spreiding van cultuuruitingen moet actief worden bevorderd.

Voor de taak van de overheid op het gebied van cultuur, jeugdvorming en ontspanning geldt, dat zij zich van directe inmenging in de uitvoering moet onthouden.

Zij dient te eisen dat zoveel mogelijk de kostprijs voor het deel hebben aan deze activiteiten wordt betaald doch zal, waar dit niet kan, door middel van subsidiëring het doel moeten bevorderen.

Verscheiden subsidies zijn uit den boze. Duidelijk dient te blijken op welke wijze de verschillende activiteiten worden gesubsidieerd en tot welke bedragen.

1971

Verkiezingsprogramma Liberalen op nieuwe wegen:

6. Cultuur

a. Een tijd waarin de techniek een steeds grotere rol gaat spelen eist het voeren van een cultuurbeleid dat duidelijk is voor de burgers.

Techniek en toegenomen welvaart kunnen het gevaar opleveren van een verschraving en vermaterialisering van de samenleving tenzij men beide ten goede aanwendt: de techniek voor nieuwe vormen en betere communicatie; de toegenomen welvaart voor grotere ontplooiingsmogelijkheden van de individuele burger.

b. De creativiteit moet worden ontplooid, te beginnen bij de jeugd, waarbij het van groot belang is bij de allerjongsten aan te vangen. Dit kan onder meer bevorderd worden op de volgende manieren:

1e. Bij kleuter- en basisonderwijs de juist dan aanwezige grote creatieve mogelijkheden gebruiken.

2e. Bij het voortgezet onderwijs meer aandacht besteden aan expressievakken.

3e. Jeugdfestivals in alle delen van het land stimuleren als een belangrijk onderdeel van de kunstzinnige vorming.

4e. Meer dan al gebeurt kunstenaars betrekken bij het onderwijs en de kunstzinnige vorming.

Met de inbedding van de kunst in de maatschappij moet reeds bij het begin van de opvoeding begonnen worden. Expressievakken behoren tot de belangrijkste en doeltreffendste opvoedingsmiddelen. Toneelspelen bijv. eist een zich grondig verdiepen in een tekst, discipline in bewegen, een zich inleven in andere mensen en situaties. Dit is een vorm van onderwijs waarmee vermoedelijk meer bereikt kan worden dan met het traditionele onderwijs. Op verschillende Engelse secundaryschools is het reeds een normaal leervak; toneelspelers der grote gezelschappen treden hierbij als leraren op.

c. Iedere burger moet zo veel mogelijk bij de kunst worden betrokken op de volgende wijze:

1e. Beeldende kunstenaars betrekken bij de artistieke verfraaiing van nieuwbouwwijken en van reeds bestaande wijken teneinde de leefbaarheid te bevorderen.

2e. De hele bevolking deel laten hebben aan het kunstleven. Behalve jeugd-paspoorten ook bejaardenpaspoorten invoeren. De drempelvrees voor het theater, de concertzaal en het museum verminderen door een nog betere informatie o.a. via radio en televisie.

3e. De kunstbeoefening door amateurs stimuleren behalve door de reeds bestaande subsidieregeling ook door het ter beschikking stellen van lokaalruimten.

d. De kunstenaar een zodanig klimaat voor leven en werken verschaffen dat een optimale ontplooiing mogelijk is zonder dat de overheid ooit zelf een cultuurpatroon oplegt. Streven naar vervanging van de contraprestatie door reële inschakeling.

Wij juichen de ontwikkeling bij de grote symfonieorkesten toe, waarbij de rechtspositie van de uitvoerende kunstenaar is verbeterd en hem inspraak en medezeggenschap is verleend.

e. Er op toezien dat zoveel mogelijk de kostprijs voor activiteiten wordt betaald en waar dit niet mogelijk is een doelgericht subsidiebeleid voeren.

f. Een geïntegreerd cultuurbeleid voeren waarin voor actief en passief kunstbeleven plaats is en dat recht doet aan verscheidenheid. Dat betekent: het beleid voortdurend aanpassen aan veranderende situaties.

Iedere starheid is uit den boze.

Het kunstenaarsverzet heeft in dit hele proces een duidelijke functie, maar de kunstenaars dienen zich wel te realiseren dat de overheid niet alleen de hoedster is van hun belangen, maar ook van de belangen van hen die zich in de bestaande cultuurvormen thuis voelen en niet protesteren.

Alleen de grootste wederzijdse verdraagzaamheid kan tot een goede synthese leiden.

1972

Verkiezingsnummer van Vrijheid en Democratie, 27-10-'72: titel: Cultuurbeleid: bijdragen naar vermogen

Wij liberalen geven aan de term sociaal-cultureel beleid de voorkeur boven het woord welzijnsbeleid. Na de invoering van die term hebben wij moeten constateren dat men steeds meer onder die noemer is gaan brengen, hetgeen leidt tot een benadering die ons te vrijblijvend is. Ten slotte kan men met recht en reden constateren dat het gehele overheidsbeleid is gericht op het welzijn van onze bevolking en vaak nog van een veel grotere kring.

Dat geldt voor het handhaven van de wet, die de zwakken beschermt, voor het verdedigen van onze vrijheid, voor de regeling van ons democratisch bestuur en voor het bevorderen van de welvaart. Bepaald niet onbelangrijk. Maar wie onze samenleving beschouwt, ontdekt al gauw dat er talrijke activiteiten en waarden zijn die — niet-materieel van aard — voor de handhaving van onze beschaving volstrekt onmisbaar zijn. Het zijn de zorg voor de zwakken, de achterblijvers, de uit-de-boot-vallers, het behoud van ons natuurlijk milieu en het musisch genot, die ieder op hun wijze bijdragen tot de ontplooiing van de mens, die wij zo natuurlijk voorstaan.

Geen bedeling

De bevordering van die activiteiten is niet minder belangrijk dan de bevordering van sociaal-economische doeleinden. Het ene streven zonder het andere zou tot dagdromerij leiden of tot stompzinige cultuurloosheid. Daarom zien wij dit beleid niet als een versiering, die wij ons slechts kunnen veroorloven in tijden van toenemende welvaart. De overheid zal sociaal-culturele beleidsdoeleinden moeten stellen naast en zo nodig tegenover sociaal-economische. Daarom zien wij dit beleid ook niet in de sfeer van de bedeling. Het gaat om zulke grote en onmisbare waarden, ook voor het individu, dat daarvoor van hem een redelijk offer verwacht

mag worden. Zoals de overheid hier een keuze moet doen tussen deze zaken en de beslissing over het al of niet toelaten van bijvoorbeeld een gastoring of de aanpak van een weg, zo mag ook van iedere afzonderlijke burger verwacht worden dat hij hiervoor kiest boven de aanschaf van directe materiële goederen. Dat standpunt is eerst de erkenning van de omstandigheid dat de echt belangrijke zaken moeten voorgaan, ook als men nog niet al zijn materiële wensen vervuld heeft zien gaan.

Natuurlijk zijn er omstandigheden die verhinderen dat men een wezenlijke bijdrage kan leveren voor de verwerving van deze diensten. Dat geldt met name voor de activiteiten die in het kader van de maatschappelijke dienstverlening worden ontplooid. Een goed beleid is er daarom mede op gericht om te voorkomen dat bepaalde individuen en groepen in onze samenleving, die deze zaken echt nodig hebben, er niet aan toe kunnen komen doordat er financiële drempels zijn opgeworpen.

Een belangrijk deel van de sociaal-culturele activiteiten zoals de sportbeoefening, de culturele uitingen, de vorming en ontwikkeling richten zich allermint speciaal op achtergebleven groepen. Een ontvalt in het geheel de basis aan, de gedachte dat zulke zaken voor niets moeten worden aangeboden. Een verstandige tarievenpolitiek zorgt er daarbij voor dat men hen, die het moeilijk kunnen dragen toch niet afschrikt. Bijvoorbeeld door speciale jeugd- of gezinstarieven, welke laatste in het afgelopen jaar in de Rijksmusea meer toepassing hebben gekregen. Het gaat ons bij dit alles niet in de eerste

plaats om het geld dat op deze wijze door de gebruikers wordt ingebracht, hoewel ook dat als een goede zaak moet worden beschouwd. Er is in deze sector namelijk veel te doen wat niet gebeuren kan omdat de overheid er geen geld voor beschikbaar kan stellen. Elke gulden die ten onrechte wordt besteed door de overheid omdat verzuimd wordt die gulden van de gebruiker te vragen, kan elders niet door de overheid worden uitgegeven. Daardoor blijft nuttig en belangrijk werk liggen.

Terughoudend

Maar er is een belangrijker motief. Particuliere inbreng in de sociaal-culturele sector, zowel financieel als organisatorisch, weethoudt de overheid ervan zich te veel te bemoeien met de inhoud van het werk. De overheid doet er in het algemeen goed aan terughoudend te zijn bij het bepalen van wat moet is of veranderd. Pas als het algemeen belang wordt geschaad moet de overheid als hoedster daarvan optreden. In het algemeen dient zij de voorzieningen te scheppen waarin bepaalde activiteiten zich kunnen ontplooiën, als zonder het overheidsoptreden die noodzakelijke voorzieningen er niet zouden komen.

Ook dan is er voor de overheid nog veel te doen zonder dat ze zich opwerpt als de alwetende, bemoeizuchtige oudtante, die vanwege de te verwachten erfenis haar neefjes en nichtjes naar hartelust mag nage-loren.

Ontplooiing

Zowel op het gebied van de recreatie, de cultuur, de jeugdzorg, het bejaardenwerk en de sport is er al veel in gang gezet en moet er nog veel gebeuren. De erkenning daarvan en de bereidheid daartoe is voor ons liberalen geen punt.

Wij zien de kwaliteit van het sociaal-culturele werk als van doorslaggevende betekenis om de problemen, die op ons afkomen te kunnen oplossen. Daarover zijn wij in het geheel niet pessimistisch. Maar de oplossing heeft pas zin en positieve invloed op de toekomstige ontwikkeling als wij er de ontplooiingskans voor de vrije mens in kunnen waarmaken. Aan dat beginsel willen wij in de eerste plaats ook ons sociaal-culturele beleid gebouwd zien.

1977

Verkiezingsprogramma Vrijheid, werk, samenwerking:

7. cultuur

Het cultuurbeleid van de VVD is erop gericht ons volk kennis te laten nemen van de verworvenheden van de cultuur en de culturele bewustwording te stimuleren. Geïnteresseerden behoort de kans te worden geboden zich te verdiepen in de facetten van onze cultuur, waarnaar hun belangstelling uitgaat.

Het bij velen bestaande gebrek aan culturele belangstelling dient voor een belangrijk deel te worden toegeschreven aan onbekendheid. De overheid heeft de plicht bij te dragen aan het wegnemen van die onbekendheid. Zij dient bij haar beleid als uitgangspunt te nemen, dat elk mens het recht heeft zelf zijn wijze van ontplooiing te kiezen.

- a. Het onderwijs moet de culturele belangstelling bevorderen.
- b. De kunstbeoefening door amateurs vormt een van de pijlers van de culturele bewustwording van een volk.

- c. Het op verantwoorde wijze bewaren van unieke en onvervangbare cultuurschatten verdient grote zorg.
- d. Het behoud van monumenten, daaronder begrepen natuurmonumenten, verdient grote aandacht.
- e. Gestreefd zal worden naar gelijke behandeling van beeldende en andere scheppende kunstenaars.
- f. Voor het bijwonen van culturele voorstelling dient in beginsel een reële eigen bijdrage in de kosten ervan te worden betaald.
- g. Voor het toekennen van subsidies en andere vormen van ondersteuning van kunstzinnige activiteiten worden objectieve maatstaven opgesteld.
- h. Regionale culturen worden door de overheid erkend en gesteund.

1980

Beginselprogramma 1980: kunst niet genoemd.

1981

Liberaal Manifest:

Cultuur

Het cultuurbeleid dient er op gericht te zijn de burgers kennis te laten nemen van de verworvenheden van de cultuur, de culturele bewustwording te stimuleren en een klimaat te scheppen, waarin de kunstenaar zijn talenten zo volledig mogelijk kan ontplooiën. Voorts moet het zich richten op het behoud van waardevolle cultuuruitingen alsmede op het mogelijk maken van nieuwe ontwikkelingen. De overheid dient voorwaarden te scheppen voor ontwikkeling en verspreiding van een veelzijdig culturaanbod. Daardoor biedt zij de burgers (zowel jong als oud) kansen om eigen voorkeuren te volgen en stimuleert zij hen zich naar eigen aard en aanleg te ontwikkelen.

Via de media en door creatieve vorming binnen het onderwijs dient de culturele bewustwording van de burgers te worden aange-

wakkerd. Het beleid moet voorwaardenscheppend zijn, zowel voor actieve als voor passieve kunstbeoefening. Zo groot mogelijke deelneming door zoveel mogelijk burgers dient een van de uitgangspunten van het beleid te zijn. Maar het recht van elke burger om zelf zijn wijze van ontplooiing te kiezen mag niet worden aangetast. Ook dient de overheid zich te onthouden van een cultuurbeleid, dat er op gericht is een bepaalde maatschappijvisie op te leggen.

De overheid behoort uitbreiding en versterking van de amateuristische kunstbeoefening te stimuleren - o.m. door het onderwijs en bij wijkgerichte activiteiten - en begeleiding door professionele kunstbeoefenaars te bevorderen.

Speciaal op het terrein van de cultuur dient de overheid zich bij haar subsidiebeleid te laten leiden door het belang van de kunstinstelling in het gehele culturele patroon en zich, voor wat een waardebepalend oordeel betreft, te laten adviseren door deskundigen.

1981

Verkiezingsprogramma Samen aan 't werk:

Cultuur

De overheid mag niet alleen aan uitingen van kunst en cultuur geen belemmeringen in de weg leggen, zij heeft ook tot taak voorwaarden te scheppen waardoor de burgers uiting kunnen geven aan, en kennis kunnen nemen van, wat onze cultuur aan verworvenheden en nieuwe uitingsmogelijkheden in al haar geschakeerdheid te bieden heeft. De actieve en passieve keuzevrijheid is van wezenlijke betekenis. Pas dan kan elke mens bepalen hoe hij of zij als kunstenaar of als kunstgenieter het beste kan ontplooiën. De overheid moet daarom veel aandacht schenken aan voorlichting. Het onderwijs dient hierbij een bijzondere rol te spelen. De VVD vindt meer aandacht voor de cultuur in het onderwijs dringend nodig.

In onze Nederlandse samenleving groeit nu een tweede generatie op van mensen, die hier tot etnische en culturele minderheden behoren. Deze mensen groeien op in een omgeving die sociaal cultureel verschilt van de Nederlandse. Mede door het onderwijs moet over en weer kennis en inzicht worden verschaft in de culturen van deze minderheden en de Nederlandse, opdat de wederzijdse verdraagzaamheid groeit die nodig is voor een cultureel en etnisch geschakeerde en toch harmonische samenleving.

8.11. Cultuur

8118.

De overheid voert een zorgvuldig beleid ten opzichte van kunstenaars. Subsidiering van kunstenaars moet zo veel mogelijk geschieden via objectieve normen van kwaliteit en kunstwaardering. Vanuit deze gedachte dient de Beeldende Kunstenaars Regeling nader te worden bezien. Scheppende kunstenaars dienen een positie te krijgen die gelijkwaardig is aan die van uitvoerende kunstenaars.

8119.

Veel waarde hecht de VVD aan de kunstbeoefening door amateurs. Instandhouding en verbreiding van de Nederlandse cultuur wordt hierdoor bevorderd.

8120.

De Nederlandse taal en cultuur worden zoveel mogelijk in het buitenland uitgedragen met name in landen met Nederlands als officiële taal.

8121.

De positie van de Nederlandse schrijver verdient meer aandacht. Mede ter bevordering van het juiste taalgebruik moet het lezen van boeken worden bevorderd.

8122.

Auteursrechten dienen beter te worden beschermd.

8123.

Het onderwijs moet meer aandacht aan cultuur besteden.

8124.

Onvervangbare cultuurschatten dienen voor Nederland bewaard te blijven. Behoud van monumenten verdient onverminderd aandacht. Het stuwmeer Monumentenzorg (aanvragen voor subsidies) wordt, indien mogelijk, zoveel mogelijk weggewerkt.

8125.

Een Museumwet wordt ingediend.

8126.

Ten aanzien van het toneel en het orkestenbestel richt de rijksoverheid haar subsidiëringsbeleid vooral op een beperkt aantal gezelschappen die landelijk dan wel in de bredere regio in een duidelijke behoefte bij het publiek blijken te voorzien. Daarnaast krijgen bijzondere nieuwe vormen van toneel extra aandacht.

8127.

Voor het bijwonen van een cultureel evenement dient in beginsel een eigen bijdrage in de kosten te worden betaald.

1982

Urgentieprogramma: kunst niet genoemd.